

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

Xurshida QODIROVA

**O‘ZBEK TILIDA EVFEMIZM
VA DISFEMIZM**

(to‘ldirilgan qayta nashr)

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2022**

UO‘K: 811.512.133(072)

KBK: 81.2(50‘)

Q 53

ISBN 978-9943-8127-7-2

Qodirova, X.

O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm [Matn] : uslubiy qo‘llanma / X. Qodirova. – Toshkent: Bookmany print, 2022. – 118 b.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili fanida leksikologiya bo‘limini o‘tishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasi tadqiq qilinib, unga evfemizm va disfemizm modulini kiritish taklif etiladi. Mazkur o‘quv-uslubiy qo‘llanma pedagogik jarayonga innovatsion texnologiyalar bilan joriy etilishi tahlil etiladi. Bunda evfemizm va disfemizm hodisalarining tildagi o‘rni, yangiligi, maqsad va vazifalari, dolzarbligi o‘z aksini topgan. Talabalar bilim, ko‘nikma va malakalariga shuningdek, ijodiy faoliyat tajribasiga ta’sir etuvchi turli metodlardan foydalangan holda darsni tashkil etish masalalari tahlil qilingan.

Ushbu uslubiy qo‘llanmaning elektron o‘quv-uslubiy qo‘llanmasi tadqiqot asosini tashkil etadi. Mazkur qollanma mavzuni yoritishda dastur sifatida xizmat qiladi.

Mas’ul muharrir:

Saodat Muhamedova – filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Muyasar Saparniyozova – filologiya fanlari nomzodi

Nazokat Jo‘rayeva – filologiya fanlari nomzodi

Uslubiy qo‘llanma Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti O‘quv-uslubiy kengashi kengashi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan. (2022-yil 26-martdagi 7-sonli bayonnoma)

© **Qodirova X.**

© **“Bookmany print” nashriyoti, 2022.**

KIRISH

O‘zbek tili lisoniy imkoniyatlari nutqiy voqelanishining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan evfemizm va disfemizmlarda til va ma’naviyat, til va ruh mushtarakligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun milliy ma’naviyat muammosi globallashgan bugungi kunda milliy mentalitetni ifodalaydigan evfemik va disfemik vositalarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Evfemizmning paydo bo‘lishi insoniyat tafakkuri va axloqiy qadriyatlar rivoji bilan bog‘liq. U nafaqat til hodisasi (ifoda etayotgan shaxs nuqtai nazaridan noqulay bo‘lgan birliklar o‘rnida qo‘llangan so‘z, so‘z birikmasi yoki gap), balki insonning nutqiy vaziyatni qaysidir ma’noda o‘zgartirishga moyilligi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Maqbul so‘z qo‘llana turib, so‘zlovchi tomonidan man etilgan (tabu) birliklar qo‘llanishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosoz muhit yumshatiladi. Man etilgan so‘zlar esa insoniyat bilan tengqur deyilsa, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Disfemizmlarning muloqot xulqini ifodalovchi vosita sifatidagi roli o‘ziga xos. Keyingi paytlarda demokratiyaning jadallashuvi natijasida, qolaversa, 1948-yil 10-dekabrda BMT bosh Assambleyasi tomonidan inson huquqlari Deklaratsiyasida “so‘z erkinligi” to‘g‘risidagi Qonunning qabul qilinishi natijasida G‘arb OAV va boshqa axborot manbalarida disfemizmlardan foydalanish ommalashib, uni o‘rganish, tasnif qilish, talqin va tahlil etish davr taqozosi sifatida qaraldi.

Har ikki hodisa – ko‘chim, nutqiy jarayon mahsuli. Ulardan ba’zilari lisoniy birlik bo‘lib, adabiy me’yor qatoridan o‘rin olgan. Bunday evfemik ma’no yuklangan til birliklari evfemik yoki disfemik ma’noni qayta nomlashni ham taqozo etadi. Evfemiklik yoki disfemiklik xususiyati eskirganda ma’nodagi subyektiv munosabat bo‘yog‘i kuchsizlashadi. Demak, vaqt o‘tgan sayin yangi birliklar paydo bo‘lib, eskilari lisoniy sathda sinonimik, omonimik, polisemik qatorni to‘ldiraveradi. Shuningdek, implitsit ifodalangan evfemizm, so‘z yoki iborani qisqartirish hamda o‘zgartirish orqali vujudga kelgan evfemizmlar, boshqa tildan olingan so‘z bilan almashtirish orqali ifodalangan, imo-ishora, qolaversa, noverbal evfemizm yoki disfemizm qatori kengayaveradi. Ularning stilistik, grammatik tasniflari paydo bo‘lib, lug‘atlar yaratiladi. Demak, bu hodisa makon va zamon bilan bog‘liq ravishda rivojlanib boraveradi.

Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma oliy ta'limning turli bakalavriat yo'nalishlarida talabalarning nutq madaniyati, kasbiy muloqot salohiyati va axloqiy tarbiyasini, ma'naviy-ma'rifiy saviyasini yuksaltirishga ko'maklashish maqsadida tuzildi.

1-ma'ruza

EVFEMIZMLAR

Reja:

- 1.Evfemizmlarning o'rganilish tarixi
- 2.Evfemizmlar tasnifi
- 3.Evfemik ma'noli birliklarning qo'llanish xususiyatlari

Tayanch tushunchalar: *evfemizm, mavzuviy tasnif, struktural tasnif, so'z-evfema, birikma-evfema, gap-evfema, ma'nodosh-evfema, shakldosh-evfema, zid ma'noli-evfema, monosemantik evfema, polisemantik evfema, evfema qo'llash mahorati, portret evfemasi, badiiy evfema, publitsistik evfema*

Evfemizmlarning o'rganilish tarixi. *Evfemizm* atamasi grek tilidan olingan bo'lib, ko'pchilik mualliflar fikriga ko'ra, noo'rin birlikning o'rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. A.A.Reformatskiy "Evfemizmlar taqiqlangan (tabulangan) so'zlar o'rniga qo'llanishga ruxsat berilgan so'zlar" deya ta'rif beradi. "Лингвистический энциклопедический словарь"da esa "Evfemizm – bu so'zlovchi nazarida qo'pol, noqulay bo'lgan so'z va ifodalar o'rnida qo'llangan, ularga ma'nodosh bo'lgan emotsional betaraf so'z va ifodalar" deyiladi.

A.Hojiyevning 2002 yilda qayta nashr qilingan "Lingvistik terminlar izohli lug'ati"da evfemizmga quyidagicha izoh beriladi: "Evfemizm (grek. euphemismos; eu — yaxshi, phemi — gapiraman) narsahodisaniy ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol bo'lmagan, botmaydigan so'z, iborani qo'llash. Mas., *ikkiqat* so'zi o'rnida *homilador*, *og'ir oyoqli* so'zlarini qo'llash." Biroq lug'atda disfemizmga doir fikr bildirilmagan.

Evfemik ma'no yuklangan ifodalar antik davrdan boshlab olimlarda qiziqish uyg'otgan. O.M.Freydenbarg tahriri ostida chop etilgan "Античные теории языкознания и стиля" nomli asarda "evfemizm" tushunchasi Demokrit, Platon, Aristotel tomonidan ham tilga olinganligi haqida ma'lumot beriladi. Demak, bu til birligi haqida qadimgi davrlarda ham bilishgan, ulardan foydalanishgan va hozirga qadar istifoda etishadi. "Dastlab, evfemizmlar XII—XV asrlarda ingliz tilida paydo bo'lgan. XIV asrlarda frantsuz madaniyati urf bo'la boshlaydi, bu esa tilda ham o'z aksini topadi" degan qarash ham bor.

Ingliz tili tarixini o'rgangan olim R.Byorchfild Choser nazmining evfemik birliklari misolida tadqiqot olib borar ekan, evfemizm she'riyatning juda qulay uslubiy vositasi ekanligini e'tirof etadi. R.Byorchfild Choserni birinchi bor o'z ijodida intim munosabatning evfemik shaklini berganligini ta'kidlaydi. Shekspir esa bu yo'nalishni buzgan holda, o'zining obrazlarini his-hayajonli birliklar bilan ifodalab, evfemizmdan faqatgina stilistik bo'yoqni kuchaytirish vositasi sifatida foydalanadi.

XVI asrning yarmiga kelib nutqiy madaniyatni yuksaltirishga bo'lgan urinish kuchayib, Xudo, insonning avratlari va u bilan bog'liq narsa-hodisalar nomini ishlatmaslikka qarshi kurash olib boriladi va bu Shekspir ijodida ham o'z aksini topa boshlaydi. Kurash XVIII asrga qadar davom etib, S.Richerdsonning "Pamella" asarida ba'zi nozik vaziyatlarning evfemik shaklini juda madaniy tarzda qo'llaganini ko'rish mumkin. Masalan, muallif *Он хочет погубить меня* ifodasi o'rnida *Не позволяйте мне, о небеса, принадлежать ему* jumlasini qo'llaydi.

XIX asrga kelib o'zgacha madaniy hayot tarzi shakllanadi, erkaklar ishlab chiqarish bilan band bo'lishlari, ayollar esa o'zlarini turmush o'rtoqlari va oilasiga baxsh etishlari lozim bo'ladi. Axloqiy va rasmiy tsenzura kuchayib, noziklik, nutqiy madaniyat yanada rivoj topa boshlaydi. SHEkspir asarlarida uchraydigan "odobli oilalarda qo'llanmaydigan va ovoz chiqarib o'qish mumkin bo'lmagan" ifodalarni qayta tahrir qilgan Tomas Bodler ayni davrlarda katta shuhrat qozonadi. U adibning 10 tomlik asarlar to'plamiga muharrirlik qiladi va *Том кто убил моего отца и сблизил мою мать* kabi jummalarni *Том кто убил моего отца и развернул мою мать* tarzida o'zgartiradi.

XX asrga kelib nafaqat inson a'zolari, balki hayvon va hasharot, kasallik va narsa-hodisalar nomini evfemalashtirish ham avj oladi. Chunki jahon urushi davrida odam savdosi, yetimlik, fohishabozlik rivoj topa borgan sari evfemik birliklar va argotizmlar ham ko'payib boradi. Ularning ma'noviy xususiyatlari zamon va makonda, insoniyat xatti-harakati va holati bilan bog'liq holda tomir yoza boshlaydi.

Evfemizm hodisasi XX asr boshlarida umumtilshunoslikda J.Vandriyes, L.A.Bulaxovskiy kabi tilshunoslar tomonidan soha bilan bog'liq adabiyotlarda qayd etilgan bo'lib, ularning fikr-mulohazalari evfemizm mohiyati tavsifining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hodisani alohida millat, alohida jins vakillari (masalan, oltoy ayollari nutqi) misolida tadqiq etgan olimlar sirasiga A.N.Samoylovich, N.A.Baskakovlarni kiritish mumkin. Ular evfemizmdni

ko'pqirrali etnik hodisa sifatida yoritishga harakat qiladilar.

E.A.Agayan, O.N.Turbachevlar ham ma'lum guruh, mentalitet doirasida ushbu jarayonni tadqiq etadi. Masalan, O.N.Turbachev Evropa ovchilari va ov mavsumi bilan bog'liq evfemizmlarning Shvetsiya, Finlyandiya, Estoniya kabi mamlakatlar xalqi nutqida ishlatilishini kuzatsa, E.A.Agayan arman qishloqlari aholisi nutqidagi evfemizatsiya jarayonini o'rgandi. S.Otayev turkman tili evfemizmlari, G.G.Musaboyev qozoq tili evfemizmlari, V.P.Darbakova mongol xalqi evfemizmlari, N.G.Mixaylovskaya Uzoq Sharq — Chukot, Xanti-Mansiy, Nanay xalqlari tilida uchraydigan evfemizmlarni ilmiy tahlil qilishgan.

Shuningdek, Tuva tilida uchraydigan evfemizmlar borasida S.P.Vanshteyn, Sh.Ch.Sat, ingliz tilida uchraydigan evfemizmlar xususida I.V.Arnold kabi tadqiqotchilar ham o'z ishlarida ma'lum darajada fikr bildirganlar.

A.A.Reformatskiy tabu o'rnida qo'llanilayotgan evfemik birliklarni etnik taraqqiyot bilan bog'liq deb hisoblaydi. Tabuning paydo bo'lishiga turli bid'at va xurofotlar sabab bo'lganligini aytib, evfemizmlar uning nomini yopish uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi.

R.A.Budagov tabuning paydo bo'lishiga insoniyatning e'tiqodi turkni bo'lganligini va bu ma'lum ma'noda tafakkur rivojining asosi ekanligini e'tirof etgani holda, evfemizm yuzaga kelishida muhim omil emas deb hisoblaydi. Chunki tabu boshqa sabablarga ko'ra vujudga kelgan. Evfemizm esa nutqiy madaniyat yuzasidan aytish noqulay bo'lgan vaziyatni yumshatish uchun qo'llanadi. Masalan, aqlli bo'lmagan insonning ko'ngliga ozor bermaslik uchun u haqda *ne izobretyot poroxa* deyilishni ta'kidlaydi.

Evfemiya hodisasi B.A.Larin, A.M.Katsev, N.TS.Boschayeva, L.V.Artyushkina, G.G.Kujim va boshqa tilshunos olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, uning turli nuqtai nazardan turli jihatlari yoritilgan. Masalan, L.V.Artyushkina evfemizmning almashinishini va semantik tipini tadqiq etgan bo'lsa, N.TS.Boschayeva tomonidan uning pragmatik aspekti batafsil o'rganiladi. G.G.Kujim evfemizmni tilning "meliorativ" vositasi sifatida yoritisa, A.M.Katsev uni ijtimoiy psixologik-jihatdan talqin etadi. Qayta nomlash bilan bog'liq tomoni esa N.M.Berdova tomonidan tadqiq etiladi va izlanishlar natijasida evfemizmning 4 jihati aniqlanadi:

- lisoniy;
- psixologik;

- ijtimoiy;
- pragmatik.

N.M.Potapova tilshunoslar tadqiqotlari natijasiga ko‘ra, ayni jarayonning quyidagi belgi(mezon)larini ko‘rsatadi:

– denotatning stigmatikligi (salbiy bo‘yoqdorligi) («stigma» tushunchasi N.M.Berdova tadqiqotida sharhlanadi: «Stigma ostida nafaqat predmetning antetsedentda aks etgan salbiy xususiyati, balki salbiy taassurot uyg‘otish xossalari ham tushuniladi»);

- ijobiy bo‘yoq hosil qilish;
- ifodaning asliyatini saqlash.

E.P.Senechkina qo‘shimcha belgilarini ham ko‘rsatadi:

– evfemizmning denotat salbiy bo‘yog‘ini yumshatuvchi semantik noaniqligi;

– denotatni ijobiylashtirishda gap qaysi predmet yoki hodisa haqida ketayotganligining anglashilishini ta‘minlovchi formal tabiati. U ushbu o‘lchovlarga javob bermagan ifoda evfemizm emasligiga va bu fikrga shu hodisani o‘rganishga harakat qilgan barcha olimlar qo‘shilishini ta‘kidlaydi.

V.P.Moskvin “Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка” asarida evfemizmlarning kategorial maqomi, evfemizatsiya usulining qo‘llanish sferasi, shuningdek, evfemizmlarning qator yondosh hodisa (psevdoevfemiya, kriptologiya, ezop tili, dezinformatsiya, obrazli ifoda)lar bilan o‘zaro munosabatini tadqiq qildi. Evfemizmlarning mavzuviy va situativ xususiyatlari, qo‘llanishi, yasalishi, sinonimik ham leksik tizimdagi o‘rni, lison va nutqqa munosabati, leksikografik tavsifiga doir fikrlarini bayon etdi.

XXI asrdan boshlab birgina rus tadqiqotchilari tomonidan evfemizm mavzusi doirasida 30 ga yaqin nomzodlik dissertatsiyalari yoqlangani bu hodisani o‘rganish yangi kuch olayotganidan dalolat beradi.

O‘zbek tilshunosligida bu atama 1963-64-yillarda N.Ismatullayevning “Hozirgi o‘zbek tilida evfemizmlar” nomli dissertatsiyasi orqali o‘rnashgan bo‘lib, olim o‘sha yillarda chop etilgan maqolalarida mavjud hodisa haqidagi mulohazalarini bayon qiladi. U ham evfemizmning paydo bo‘lish tarixiga to‘xtalib, tabu bilan bog‘liqligini ta‘kidlaydi. Shuningdek, evfemizm tasnifi xususida turli tilshunos olimlar qarashlariga fikr bildirib, o‘z ishlarida uning yaratilish sabablariga ko‘ra tasnifini taklif etadi.

1997-yilda A.Omonturdiyev evfemizmni uslubshunoslikning tadqiqot ob‘ekti sifatida allaqachon o‘z echimini topishi kerak bo‘lgan

mavzusi sifatida keng doirada o'rganib, o'zbek nutqining evfemik asoslarini tadqiq qiladi. U ham yuqoridagi fikrga qo'shilgan holda, evfemizmlarni etimologik, ijtimoiy-madaniy aspektda o'rganish kerak deb hisoblaydi. Evfemik ma'noning evolyutsiyasiga, yondosh hodisalarga va til sathiga munosabatiga e'tiborini qaratadi. SHu bilan birga, uni qo'llanish darajasiga ko'ra umumnutqiy va xususiy nutqiy evfemaga ajratib, ifoda usullarini o'rganadi. Tasnifiy xarakterdagi bu izlanish o'zbek tili nutqining evfemik birliklari haqida ko'proq amaliy ma'lumot beradi. Bungacha esa mualliflar jamoasi tomonidan 1983-yilda nashr etilgan "O'zbek tili stilistikasi" o'quv qo'llanmasida evfemizm hamda kakofemizm (disfemizm) xususida ma'lum darajada fikr yuritilgan edi.

Vaqt o'tib, til taraqqiyoti, global muammolarning echimi uslubshunoslikni notiqlik san'ati maqomiga ko'tarishni, jumladan, professional nutqning barcha tarmoqlarini — chorvador, ovchi, dehqon, yurist, jurnalist, diplomat, baxshi, shifokor, kurashchi, sovchi, to'quvchi, tikuvchi, temirchi, san'atkor, rassom kabilar nutqini fundamental tadqiq qilish, xususan, ularning evfemik vositalarini yozib olish, evfemiologiyani ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan mustaqil soha — tilshunoslikdan o'sib chiqqan fan sifatida asoslash, dastur va darslik, lug'at tuzish kabi muammolarni davr taqozo qiladi va A.Omonturdiyev muayyan soha evfemiyasi, ya'ni chorvador nutqiga xos evfemik vositalarni etnolingvistik nuqtai nazardan tavsiflashga bag'ishlangan "Professional nutq evfemikasi" nomli doktorlik dissertatsiyasida yuqoridagi masalalarni hal etish maqsadida chorvadorlar nutqidagi, xususan, chorvadorlarning hayoti, yashash tarzi, dunyoqarashi, urf-odatlarini, an'analari, marosimlari bilan bog'liq holda vujudga kelgan evfemizmlarni tadqiq qildi.

Ko'rinadiki, evfemizm o'zbek tilshunosligida disfemizmga nisbatan kengroq o'rganilgan bo'lib, bugungi kunga qadar yuqorida sanab o'tilgan olimlar tomonidan evfemizmning ko'proq nutqiy qatlam sifatidagi xususiyatlari sistemali tadqiq etilgan. Uning yondosh hodisalarga munosabati, turdosh bo'lgan troplari, til sathidagi o'rni belgilanganligi, lisoniy va nutqiy evfemalar farqlanib, evfemik ma'no kategoriyalari funktsional-uslubiy jihatdan tasnif qilinganligi ahamiyatli. Qolaversa, o'zbek tilshunoslari orasida ayni masala yuzasidan hanuz bahs-munozaralar olib borilayotganligi uning turli sohalar bo'yicha chuqurroq o'rganilishi lozimligidan dalolat beradi.

Evfemizmlar tasnifi. Evfemiya hodisasi bilan shug‘ullangan tilshunos olimlarning har biri uning turli belgilariga asoslangan tasniflarini ham u yoki bu darajada amalga oshirishga harakat qilishgan. Hodisa boshqa lisoniy birliklardek serqirra bo‘lgani kabi, bu tasniflarda evfemizmlarning turli qirralariga e‘tibor qaratilgan bo‘lib, qo‘lga kiritilgan natijalar ham turlicha. Bu turli-tumanliklar qarama-qarshidek tuyulsa-da, aslida bir-birini to‘ldirishga xizmat qilishini ta’kidlash lozim.

Rus tilshunosi R.A.Budagov evfemizmlarni ikki yirik turga bo‘lishni taklif etadi: a) badiiy til evfemizmlari; b) turli jargon evfemizmlari. Birinchi turga qo‘pol so‘zni ifodalamaslikka intilish asosida yuzaga kelgan evfemizmlar kiritilgan (masalan, *старость* so‘zi o‘rnida qo‘llangan *почетный возраст* evfemizmi).

R.A. Budagov kontekstual evfemizmlarni alohida guruhlaydi. Ular nisbatan mukammalroq va fikrni ifoda etayotgan shaxsning fe‘l-atvori hamda matn shartiga asoslanadi. Kontekstual evfemizmlarni E.P.Senichkina *okkazional evfemizmlar* deb nomlaydi. Ular doimo nutqda yuz beradi va evfemiya hodisasining barcha talablariga javob beradi, ammo tayyor qolipga ega bo‘lmaydi. Odatda, bunday evfemizmlar obrazli va metaforik tabiatli bo‘ladi.

Bu xildagi evfemizmlar A.M. Katsevning ham e‘tiboridan chetda qolmagan. Uning fikricha, okkazional evfemizmlar kuchli evfemik ta’sir (bo‘yoq)ga ega. Ular yangi — shaklga kiritilmagan.

E.P.Senichkina okkazional evfemizmlar bilan bir qatorda quyidagi turkumlarni ajratadi: tilda o‘z qolipiga ega va ifodalovchi uchun ma’lum bo‘lgan evfemizmlar, kelib chiqishi ifodalovchi uchun noma’lum (biror shaxs yoki narsa-hodisa bilan bog‘liq) bo‘lgan evfemizmlar, shuningdek, tarixiy evfemizmlar va disfemizmlar.

Tasniflarning salmoqlisi mavzuiy tasnifdir. Bu borada R.Xolder tomonidan qilingan tasnif e‘tiborga molik. U leksik-semantik jihatdan evfemizmlarni 60 ta kichik sinfga ajratadi. Bu tasnif evfemizmlarning denotativ mazmuni xilma-xilligidan dalolat beradi.

A.M.Katsev evfemizmlarni 10 ta mavzu doirasiga ajratadi:

- 1) ilohiy kuchlar nomi;
- 2) o‘lim va kasallikni anglatuvchi birliklar;
- 3) nuqson bilan bog‘liq nomlar;
- 4) jins bilan bog‘liq nomlar;
- 5) kambag‘allikni anglatuvchi nomlar;
- 6) ayrim kasblarni anglatuvchi nomlar;
- 7) aqliy va jismoniy nuqson nomlari;

8) kiyim qismlari nomlari.

M.A.Katsevning yana evfemik vositaning ontologik xarakteriga ko'ra tasnifi ham mavjud:

- 1) shaklga kirgan evfemizmlar;
- 2) tabiiy ravishda vujudga kelgan evfemizmlar;
- 3) uslubiy bo'yoq (ironiya yoki yumor) asosida tabiiy vujudga kelgan evfemizmlar.

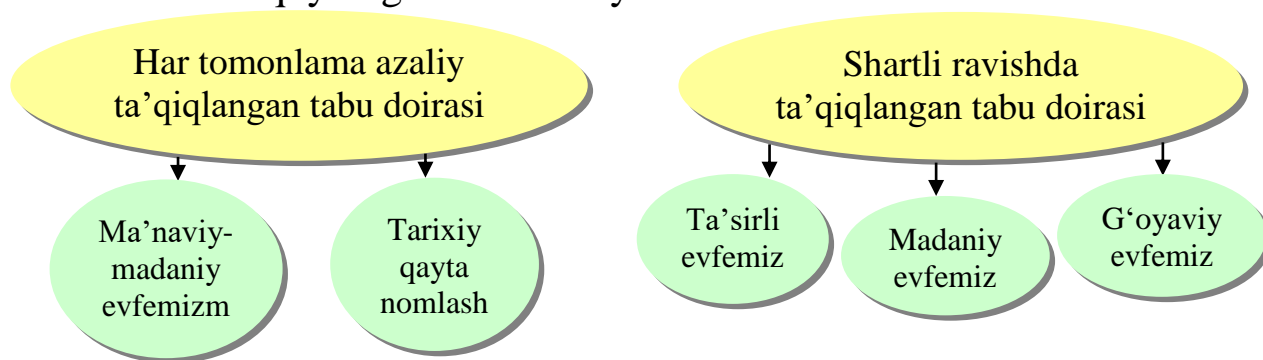
Ijtimoiy tasnif evfemizmlar mohiyatini ochishda o'ziga xos o'rin tutadi. U so'zning ma'lum ijtimoiy guruhga tegishliligi asosida ajratiladi. Misol tariqasida B.A.Larin tasnifini keltirish mumkin:

- 1) umummilliy, adabiy evfemizmlar;
- 2) sinfiy va kasbiy evfemizmlar;
- 3) oilaviy-ro'zg'or evfemizmlari.

Ayrim tadqiqotchilar tomonidan evfemizmlarning lingvistik tasnifi ham amalga oshirilgan:

- 1) tuzilishiga ko'ra (so'z, so'z birikmasi, gap);
- 2) uslubiy xususiyatiga ko'ra (ko'tarinki, neytral, quyi darajadagi);
- 3) so'z qurilishiga ko'ra: a) ko'chim (metafora, metonimiya, mohiyatining torayishi va h.) asosidagi; b) shakl o'zgartirish yo'li bilan hosil qilingan (fonetik buzilish, konversiya, affiksatsiya, abbreviatsiya va h.); v) o'zlashma birliklar asosida.

L.V.Artyushkina evfemik nutqning semantik aspektlarini o'rganib, evfemizmlarni quyidagicha tasniflaydi:

V.P.Moskvina evfemizmlarning quyidagi turlarini farqlagan:

- a) qo'rqituvchi hodisalar evfemizmlari;
- b) maishiy evfemizmlar;
- s) etiket evfemizmlari;
- d) niqoblovchi evfemizmlar (siyosiy, sotsial);
- e) evfemizmlarning modal tiplari (hazil evfemizmlari, kinoya evfemizmlari).

O'rganilayotgan hodisaning tasnifi o'zbek tilshunoslarining e'tiboridan ham chetda qolmadi. N.Ismatullayev evfemizmlarni 5 yirik guruhga ajratadi:

1) tabu bilan bog'liq evfemizmlar (zaharli hasharotlar nomi; yirtqich hayvonlar nomi; kasallik nomi; er va xotinning bir-birlari nomlarini aytmasliklari; xotin-qizlar tilida uchraydigan evfemizmlar);

2) bid'at, irim qilish bilan bog'liq evfemizmlar;

3) ma'nosi qo'pol, aytish noqulay bo'lgan so'z va iboralar o'rnida qo'llanadigan evfemizmlar;

4) nutqiy bezamalik, ko'tarinkilik va diniy maqsadlar uchun qo'llanadigan jargon evfemizmlar;

5) stilistik evfemizmlar.

Mavzuiy guruhlariga ajratilgan ifodalar tasnifi esa A.Omonturdiyev tomonidan tadqiq qilingan ilmiy ishda o'z aksini topadi:

1) oila qurish bilan bog'liq evfemik vositalar;

2) axloqsizlik bilan bog'liq evfemik vositalar;

3) intim munosabat bilan bog'liq evfemik vositalar;

4) murojaat bilan bog'liq evfemik vositalar;

5) inson a'zolari va ular bilan bog'liq kiyim nomlari evfemasi;

6) jismoniy nuqsonlar bilan bog'liq evfemik vositalar;

7) ovqatlanish va uning hazmi bilan bog'liq evfemik vositalar;

8) insonning salbiy faoliyati bilan bog'liq evfemik vositalar;

9) ayrim odat-an'ana bilan bog'liq evfemik vositalar;

10) qarilik tushunchasi bilan bog'liq evfemik vositalar;

11) o'lim bilan bog'liq evfemik vositalar.

SHuningdek, olim doktorlik dissertatsiyasida evfemani 7 guruhga ajratadi.

I. Voqelikning tabulanish darajasiga ko'ra: 1) nomini aytib bo'lmaydigan, aytish man etilgan EV; 2) qo'rqinch, noxush xabar yoki o'lim bilan bog'liq EV; 3) nomini aytish mumkin, biroq nutq etikasiga mos kelmaydigan EV.

II. Semantik-grammatik shakllanishiga ko'ra: 1) lisoniy; 2) nutqiy.

III. Ta'sirchanlik, bo'yoqdorlik, originallik darajasiga ko'ra: 1) individual; 2) okkazional.

IV. Ma'noning ifodalanish usuliga ko'ra: tagma'noli.

V. Til evfemik qatlamini shakllantirishdagi rolga ko'ra: 1) ritorik; 2) olmoshli.

VI. Ifoda vositasiga ko'ra: 1) verbal; 2) noverbal: a) implikativ; b) kinetik.

VII. Noadabiy til vositalarining qo‘llanishiga ko‘ra: argo-simvolik evfema: a) umumnutqiy; b) xususiy nutqiy.

Evfemizmlarni tasniflash uning mohiyatini chuqurroq o‘rganishga, turli nuqtai nazardan kuzatishga, tadqiq etishga, ushbu hodisaning tuzilishini aniqroq yoritishga xizmat qiladi, xilma-xil tasnif esa evfemizmlarning ko‘p qirraliligidan va murakkab jarayon mahsuli ekanligidan dalolat beradi.

Evfemik birliklar serqirra hodisa, bu ularni har bir belgisi asosida turlicha tasnif qilish imkonini beradi. Zero, individual nutqga xos evfemizmlar lisoniy va nolisoniy omillar qorishuvidan iborat yaxlitlik bo‘lib, bu omillar asosida qo‘lga kiritilgan natijalarni umumlashtirishgina har bir evfemizmning o‘ziga xos, shuningdek, shaxs idiolektiga xos evfemizmlarning individual mohiyatini aniqlash imkonini beradi. Quyida nutqga xos evfemizmlarning tasnifiy belgilarni ikki katta guruhga ajratamiz:

- 1) lisoniy belgilar;
- 2) nolisoniy belgilar.

Lisoniy belgilar asosidagi tasnifda evfemik birliklarning mavzuviy, semantik, shakliy (struktur), uslubiy xususiyatlariga tayaniladi. Nolisoniy belgilar asosidagi tasnifda esa evfemik birliklarning nutqiy voqelanishida dialektik birlikda yuzaga chiquvchi tashqi omillar e‘tiborga olinadi. Bular sirasida so‘zlovchi va tinglovchi shaxsning dunyoqarashi, saviyasi, ijobiy yoki salbiy obrazligi, jinsi, yoshi kabi sof lisoniy omillar bilan birgalikda nutq sharoiti va vaziyati bilan bog‘liq pragmatik omillarni sanash mumkin. Evfemizmlarning implitsit ko‘rinishlari ham nolisoniy xarakterga egadek tasavvur uyg‘otadi. Biroq implitsit evfema qiymati denotatning asl atamasi asosida idrok etilishi sababli uni ham lisoniy vosita sifatida qarash ma‘qul.

Evfemik ma‘noli birliklarning mavzuiy guruhlari. Evfemizmlar miqdor jihatidan rang-barang bo‘lish bilan birga, mavzuviy jihatdan ham xilma-xil. Badiiy adabiyotlarda evfemizmlarning aksariyati insonni, uning xususiyatlari va xatti-harakatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Bu badiiy adabiyotning bosh ob‘ekti inson bo‘lganligi bilan belgilanadi. Mavzuni quyida badiiy asarlardan olingan misollar asosida yoritildi.

Shaxsni anglatuvchi evfemik vositalar. Ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar yangi-yangi nutqiy birliklarning vujudga kelishiga sabab bo‘lganidek, siyosiy shaxslarni ham umumaxloqiy va madaniy jihatdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamaslikka urinish holatlari yangi birliklarning vujudga kelishiga yoki mavjud atov birliklarining yangi ma‘no va vazifa

kasb etishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu vositalar siyosiy-publitsistik yoki badiiy uslubda esa ma'lum tarixiy davr taqozosiga ko'ra o'z aksini topadi. Bunga yana yozuvchining katta ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar muhitida yaratilgan asarlari asosida amin bo'lish mumkin.

Valine'mat so'zini ikki xil ma'noda uchratish mumkin: kinoyaviy evfemik ma'no va tabulashgan evfemik ma'no. Har ikki ma'no matnda, qurshov asosida yuzaga chiqadi: *Bas, siz bilan biz ishchi-dehqon xodimi bo'la turib, nega valine'matimizga oyog' xizmatini o'taymiz* (A.Qod. "Shallaqi"). Bu erda *Stalin* nomini almashtiruvchi mazkur ifoda uslubiy evfema sifatida hurmat munosabatini yuzaga keltirgan desak, to'g'ri bo'lmaydi. Bu so'z kinoya asosidagi evfema sifatida qaralishga loyiq.

Quyidagi jumlada birlik o'z ma'nosida yuzaga chiqqan va evfemik "ohangdan" xolidek tasavvur uyg'otadi: *Qullaridan biri valine'matimga ikki kalima arzim bor, deydir.* (A.Qod. "Mehrobdan chayon") "Valine'mat"ning ismini tutishga istihola mavjudligi uning evfemikligini ko'rsatadi.

Jannatmakon so'ziga ham Amir Umarxon shaxsini ifodalash uchun evfemik ma'no yuklangan: – *Siz "jannatmakon"ni ko'rganmisiz?"* (A.Qod. "1819 yil yodgori").

Bulardan tashqari, "katta" (hokimiyat kishisi) birligi ham siyosiy shaxslar qatorini kengaytiruvchi evfemik vosita sifatida o'z aksini topadi: *Bu erda Rahimberdi Xudoyberdiev ismlik bedanaboz, Nuriddin Zokirov kabi muttaham, Berkin Azimov, Karim Abdurahmonov singari bezori va Vali Usmonov kabilar mavze'ning «katta»lari bo'lib olib, xohlaganlaricha bo'lmag'urliklarni qilib keldilar.* (A.Qod. «Qo'rqqan oldin musht ko'tarar»)

Shaxsni anglatuvchi evfemik ma'noli birliklarning adabiy nutq uchun me'yor hisoblangan *fohisha* mazmunini anglatuvchi evfemalardan *zinokor, halol emas, suyuq oyoq, "aynigan"* shakllari tilimizda keng tarqalgan bo'lib, nutqda buning o'zgacha ifodalarini uchratamiz: *Majnun, Layli, baba, barishnaxon, marja, o'ynash, tutash, "noz egasi"* kabi vositalar shular jumlasidan. Bunda rus tilining ta'siri ham kuzatiladi.

Bu kabi shaxsni anglatuvchi evfemik vositalarning mavzuiy guruhini yana ancha kengaytirish mumkin. Masalan, ayol kishi tushunchasi bilan bog'liq *mazluma, zaifa*; ona tushunchasini anglatuvchi *sababi vujud*; qiz farzand tushunchasini anglatuvchi evfemik vositalar sifatidagi *ojiza, karima* ifodasi; soxta dindor, riyokorlarni anglatuvchi "ahli soqol"

ko'chimli evfemik ma'noli birliklari; mustamlakachilarga nisbatan ishlatilgan "*madaniy millatlar*" kinoyali evfemik vositalari kabi.

Inson a'zolarini ifodalovchi evfemik ifodalar. Kishining evfemik tarzda ifodalanishi lozim a'zolari har qancha yumshatilgan, noziklashtirilgan bo'lmasin, o'sha mazmun inson ongida uyat, aytish noqulay bo'lgan tushuncha sifatida qolaveradi. (Lug'atlarga qarang.)

Biomoddalarni anglatuvchi evfemik ifodalar. Ko'proq hajviy hikoyalar qahramonlari tilidagi yumorga boy nutqida o'z navbatida biomoddalarni anglatuvchi evfemik ifodalarni ham uchratamiz. Masalan, *axlat, tezak* kabi evfemik birliklar qatoridan *xilt* so'zi ham o'z o'rnini topadi: *Bu zamon to'yimiz azag'a aylanib, sho'rba-sho'rbada, et-etda qolub, kim kinnachiga, kim domlaga yugurub, ammo faqirning ham og'zimdand, ham ortimdan xilt va safrolar keta boshlab, bosh yostiqaqqa etub, o'zim bemorlik darajasiga boribdirman.* (A.Qod. «Tarjimai holim»)

Insonning jismoniy nuqsonlarini anglatuvchi evfemik ifodalar. "Kar" ma'nosini beruvchi *qulog'i og'ir*, "g'ilay" ma'nosini beruvchi *bir ko'zi mag'ribda, bir ko'zi mashriqda* evfemik ma'noli birikmasi shular jumlasidan.

Diydori nomuborak (turqi sovuq), *vaqtsizroq yaratilib qolgan* (chala tug'ilgan) kabi insonning tashqi ko'rinishidagi nuqsonlarni bildiruvchi evfemik ma'noli birliklar orasida yana «*husni YUsuf*» kinoyaviy birikmasi ham xarakterli ahamiyatga ega: *Uning yonida bo'z yaxtak bog'ichini osiltirib, handalakdek bo'qog'i bilan o'ng tomog'ini ziynatlagan o'rta yashar yana bir «husni YUsuf» ko'rinar edi.* (A.Qod. "Mehrobdan chayon") "Xunuk", "badbashara" mazmunini yumshatayotgan ayni ifoda qo'shtirnoq ichida berilib, kinoyaviy ma'no ifodalagan.

Insonning jismoniy holatini anglatuvchi evfemik ifodalar. Homila bilan bog'liq ifodalarning *yuklik, homilalik, og'ir oyoq, ikkiqat, tumsa, qisr* (tug'mas yoki tug'may qolgan xotin) kabi shakllari uchraydi.

Ma'lumki, *hez, hezalak* so'zlari o'rniga *pushtsiz, bezurriyot, "qizil kuyov"* kabi evfemik vositalar nutqda o'z aksini topadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida Otabek tilidan aytilgan *mijozim zaif* birikmasi ham erkakning jismoniy holatini evfemik asosda ifodalagan.

Insonning ma'naviy nuqsonlarini anglatuvchi evfemik ifodalar. Insonning aql bilan bog'liq ma'naviy-ruhiy nuqsonlarni anglatuvchi *aqling oqsaydir, aqlingiz bir oz yanglishibdir, boshi bo'sh, jo'n odam,*

po'stak aqlini moy bosgan, jahli basit, soddalavh, esi yarim, yarim madaniy xalq, xom kishi kabi evfemik ifodalar badiiy adabiyotlarda kuzatiladi. Yana *asabiy og'riq* (ruhiy kasal, jinni), *bolalik* (sodda, go'l, xom), *botirligi etmas* (qo'rqqoqlik qilar), *vasiqasi yo'q* (betayin) kabi evfemik ma'noli birliklar ham ushbu tizimda qaraladi.

Insonning muomala va munosabatdagi nuqsonlarini anglatuvchi evfemik ifodalar. Umuman, kishining muomala va munosabatdagi nuqsonlari noziklashtirilgan birliklarning ko'pchiligida ma'lum miqdorda haqorat, kinoya o'z aksini topadi. Madaniyatsizlik, tarbiyadagi nosozlik qanchalik yumshatilmasin, ob'ektga nisbatan norozilik kayfiyati yuzaga chiqaveradi: *Siz bizning odamiyatimiz yo'qlig'ini bir joyda ko'rganmisiz yoki dimog'ingizga futur etib qolg'anmi?* (A.Qod. "Mehrobdan chayon") Yoki *Qozining bu holini o'qug'uchilar muhokamasiga berib, men o'z tomonimdan bunday deymen: agar siz kitob so'ziga ishonsangiz vijdoningizning sal obiyati qochibdir.* (A.Qod. «SHallaqi») Ikkala o'rinda ham "gerdaymoq" yoki "vijdonsizlashmoq" tushunchalarini ifodalovchi evfemik vositalar sintaktik qurilma shaklida qo'llanilmoqda.

Tamagirlik, pora mavzusi doirasida evfemik ma'noli birliklar xilma-xil: *elkasi qichimasin* (tamagirlik qilmasin), *yovvoyi chiqim* (pora), *mullajiring* (pul; pora), «*qarz*» (pora), *cho'ntakparast* (tamagir, pulga o'ch odam), *konvert orqali ulashilgan «badal»lar* (pul, pora) kabi evfemik ma'noli birliklar shular jumlasidan.

O'g'irlik bilan bog'lik evfemik vositalar sirasiga «*daromad*» (o'g'irlangan pul), *choy chaqa* (yo'lini qilib undiriladigan pul), «*shilib ketgan*» (o'g'irlagan), «*halol kasb*» (o'g'irlik), «*hunar*» (o'g'irlik), *sovurdi* (talon-taroj qildi, o'g'irladi) kabi birliklar kiradi.

Ma'naviy nuqsonlarni anglatuvchi *bo'yni yo'g'on* (zo'ravon), *o'tkirlik* (so'zini o'tkaza olmoq), *etaksiz* (betayin, tuturiqsiz), *chayqovchi* (olib-sotar, qallob), *xotin-qizlarga serishtaha* (xotinboz), *tuprog'i engil* (engiltak), *tarelka tutish* (laganbardorlik, xushomadgo'ylik), *tamtam* (olifta, dabdababoz), *safil* (pastkash, tuban), *nafsi shayton* (o'ta ochko'z), *mir quruq* (ziqna, xasis) kabi evfemik ma'no yuklangan birliklar nutqdan keng o'rin olgan.

Spirтли ichimliklarni anglatuvchi evfemik ifodalar. Abdulla Qodiriy spirтли ichimliklarning evfemik ifodalarini qahramon tilidan qo'llaydi. Masalan, Xomidning sheriklaridan biri Mutal polvon tilidan *dori* (aroq), SHirvon xola tilidan *zahar* (aroq), Toshpo'lat tilidan «*obi*

surx» (vino), *obirahmat* (aroq), *oqsoqol* (aroq, spirt) birliklarini evfemik vosita sifatida ishlatadi.

Hajviy qahramon Toshpo‘lat tajangning ayni mavzuga doir “*qirq gazlik*” ifodasi ham juda go‘zal evfemik ma‘noli birlik sifatida o‘z aksini topgan: *Axir Toshpo‘lad akaning ham orqasig‘a oftob tegar, ul ham sizni yangi chiqq‘an «qirq gazligi» bilan bir kun mehmon qilib qolar, shoshmoq shaytonning ishi!* (A.Qod. «Toshpo‘lat tajang nima deydi?»)

«Maskov xatlari» xabarnoma maqolasida “konyak” tushunchasini bergan «*qizilcha*» ifodasi evfemik ma‘noli birlik sifatida namoyon bo‘ladi: *U yog‘-bu yog‘dan qilib, degandek palov oldidan «qizilcha» ham o‘tilib turildi shekillik...* (A.Qod. «Maskov xatlari»)

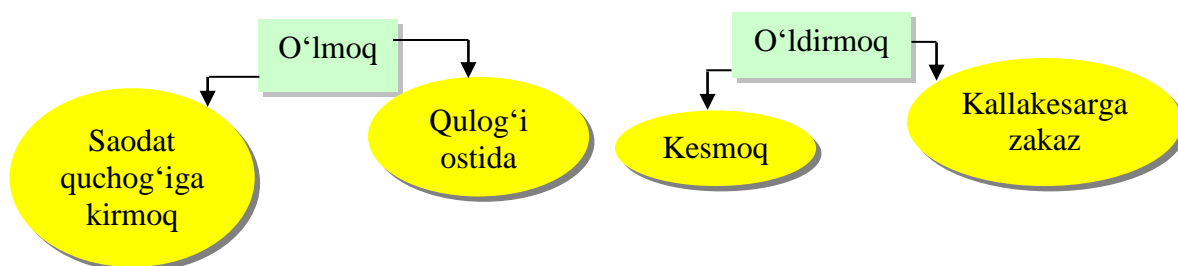
Evfemik birliklarning leksik-semantik munosabat asosidagi tiplari. Ma‘nodosh evfemalar. Evfemizm tilning nutqiy qatlamida sodir bo‘ladigan jarayon — qayta nomlash bilan bog‘liq hodisa bo‘lib, to‘la ma‘noda uslubiy ma‘nodoshlik qatorini tashkil etish bilan xarakterlanadi. U millatning etik-estetik didi, milliy ruhi, odobi va nazokati bo‘lib, muomala madaniyatining o‘ziga xosligini aks ettiradi. Evfemizmlarning “dabdabali” (tantanavor), “hurmat-ehtiroimli”, “ko‘tarinki” ma‘no ottenkalari bilan badiiy, ilmiy, so‘zlashuv uslubida qo‘llanilishi tilning keng imkoniyatidan dalolat beradi. Ayniqsa, o‘zbek tilida o‘lim bilan bog‘liq evfemik vositalarining 300 ga yaqin varianti topilganligi ahamiyatli.¹ Bu esa ularning turli vaziyat, matn va zamonda qo‘llanilishga xoslangan turidan foydalana olish imkonini beradi, shuningdek, nutqning sayqallanishiga olib keladi.

Inson hayotida yuz beradigan barcha jarayon, hodisa, shaxslarning “birlamchi nom o‘rnida qo‘llanadigan evfemistik ifodalari mavjud, ular tilda mavjud nomlarning funksional-semantik sinonimlari” sifatida qo‘llaniladi. Xususan, o‘zbek nutqning bu kabi “tutqich bermas” ifodalari benihoya ko‘pligi, konnotativ sathning o‘zgaruvchanligi, yumor, kinoya usullarining o‘ziga xosligi diqqatga sazovor.

“O‘lmoq” tushunchasining evfemalarini badiiy asarda muallif qahramon yoki o‘z tilidan turli vaziyat va shaklda ifodalaydi. Salbiy yoki hajviy qahramon nutqidan ijobiy, madaniyatli obraz nutqi farqlangani bois, o‘z navbatida, evfemik ma‘nolar ham bir necha turga ajraladi. Ma‘lum guruh kishilarigagina tushunarli bo‘lgan argotik evfema, shu voqelikka aloqador suhbatdoshgagina ma‘lum qarg‘ish, haqoratni aks etuvchi evfemik birliklar farqlanadi. Bular sinonimik qatorni tashkil qilgan bo‘lsa-da, birlamchi ma‘no bilan ko‘chim orasidagi bog‘liqlik

¹ Омонтурдиев А. Бир сўз луғати. – Термиз: Жайхун, 1996. – Б. 45.

ma'lum ma'noda uzilganini kuzatish mumkin, xususan Abdulla Qodiriyning quyidagi evfemik ko'chimli birliklarida ushbu jarayon yaqqol ko'zga tashlanadi.

N.M.Potapovanning fikricha, salbiy emotsiyani yumshatish uchun qo'llanilayotgan evfemizm denotat bilan aloqani uzsa, u evfemizm emas, balki haqiqatni buzishga urinishdir.

Dastavval, o'lim bilan bog'liq evfemalar mazmuniga ko'ra diniy va dunyoviy evfemalarga ajralgan. Tilshunos A.Omonturdiyev "diniy evfemalar ko'proq jonning mavjudligi, tanadan chiqib ketishi, u dunyoga — Xudo huzuriga borishi, jannat yoki do'zaxdan joy olishi kabi tushunchalar asosida paydo bo'lgan"ligini ta'kidlaydi. SHu kabi *jon bermoq, ajalga omon bermoq, mangulik uyquga ketmoq* kabi dindorlar nutqiga xos evfemik ma'noli birliklar qatoridan *ajal chaqiraman* ifodasi ham yangicha bir shakl sifatida o'rin oladi. *Bu kunimdan, bu hasratimdan qutulish uchun o'zimga ajal chaqiraman.* (A.Qod. "O'tkan kunlar")

Davr o'tishi bilan bir guruh evfemalarning dunyoviy lashgani xususida ham tilshunos o'z fikrlarini bayon etgan. Ayni guruhga *so'nggi soati etmoq, qazo qilmoq* kabi evfemik ma'noli birliklar misol bo'la oladi. SHuningdek, *bosh* leksemasi bilan birikkan *ket-, ol-* kabi fe'llar ham "o'lmoq" tushunchasini ifodalovchi evfemizmlardir: 1. *Navoiy: taftish tamom bo'lmagan holda, Yodgorning boshini oldirib yuborishingizninima deb fahmlash kerak?* (Uyg'., I.Sult. "Navoiy"). 2. *Safdoshlarimizdan biri mardlarcha boshini sirtmoqqa soldi.* (O'.Hosh. "Ikki eshik orasi")

Ma'lumki, qarg'ish va haqoratlarda "o'lmoq" tushunchasini bergan ifodalar tinglovchi yoki o'quvchida salbiy kayfiyat uyg'otadi. SHu ma'noda, har qanday ifoda agar haqorat, qarg'ish shaklida tinglovchiga nisbatan yo'naltirilsa, qo'pol munosabat, ruhiy tushkunlik, kayfiyatdagi o'zgarish — antipatiyani uyg'otadi. Bu esa disfemiya kabi qabul qilinadi. Biroq *o'l* so'zi doirasidagi *ikki yuzing qaro bo'lsun, joying jannatda bo'lsin* kabi ifodalar haqiqatda evfemik mohiyatli ekanligini ta'kidlash

joizki, ular ma'noni o'l so'ziga nisbatan birmuncha yopiq, berkitilgan shaklda ifodalagan.

Shakldosh evfemalar. Evfemik omonimiyaga doir masalalar borasida yo'l-yo'lakay fikr bildirib ketilgan, biroq muammo etarlicha o'rganilmagan.

Bir tushunchani turli shaklda ifodalash, albatta, nutq uchun qulay. Biroq bir evfemik ko'chimning turli mazmunda kelishi o'zbek tilining naqadar ko'rkam ekanligini namoyon etadi. "O'tkan kunlar" asari qahramoni YUsofбек hojining "*Nega har narsaga etgan aqling shunga kelganda oqsaydir*" degan iborasida adib mental madaniyatni nozik his etganligini ko'rsatadi. *Etmaydi* ifodasi o'rnida *oqsaydir* so'zi shu qadar nozik qolipga keltirilganki, so'zlovchi og'zidan chiqayotgan ayni jumlada biror qo'pol munosabat sezilmaydi. *Oqsamoq* ifodasining Abdulla Qodiriyning «Nega kim» deb nomlanuvchi fel'etonida ham takrorlanishini kuzatamiz: "*Ishtirokiyun*" gazetasi bir kun chiqub, bir kun chiqmay *oqsay boshladi*. Ya'ni, *oqsamoq* — ishi yurishmaslik, omadsizlik mazmunida. Bu erda evfemik omonimiya hosil bo'lganligi kuzatiladi.

Ma'lumki, odob-axloq me'yori talabiga ko'ra, qadimdan turmush o'rtog'i, qaynota-qaynonasi va boshqa qarindoshlarning nomini tilga olmaslik, o'zi ijod qilgan maxsus laqab-evfemik nom bilan murojaat etish — Markaziy Osiyo xalqlariga urf. Xususan, o'zbek oilalarida turmush o'rtoqlarini bosh farzand nomi bilan atash bugungi kunga qadar saqlangan. Jumladan, "Mehrobdan chayon" romanida buning o'ziga xos ko'rinishiga duch kelamiz:

RA'NO I (Nigor oyim) *Maxdum to'nni yoruqqa solib ko'rdi: — Yo'q, adras hayf Ra'no, — dedi to'nni taxtiga solib, — haligi bo'zni beravur.* (A.Qod. "Mehrobdan chayon")

RA'NO II (Solih maxdum) — *Hay, Ra'no! — dedi havlida ketib borg'an maxdumg'a, — nonlarimizning suvi qochqan, xamir qilishg'a vaqt oz, bozordan issig' non oldirasizmi?* (A.Qod. "Mehrobdan chayon")

Zid ma'noli evfemizmlar. Evfemik ma'noga mezon va me'yor belgilanmasdan, uni (evfemani) yondosh, o'xshash, turdosh, jinsdosh hodisalaridan farqlab yoki chegaralamasdan yangi bir soha bo'lgan evfemiologik tadqiqotni amalga oshirib bo'lmaydi. Biroq evfemizmining ayrim badiiy-tasviriy vositalar bilan birga antonimik holati ham haligacha lison va nutq hodisasi sifatida maxsus o'rganilmagan. *O'g'lim, bugunoq boshingni bog'lab kelamiz.* (E.Tur. "Bu tog'lar ulug' tog'lar") Bu gapdagi *boshini bog'lamoq* evfemizmi "boshini ajratmoq, o'zidan

soqit qilmoq” tushunchasiga antonim munosabatda bo‘ladi. Demak, “taloq qilmoq”, “ajramoq” mazmunini beruvchi *tinchitmoq* evfemik birligi *o‘ziniki etmoq* birligiga nisbatan zid ma’noli. – *Sen tinchitmasang, – dedi Xushro‘y, – boshqalar seni tinchitar.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”)

Shuningdek, *afifa*, *sof* (bokira qiz) hamda *buzilgan* (bokira emas) evfemik birliklari o‘zaro zid ma’noli ifodalardir: *Alisher: – Ishonchim zo‘r, Gulim sen sof erursen.* (Uyg‘., I.Sult. “Navoiy”); *Qizi tushkur jajmondekkina ekan. Hayfki buzilg‘anda...*(A.Qod. «Kalvak mahzumning xotira daftaridan»)

Evfemik vositalarning ma’no ko‘lamiga ko‘ra tasnifi. Ayrim evfemik vositalar bir ma’nonigina ifodalash uchun qo‘llangan bo‘lsa, boshqasi bir-biriga yaqin bir necha nutqiy ma’noni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu esa ularni monosemantik va polisemantik evfemik birliklar sifatida guruhlash mumkinligini ko‘rsatadi.

Monosemantik evfemalar. Monosemantik evfemalar, faqat bir ma’noni ifodalashga xizmat qiladi. Bunday evfemalar faqat bir evfemik ma’noni ifodalashga xoslanganligi, ma’no ko‘lami o‘ta torligi va muayyanligi bilan ajralib turadi. Masalan, o‘lim bilan bog‘liq evfemik birliklarning aksariyati turg‘unlashgan bo‘lib, boshqa bir mazmuni anglatmaydi: *Ha, Abdunabi sarroj ham bandalikni bajo keltirdi.* (Mirm. “Qissalar”)

Matn tarkibida ham, matndan tashqarida ham bir evfemik ma’noni bildiruvchi birliklardan yana biri o‘limdan keyingi hayot bilan bog‘liq ifodalar: *oxirat, u dunyo.*

Xalq tilida ishlatib kelingan evfemik ma’noga ega *afifa* (bokira), *ko‘ch* (xotin), *holva* (qiz) kabi so‘zlar tushunchaning evfemik ifodalovchisini almashtirishga ehtiyoj sezilmaganligi bois u birgina ma’noni bildirib, vaqt o‘tishi bilan bu monosemantik evfema sifatida til sathidan o‘rin olgan: *Nargisxon endi bizning jufti halolimiz.* (O‘.Hosh. “Ikki karra ikki besh”); *Toshkandda kimsan, YUsufbek hoji deganning ko‘chiman.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”) SHuningdek, gomoseksualizm tushunchasini ifodalash uchun qo‘llangan ayrim evfemik birliklar faqat shu ma’noda badiiy asarlarda o‘z aksini topadi. ...*Rahimjon besoqoli bilan sarf qilub, uyig‘a o‘n-o‘n besh kunda kelsa kelub, kelmasa samovar va no‘mirlarda Rahimjonni ayshini surib yurar edi.* (A.Qod. “Juvonboz”)

Umuman olganda, evfemiya hodisasi ma’no yuklash, neytral tushunchani yopiq, nozik, yumshoq ifoda etish bilan bog‘liq ko‘chim

ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, bu vaziyatda monosemantik ifodalar salmog'i torayishi kuzatiladi.

Polisemantik evfemalar. To'la polisemiyaga javob beruvchi evfemalar ko'p uchraydi. Masalan, yuqorida sanab o'tilgan o'lim bilan bog'liq evfemalarning ba'zilarida ayni holatni kuzatamiz:

ORADAN KO'TAR 1 (yo'q qil, o'ldir) *Halig'i Otabek qizg'a uylanib qo'yg'ach, bizning Homid tikanga ag'nab, oradan Otabek bilan Mirzakarim akani ko'tarish fikriga tushkan va bo'lmag'an chaqimchiliqlar bilan ularni dor ostig'acha tortishg'a muvaffaq bo'lg'an...* (A.Qod. "O'tkan kunlar")

ORADAN KO'TAR 2 (yo'q qil, taxtdan yiqit) *YO qirilib bitish va yo Azizbekni oradan ko'tarishga fотиha o'qildi.* (A.Qod. O'tkan kunlar); *Qo'shin Toshkanga etgan ba'dida bizlar tashqaridin va sizlar ichkaridin bo'lib Musulmonqulni oradan ko'targaymiz.* (A.Qod. "O'tkan kunlar").

Polisemantik evfemalar ko'chma ma'noning xarakteriga ko'ra ham ichki tasnifiga ega bo'la oladi. Bunda ma'no ko'chimining qanday asosda ekanligi bilan e'tiborli. SHu boisdan polisemantik evfemalardagi ko'chma ma'no metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik, kinoyaviy kabi turlarga ajratilishi mumkin.

Metaforik evfema. Metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik barcha majoziy ifodalarning, jumladan, troplarning (evfemalarning ham) shakllanishida asos bo'lib xizmat qiladigan usullar – ma'no ko'chish yo'llaridir. SHunday ekan, evfemiya jarayonida ko'chimning ayni turi ko'p o'rinlarda xizmat qiladi. Bo'yin bilan bog'liq evfemik birliklari ma'lum ma'noda nisbiy ekanligi anglashiladi. Jumladan, *bo'yin egmoq, bo'yni yo'g'on* kabi ifodalarida kishining jismoniy holati o'z o'rnida ma'naviy holatiga nisbatlanadi.

Metonimik evfema. Narsa-hodisa makon va zamondagi o'zaro bog'liqligi asosida qayta nomlash evfemik ko'chim sifatida qaralishi mumkin. Ayniqsa, spirtli ichimliklar bilan bog'liq evfemalarning ayrimlarida uning yaratilishi, foydalanish xususiyatiga ko'ra ko'chim qabul qilgan *dori, zahar* ifodalari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Ularning ma'no ko'lami kengligi spirtli ichimlikning tavsifi, ta'rifi, xususiyati bilan bog'liq. Masalan, *Bek (piyolaga may quyadi): Keling, yig'ingizni tarqatish uchun guldan yasalgan dori beraman.* (CHo'lp. "YOrqinoy")

Sinekdoxik evfema. Qismni butun bilan atash, butunni qism bilan atash evfemik ko'chimda ham mavjud. Masalan, *tuyoq* so'zining hayvonlarga nisbatan ishlatilishi ma'lum. Biroq badiiy asarlarda bu so'z

evfemik shaklda qo‘llanilib, “yolg‘iz farzandlik” tushunchasining yumshoqroq shaklini ko‘rishimiz mumkin: *Ammo siz hurmatlularg‘a ma‘lumdir, bizning shul Otabekdan o‘zga farzandimiz bo‘lmay, dunyoda o‘zimizdan keyin qolaturg‘on tuyoqimiz va ko‘z tikkan orzu-havasimiz, umid hadafimiz faqat shul Otabekdir.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”)

Sinekdoxik evfema sifatida *turmadi* ifodasini misol qilib olish mumkin. Homilaning tushib qolishini, tug‘ilmasdan burun nobud bo‘lishni anglatib kelgan ayni ifodadan bolaning turmaganligi haqida fikr ketayotganligi ayon bo‘ladi: – *Marg‘ilonliq xotiningizdan bolangiz bordir? – Yo‘q... – Bo‘lsa ham turmadimi, uylanganingizga ancha bo‘ldi shekillik? – Turmadi.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”)

Vazifadoshlik asosidagi evfema. Bu tur ko‘chish ham o‘xshashlikka asoslanadi. Biroq bu erda vazifa o‘xshashligiga tayaniladi. Foydani teng bo‘lib olish xaqida tushuncha berayotgan *arra* ifodasi ham shu kabi vazifadoshlik asosida vujudga kelgan evfemik birliklar qatoridan o‘rin oladi: *SHaharda mashhur ishonchliq muttahamlardan iborat kamisio‘nniy magazin ochildi... Kamissiya haqi juda arzon: sotib berilgan molning oqchasi arra.* (A.Qod. «Bildirishlar»)

Kinoyaviy evfema. Kinoya – so‘zni teskari ma‘noda ishlatish. Kinoyadagi so‘z hozirgi imloda, odatda, qo‘shirnoqda beriladi. Juda ko‘p o‘rinlarda shaxsni anglatib kelgan «*bo‘ydoqlar*» (turmushga chiqmagan qizlar), «*yigit*» (nomard), evfemik kinoyaviy ifodalari teskari mazmunda qo‘llanilishi kuzatiladi. Inson sifatini bildirib kelgan «*vijdonli*» (vijdonsiz), «*kelishkan*» (beo‘xshov), ifodalari asl muddaoni aytilishidan qutqargan ko‘chim sifatida ayrim asarlardan o‘rin oladi.

Evfemalarning shakliy strukturasi ko‘ra tasnifi. Ayrim ma‘no bir so‘z yoki ibora shaklidagi evfemik vosita bilan ifodalansa, boshqasi birikma holdagi ifodalovchiga ega, ba‘zan gap holdagi evfemik vositalar ham kuzatiladi. SHunga ko‘ra, evfemik so‘z (ibora), evfemik birikma, evfemik gap farqlanishi mumkin.

So‘z shaklidagi evfemik vosita. Bir so‘z boshqa so‘zlarsiz evfemik ma‘noni bergan holatlar talay: *arra*, *axlat*, *qisqa* (ahmoq), *o‘choqboshi* (hukumat), *o‘yin* (xiyla), *yara* (dard), *yuraksiz* (qo‘rqoq), *yuklik* (homilador), *etaksiz* (betayin), *chayqovchi* (olib sotar, qallob), *tuyoq* (farzand), *tillaxona* (hojatxona), *oqsoqol* (aroq), *obirahmat* (aroq), *ko‘ch* (xotin), *zaifa* (ayol, ojiza), *do‘ndiqcha* (fohisha).

Shuningdek, voqelik, vaziyat, xatti-harakatlar bilan bog‘liq denotat bir so‘z bilangina ifodalanganligini ham ko‘rishimiz mumkin: *Domla mudarris «zamona buzuvchiligi»ni nazarga olg‘ani uchun Abdurahmonni*

haligi to'g'risidan juda qattiq nazorat qilar edi. (A.Qod. "Mehrobdan chayon") Bu o'rinda haligi so'zi zamirida qahramonning nopok xatti-harakatlari yotadi. Bunday qisqalik — so'zga xasislik buyuk yozuvchi Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida ham o'z aksini topgan: *...Shundan keyin bir necha qadam bosib Otabekning pinjiga yaqin keldi va esankiragan, hayajonlangan bir tovush bilan so'radi:*

– *Siz o'shami?*

– *Men o'sha, – dedi bek.*

Bu iboradagi *o'sha* so'zi Kumushning dardi bo'lib, ko'ngil qo'ygan insoni, bir nurafshon kunda favqulodda uchratib qolgan va natijada sevib qolgan kishisi haqida so'zlaydi. Unda *men sevgan, firoq o'tida qiynalgan, o'ylab o'yimga etolmagan, qancha izlagan kishim sizmi* kabi tuyg'ular *Siz o'shami* degan jumlasini bilan jonlantirilib, o'sha insonga qarata «*Men sizni sevaman!*» ma'nosini o'zbekona, Kumushona qilib singdirish – ulkan san'atkorlik belgisi. *O'sha* — "muhabbatim", "yuragim gavhari", "ko'zim nuri", "qalbim duri", "sevgan kishim"... kabi.

Ibora shaklidagi evfemik vosita. Axloqiy va madaniy jihatdan qo'llanishi mumkin bo'lmagan yoki noqulay deb topilgan tushunchalarni ancha yumshoq tarzda birikmalar bilan ifodalash ehtiyoji asosida frazeologizmlar shakllanishi mumkin.

Evfemik ma'no beruvchi frazeologik birliklarning aksariyati okkazonal tabiatli deyish mumkin: *toq kelib juft ketmoqchi* ("foydalanmoqchi"), *qurigan ariqdan suv borg'ishlab, shamoldan luqma berar* ("asossiz va'da beradi") kabi evfemik-frazeologik birliklar shular jumlasidan.

Mavjud frazeologizmlarning *surobini to'g'irlab qo'ymasinmi* ("ta'zirini bermasinmi"), *kavshining chakagi yirtildi* ("ovora bo'ldi"), *boshida tegirmon yurgizish* ("azob berish"), *yoshini yashab, oshini oshagan* ("qarigan"), *kosasi oqarmay ketyapti* ("kambag'al"), *tishimizni tishimizga qo'yishga majburmiz* ("chidaymiz"), *tirnoq ostidan kir izlash* ("arzimagan narsadan g'avg'o chiqarish"), *miyamizni qoqib qo'limizga bersin* ("o'ta ezmalik qilsin"), *yaraga tuz sepdi* ("o'tmishini esga soldi", "aybini yuziga aytdi"), *qordan qutulib, yomg'irg'a tutilib* ("bir tashvishning ustiga boshqa tashvish tushib"), *boshini ikki qilish* ("uylantirish"), *tog'dagi mashoqqa besaranjom yugurish* ("qo'ldan kelmaydigan ishga urinish"), *holimizga mushuklar yig'lasun* ("og'ir, yomon ahvolga tushamiz"), *ebdir nomaqul buzoqning go'shtini* ("yanglishibdi, ahmoq bo'libdi"), *og'zining suvi kelguvchi* ("havasi

kelgan”, “ishtiyoqi bor”), *usta ko‘rmagan shogird har maqomga yo‘rg‘alar* (“uquvsiz”, “malakasiz”, “savodsiz”), *ko‘z bo‘yash* (“xo‘jako‘rsinga”, “shunchaki”), *tagiga suv keladi* (“lavozimdan haydaladi”), *ko‘ksini zaxga berib yotgan och-og‘riq* (“qashshoq”, “kambag‘al”, “och-nahor”), *og‘zi oshga etgan* (“maqsadiga erishgan”), *tutuni ko‘kka ko‘tarilar ekan* (“jahli chiqar ekan”) kabi ifodalari evfemik xarakterga ega.

So‘z birikmasi shaklidagi evfemik vosita. So‘z birikmasi shaklidagi evfemik vosita [tobe so‘z+hokim so‘z] qolipiga ega. Bunday evfemizmlar nutqiy tabiatliligi va barqaror emasligi bilan iboralardan farqlanadi: *jilovi qo‘lida, siyosatga tegadirg‘an, tishlik hayvon* (“cho‘ri”), *yolg‘iz bosh* (“beva”, “tul”), *madaniy millatlar, vaqtsizroq yaratilgan* (“chala tug‘ilgan”) va hokazo.

Ilmi, saviyasi past, madaniyatsiz kishilarga nisbatan ishlatgan *boshi bo‘sh, jo‘n odam, bo‘yni yo‘g‘on, ishi buzuvchi* kabi evfemik birikmalar fikr ta‘sirchanligini oshiradi. Bu birliklar turg‘un (lisoniy) bo‘lmay, nutqda keng qo‘llanilib, turli evfemik mazmunda keladi.

Gap shaklidagi evfemik vosita. Gap shaklidagi evfemik vositani ajratishda sodda gapning o‘zbek an‘anaviy tilshunosligida tan olingan [ega+kesim] qolipiga tayaniladi.

Dami kesiladi (ovozi o‘chadi), *elkasi qichimasin* (“tamagirlik qilmasin”), *kavshining chakagi yirtildi* (“ovora bo‘ldi”), *katta tollar kesilgan* (“yaxshi davrlar o‘tib ketgan”), *suyaklari o‘ltirgan* (“qarib, munkayib qolgan”) kabilar gap shaklidagi evfemik vositalardir.

Bu evfemik vositalar gap shaklida bo‘lsa-da, ularning aksariyati ibora sifatida ham qaralishi mumkin. Barqarorlik darajasi mazkur birliklarni ibora sifatida baholashga asos bo‘lsa, lekin ularning [ega+kesim] shaklida ekanligi gap qolipidagi birliklar sifatida qarashga sabab bo‘la oladi. Til hodisalarining serqirraligi tamoyili mazkur birliklarni baholashda ham metodologik tayanch vazifasini bajaradi.

Implitsit evfemiya. Badiiy matnda implitsit ifodalangan haqorat, qarg‘ishlar ham mavjud: *Qo‘lingdan qamchin, belingdan oshpichoq, shopdek murtingning ostidag‘i sassiq og‘zingdan “Qizingni... onangni... ditingni... ota-bobongni...” degan zikri oliylar doim favvora urar edi* (A.Qod. “Mochalov”). Bu erda haqorat ko‘p nuqta bilan berilgan. Implitsit ifodada tabulashtirilgan voqelikning evfemik vositasi ko‘pincha qo‘llanmay, ular zamiridagi tushunchalar kontekst va intonatsiya (ohangning birdan kesilishi, to‘xtab qolish, cho‘zilishi, tugallanmaganligi, sukut, davomlilik kabilar) orqali anglashilib turadi. Negaki, matn

mohiyatan shunga yaqin tushunchani kishi ongiga undaydi. Baribir, birinchi yarq etib paydo bo'lgan fikr to'g'ri bo'lib, aytish noqulay, nutqiy etikaga mos kelmasligi sababli madaniyat yuzasidan qo'shtirnoqda beriladi yoki ko'p nuqta bilan yoziladi: 1. *O'ylab, qizning aslini bildimki, onasi yuqoridan tavba qilib tushgan haromzodalardandir va otasi ham ...lardandir.* («Kalvak mahzumning xotira daftaridan», Diyori bakr – 299) 2. *Men shu zamonning hezalaklariga sira tushunolmadim-da, voy, dedim, voy sani o'sha olipta qilub tuqqanni... dedim.* (A.Qod.«Toshpo'lat tajang nima deydi?»)

Evfemik ma'noli birliklarning qo'llanish xususiyatlari. Evfemik nutq tafakkurning, inson aql-zakovatining oliy formasi, “qaymog'i”, voqelikning pardozlangan, “parda ichiga olingan”, bezorlashtirilgan, yumshatilgan obrazli ifodasidir. Ko'chimlarning ma'nosi juda murakkab bo'lib, u har gal nutq jarayonida uslubshunosning so'z qo'llash, ibora tanlash mahorati, maqsadi, didi bilan bog'liq faoliyatida reallashadi, – deydi A.Omonturdiyev “O'zbek tilining evfemik asoslari” asarida.

Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarining dastlabki qismida Homid, Rahmat va Otabekning uylanish haqidagi suhbatlarida *muvoifiq* so'zi juda ko'p o'rinlarda qo'llanilganini ko'ramiz. Har qo'llanishda bir ma'no zohir bo'ladi. Qaysidir o'rinda ma'no uchun qo'pol so'z yumshatiladi, boshqasida esa, aksincha, qo'pol so'z boshqasiga almashtiriladi.

Yozuvchining so'z tanlay olish mahorati shundaki, “xarakterga mos kelmoq” fikrini ifoda etish uchun bo'yoqli so'zlar qidirib o'tirmaydi. *Muvoifiq* so'zida ushbu kontekstdagidek “meni tushunadigan”, “menga yoqadigan” kabi tushunchalar ham mavjudligini his qilgan holda qo'llaydi. Nutq jarayonidagi etika talabi ana shunday evfemik hodisaning yuzaga kelishiga turtki bo'ladi. Birgina so'z misolida, unga evfemik “mas'uliyat” yuklash barobarida, adib nafaqat mubohasadagi kishilarning ma'naviy qiyofasini chizadi, balki o'z munosabati uchun bu so'zni xizmat qildiradi. Bahslashuvchilar o'z fikrlarini ochiq aytmaydilar, har biri “muvoifiqlik”ni o'z “qarichi” bilan o'lchaydi, o'zicha tushunadi va talqin qiladi. “Ko'nglini topish”, “xizmatini qilish”, “ra'yini qaytarmaslik”, zarur ehtiyojlariga xizmat qilish” kabi ma'lum darajada ochiq aytish mumkin bo'lmagan ma'nolarni faqat shu so'z ifodalaydi. Yozuvchi garchi Homidga salbiy qahramon maqomini bergan bo'lsa-da, uning og'ziga ham faqat pardalangan so'zlarni “soladi”, uni ham, kim va qanday odam bo'lishidan qat'i nazar, milliy ibo va andishadan xoli ko'rmaydi, o'quvchiga bepardoz namoyish qilmaydi.

Bunda adibning milliy ibo va nazokatni qanchalik ustuvor tutganligiga amin bo‘lish mumkin. Adibning maqsadi bu erda *muvoftiq* so‘zini yolg‘iz qo‘llab, har gal “munosib”, “loyiq” tushunchalarining bezakli, shuningdek, ta’sirchan ko‘rinishiga erishadi. Bu evfema ham, boshqa evfemalarda bo‘lgani kabi, kishida ijobiy taassurot qoldirish, yoqimsiz so‘zlarni oshkor aytmalik vazifasini bajarishga yo‘naltirilgan.

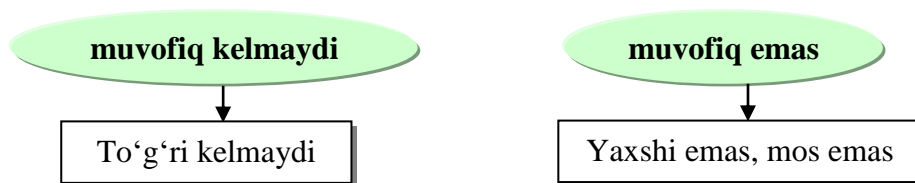
Shuningdek, adib o‘rinsiz qaytariqlardan ham tiyiladi. Zero o‘rinsiz qaytariq nutqiy “chuchmallik”ni keltirib chiqaradi. Bir gapdagi *tab’ga muvoftiq* so‘z birikmasi ikkinchi misolda qo‘shma so‘z –*muvoftiquttab’* shakliga keladi. So‘z birikmasi matn ichida o‘z ma’nosida tushunilgan bo‘lsa, ikkinchi gapdagi qo‘shma so‘z “tanlangan juftining dididagi inson” ma’nosini beruvchi ushbu ifoda fikrni boyitadi. Bu bilan tinglovchiga nisbatan “sen ham unga yoqishing kerak” degandek bo‘ladi, ammo uning xotirasida noxushlikni uyg‘otmaslik maqsadida yumshoqroq shaklda bayon etadi: – *Xoting’a muvoftiq bo‘lish va bo‘lmasliqni uncha keragi yo‘q, – dedi Homid e’tirozlanib, – xotinlarga “er” degan ismning o‘zi kifoya... ammo jiyan aytkandek, xotin degan erga muvoftiq bo‘lsa bas.*

Yuqorida *muvoftiq bo‘lmoq* jumlasini “ma’qul bo‘lmoq” tushunchasini berayotganini sezamiz. “Xotinga yoqish”, “xotinning erga ma’qul bo‘lishi” kabi mulohazalar nozik evfemik vositalar ortiga berkinib, beodoblikni, nutqiy odob-axloq buzilishining oldini olmoqda. Dunyoqarash, madaniy saviya esa tilga ko‘chmoqda.

Masalan, men ota-onamning yoqdirishlari bilan uylandim... ammo xotini ota-onamga muvoftiq bo‘lsa ham menga muvoftiq emas, siz aytkandek, ehtimol, men ham xotininga muvoftiq emasdirman... jumlasida ko‘proq “to‘g‘ri kelmoq”, “yoqtirmoq” tushunchalari anglashiladi. Nutqiy kontekst “ota-onam uchun yaxshi bo‘lsa ham menga ma’qul emas, ehtimol, men ham yoqmasman” gapidagi ajratilgan birliklardan ko‘ra *mutanosib* so‘zini talab qilmoqda. Chunki nutq jarayonidagi so‘z o‘yinida *muvoftiq* so‘zi asos sifatida har xil rangda ko‘rinmoqda. Berilayotgan har bir fikr mazmunini o‘z o‘rnida ifodalamoqda.

Xotining ko‘nglingga muvoftiq kelmas ekan, muvoftiqini olib, xotinni ikki qil jumlasidagi ikki o‘rinda ishlatilgan ayni ifodalar antonim hodisasi yuz berishiga sabab bo‘ldi. Beozor ko‘rinishga keltirgan ushbu evfemik vositalar qanchalik go‘zal bo‘lmasin, nozik ma’no ifodalamasin, salbiy mohiyatini yo‘qotmayotir: – “Xotining yoqmasa, yaxshisini ol”.

Xotini *muvoftq* emas deb zorlanib, hasratlanib yurish er kishining ishi emas. Bu erda “muvoftq kelmoq”ning o‘rniga “muvoftq emas” kabi evfemaning yangi, qulayroq, ammo bizningcha, yumshoq emas, aksincha, dag‘alroq ko‘rinishi qo‘llanilgan. Qiyoslaymiz:

Demak, tilning taraqqiyoti natijasida evfemalarning yangi shakllari, aytilishi me‘yor bo‘lib kelgan ko‘pgina so‘z va iboralar o‘rnida unga nisbatan yanada qulay, so‘zlovchi va tinglovchi uchun yoqimliroq bo‘lgan ifodalar paydo bo‘laveradi. Hassos va, shuning barobarida, so‘zga “xasis” adib Abdulla Qodiriy esa turli mazmundagi tushunchalarni ifodalash uchun bir so‘zning o‘zinigina evfema sifatida qo‘llaydi, ajablanarlisi shuki, u kishini zeriktirish o‘rniga jalb qiladi, tortadi. U narsa yoki voqelikni kuzatib, muhim belgi-xususiyatlarini ajratadi, umumlashtiradi, makoniy-zamoniy bog‘lanishlarni aniqlaydi va turli xil tusga soladi. Bora-bora bu uslub adib asarlarining bir necha o‘rinlarida qo‘llanilganining guvohi bo‘lamiz. “Mehrobdan chayon” romanidagi Gulshanbonuning haram qizlari bilan bo‘lgan suhbatida *ma’nisiz* ifodasini, “O‘tkan kunlar”dagi Otabekning Kumush bilan bo‘lgan suhbatida *hamroh*, *birav*, *yo‘ldosh* ifodasini yuqoridagi *muvoftq* ifodasi kabi turli rangda, omonimik-polisemik xarakterda ifodalaydi. Quyida Otabek va Kumush bahsidan o‘rin olgan *hamroh* birligi vositasidagi so‘z o‘yiniga murojaat qilamiz:

Bu nima degan so‘zingiz tag‘in?

– *Ya’ni hamrohim bor deganim – mendan qo‘rqmang, deganim...*

Otabek yana tushunmadi...

– *Hamrohingiz...*

– *Hamrohimmi? – dedi Kumush, – hamrohim birovning xayoli, birovning fikri. Bas, bundan ham yaxshi rafiq bormi? Ba’zi vaqtlarda bu yo‘ldosh uyqudan ham shirin.*

Otabek hamrohga tushundi va yotib Kumushning yuzidan o‘pdi:

– *Lekin bu so‘zingizga ishonmayman.*

– *Nega ishonmaysiz?*

– *Negaki, siz anovi... kechasi hamrohsiz edingiz... Pish-pish uxlar edingiz...*

Kumush Otabekning elkasiga qo‘lini tashladi:

– O‘shal vaqtlarda **hamrohsiz** uxlag‘anim to‘g‘ri, – dedi, – chunki **birovlardan** butunlay umidim kesilgan, **hamroh**im menga hamisha umidsizlikgina berar, dahshatimnigina ortdirar edi. Ammo o‘sha kunlarda uyqu menga juda shirin bir narsa bo‘lib qolg‘an, men uyqudag‘ina **birovlarni** ko‘rar va kunduzlari uyqu qidirar edim. Endi bo‘lsa yana yo‘ldoshim xayol... Tag‘in nima deysiz?

Adib Otabek uchun dastlab *hamroh* so‘zini boshqa bir kishi haqidagi, Kumush uchun esa Otabek haqidagi xayolning evfemik ifodasi sifatida beradi. Matn davomida Otabek so‘zning evfemik mazmunini anglab etadi. Kumush esa yana *birav* so‘zini Otabekning o‘ziga nisbatan evfemik vosita sifatida qo‘llaydi. *Hamroh* so‘zi aslida kishiga nisbatan qo‘llanadi. Otabek uning egalik shaklida qo‘llanayotganligi asosida o‘ziga nisbatan aytilayotganligini anglab etadi. Bu o‘rinda o‘zbek ayoliga xos ichki madaniyat va andisha namoyon bo‘ladi. Hatto ochiq aytish mumkin bo‘lgan vaziyatda ham Kumush andisha chegarasini bosib o‘tmaydi. Ko‘rinadiki, ushbu o‘rinda har uchala so‘z go‘zal mutanosiblikni hosil qiladi.

Og‘ir tabiatlik, ulug‘ gavdalik, ko‘rkam va oq yuzlik, kelishgan qora ko‘zlik, mutanosib qora qoshliq va endigina murti sabz urgan bir yigit. Sevimli qahramonimiz Otabek ta‘riflangan ana shu bir jumlaning o‘zidayoq so‘z zargarining tilga qanchalik e‘tiborli ekanligi ko‘rinadi. *Og‘ir tabiatlik* iborasi “o‘zini tuta bilgan”, “sipo”, “vazmin”, “bosiq” kabi tushunchalarni ifodalaydi. Ammo adib tanlagan so‘z birikmasi nutqiy vaziyatni, ob‘ektni tasvirlash uchun qo‘llanilayotgan bo‘yoqdor so‘z – evfema bo‘lib, o‘zining an‘anaviy muqobillaridan, lisoniy yoki nutqiy ma‘nodoshlaridan badiiy-estetik vazifasi jihatidan ancha ustuvorligi bilan ajralib turadi. Otabek sipo yoki bosiq emas, aynan og‘ir tabiatlik. Bu tushunchada umumiylikka xos mantiq mavjud. *O‘zini tutib olgan, sipo* birliklari – ko‘proq salbiylikka moyil ifodalar. Adib o‘zi xayrixoh Otabekni emas, balki Xomid yoki boshqa salbiy obraz portretini chizganda shu so‘zlarni qo‘llashi mumkinligi ehtimoldan xoli emas.

Ayni jumlaning *mutanosib qora qoshliq* so‘z birikmasi kishini o‘ziga jalb qilmay qo‘ymaydi. Nutqiy evfemani, asosan, matn boshqarishini nazarda tutgan holda aytish mumkinki, Otabekning ko‘rkamligi tashqi ko‘rinishdagi mutanosiblikning mavjudligida, qoshlarning teng o‘lchamli, muntazam joylashganligida. Evfemizatsiya hodisasi yuz berdi deyishimizga sabab, qoshlarni bir-biriga mos demasdan, muntazam

joylashgan deyishda, bu bilan nutqdagi soʻzning chiroyli sinonimi bilan almashtirilishida namoyon boʻladi.

Jumladagi barcha boʻyoqli soʻzlar qatorida *murti sabz urgan* iborasi evfemiklik talabiga javob beradi. Chunki evfema – yumshatuvchi birlik. *Sabz* yashil rang maʼnosidan tashqari, “gʻoʻr”, “xom”, “yangi”, “yosh” maʼnolarini ham anglatadi. *Murt* (moʻylov)ga nisbatan ishlatilgan *sabz* soʻzi koʻchma maʼnoda “oʻsib, unib chiqa boshlamoq”, “nish urmoq” tushunchalarini beradi. *Otabekning endigina moʻylovi oʻsayotgan edi* jumlasidan koʻra *murti sabz urgan* ifodasi kishida ijobiyroq taassurot qoldirishi tabiiy. *Murt* soʻzini yumshatish uchun *sabz* soʻzi yordamga kelgan. Adibning *murt* soʻzini Homidning jiyani Rahmatni tasvirlayotganida “...yuzga toʻla, ozroqqina soqol-murtlik, yigirma besh yoshlar chamaliq bir yigit...” tarzida qoʻllaydi. Bu erda evfemaga murojaat qilinmaydi. *Ozroqqina* soʻzi ham *sabz urmoq* birligining maʼnosini toʻla aks ettirmasa-da, kontekstual maʼno jihatidan yaqinligi maʼlum. Adibning qahramonga boʻlgan munosabati tilga koʻchadi. Yuqorida keltirilgan ikki gapda evfemizmlar ikki va toʻrtta komponentdan tashkil topgan soʻz birikmalari boʻlib, ular oʻzaro sinonimik qatorni hosil qilgan.

Otabekning maʼnaviy otasi Hasanalining esa “...toʻgarak qora koʻzlik, oppoq uzun soqollik...”ligida “yaxshi xislatlarga boy nuroniy ota” maʼnosi bor. Koʻzlarning toʻgarakligi – aylana, doira shaklidaligi soddalik, begʻuborlik alomati. Adib shu oʻrinda *dumaloq* soʻzini ishlati ham boʻlar edi. Ammo u yuqoridagi goʻzal ifodaga erisha olmas edi. Otabekni *kelishgan qora koʻzlik*, Homidni *chagʻir koʻzlik* tarzida tasvirlaydi. Inson tabiati, xarakteri adib nazdida uning tashqi koʻrinishidagi belgilarida aks etadi. *Kelishgan* soʻzi koʻzga nisbatan ishlatilganligini faqat Qodiriy ijodidagina koʻramiz. “Xushbichim”, “bichimi toʻgʻri” maʼnolarini beruvchi bu ifoda aksariyat hollarda qaddiqomatga nisbatan qoʻllanilishi maʼlum. Ammo barcha ijobiy xarakterga ega, “pardozlangan” soʻzlardan Otabek obrazini yaratish yozuvchining asosiy vazifasi edi.

Evfemik misollar, ayniqsa, siyosiy hayotga oid masalalarda koʻp qoʻllanilganini his etib turamiz: *Saidovlar uchun ilgarilar bu xilda “halol kasb” bilan kun koʻrish mumkin boʻlsa boʻlgandir; ammo endi, ayniqsa bu kun, yaʼni yorugʻ ochiq kunda oʻgʻriliq?! (A.Qod. “Lugʻat pudratchiligi va quruq rasmiyat”)*

Oʻsha davr muhiti “yopiq” ifodalangan yuqoridagi jumlada *yorugʻ ochiq kun* soʻz birikmasi qoʻllanishida siyosiy mavsumni yangi nutqiy

birlik bilan ifodalaganligini ko‘ramiz. Ya’ni bu birikma “demokratiya, oshkoralik, adolat ravnaq topgan bir davlatda o‘g‘rilik qilinishi ajablanarli hol” ma’nosini berayotir. Abdulla Qodiriy uchun qulay usullardan bo‘lgan piching evfema qo‘llashga asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu bilan o‘sha davr siyosatining nosozligidan shikoyat mazmuni anglashilayotir. SHu o‘rinda bir jumlaning o‘zida bir so‘zni ikki bora takrorlamalik maqsadida sinonim – o‘g‘ri so‘zining “*halol kasb*” evfemasi ham beriladi. Natijada piching ma’nosi yuzaga chiqadi.

Yozuvchi ijodida bosh so‘zni ajratish qiyin bo‘lgan va bunda matn mazmunidan kelib chiqish lozim bo‘lgan holatlarga ham duch kelinadi. Masalan, “Ro‘zg‘or” degan so‘z “**chor ishkal**”ning birinchisi. Nima bo‘lg‘anda ham bu “ishkal”dan chiqish kerak. G‘o‘zakentdan kolxozchilar uchun bug‘doy sotib olinadi. Bug‘doy u qadar **izzattalab bo‘lmasa ham**, Yorqoriyev bug‘doyni “**istiqbol qilish**” uchun yacheyka kotibi Qobilovni yo‘lga chiqaradi. Lekin... lekin shu qadar izzat va ehtiyoj bilan keltirilgan bug‘doyning vazni kutilmaganda 240 kg. kam keladi. Yorqoriyev ham bunga “*taasuf*” bayon qilib, akt bilan “*ta’ziya*” izhor qiladi. (A.Qod. “O‘zi xon, ko‘lankasi maydon”). Butun kontekst mazmuni o‘g‘irlik haqida ekanligi ma’lum. Qolaversa, chiroyli so‘zlarni ishlatish bilan bir qatorda, ular qo‘shirnoq ichiga olinadi. Yuqorida aytganimizdek, yolg‘iz evfemadan foydalanilmay, kinoya qilinib, disfemik kayfiyat uyg‘otilgan.

A.Omonturdiyev siyosiy publitsistik uslubdagi har qanday tanqidiy tushunchalarni hamma vaqt ham oshkora ifodalab bo‘lmaganligidan ba’zan majozilashtirilishini ta’kidlaydi va yumshoq – “yopiq” shaklda ishlatilgan har qanday evfemik ifoda vositalarini siyosiy-badiiy yoki siyosiy majoziy evfema deb atash mumkinligini aytadi. Masalan, *Tanqid qilgan kishilarning xotinlari chopiq vaqtida ishlab turgan joyidan haydaladi (chunki bunda ish nuqtai nazaridan emas, nafsoniyat nuqtasidan ish yuriydi)*. (A.Qod. “O‘zi xon, ko‘lankasi maydon”). Ayni jumladagi qo‘pol mazmun har qancha evfemalashtirilgan bo‘lmasin, piching havosi ufurib turganini va mazmunini yumshata olmayotganini sezib turamiz. Intim munosabatga aloqador evfemik vositalarni A.Omonturdiyev o‘zining “O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati”ga to‘plagan, ular sirasiga xalq orasidagi 150 dan ortiq iborani kiritgan. Ammo Abdulla Qodiriyning yuqoridagi iborasida shu mazmuni beruvchi evfemaning yangi, hech qaerda uchramagan o‘ziga xos shakli kashf etilgan.

“Lavozimdan ketish” tushunchasiga misol: “*Bu ma’lumotni olg‘ach kecha-kunduz: “Ey bor xudoyo, Kerenskiy hukumatini qiyomatg‘acha oyog‘dan yiqitma!” deb duo qilmoqg‘a kirishdi.*” (A.Qod. “Tinch ish”). YOKi *Barakalla bolshavoyingga, barakalla bolshavoyingga, xo‘p qilupti-da! Oq podshohligini burnidan chiqaribdi... Xoh, xoh, xoh, xo-o-o...* (A.Qod. “Otam va bolshevik”).

Davr taqozosiga ko‘ra rus so‘ziga nisbatan izzat-hurmatni anglatuvchi evfemalar ko‘p bo‘lgan. Misol uchun, *og‘amiz, ulug‘ og‘amiz, katta millat* kabi. **Rus to‘ralari suti oppoq va shirin sigirlarni qo‘ldan chiqarishni istarmidi?** (Cho‘lp. “Kecha va kunduz”). Yuqorida keltirilgan misollar kishida tabassum uyg‘otgani barobarida, taassuf, millatning kechirayotgan turmushiga nisbatan achinish hissini ham beradi.

Oqsoq Temir, Ahmad Yassaviy, shoh Mashrab marhumlarining qabrlarini buzub na’shlarini¹ Tataristong‘a ko‘chirilganda o‘zbeklar churq etmay, balki ko‘mak berurlar. Navoiyning tatarimi va yo o‘zbekmiligi masalasi alohida bir o‘ltirishda hal qilinur. (A.Qod. “Bildirishlar”)

Kulgiga chaqiruvchi “pora”, “nobop kelishuv”, “yashirin savdo” tushunchalarini beruvchi *hal qilinur* birikmasini *alohida bir o‘ltirish* iborasi orqali yanada bo‘rttirilib, fikrda salbiy munosabatning, g‘ayrioddiy harakatning evfemik ifodasini berayotir.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Evfemizm nima?
2. Evfemizmni mavzuviy tasniflang.
3. Evfemizmning struktural tasnifi haqida gapiring.
4. So‘z-evfemaga misol keltiring.
5. Evfemik birikma xususida nimalar deya olasiz?
6. Gap-evfema nima?
7. Ma‘nodosh-evfemaga misol keltiring.
8. Shakldosh-evfemaga misol keltiring.
9. Zid ma‘noli evfemaga misol keltiring.
10. Evfemik birlikning ma‘no ko‘lamiga ko‘ra tasnifi haqida gapiring.
11. Evfemizmning metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik asosida ma‘no ko‘chish usullariga misollar keltiring.

---

¹ Наъш – жасад

12. Implisit evfema nima?
13. Evfema qo‘llash mahorati xususida nimalar deya olasiz?
14. Portret evfemasi nima?
15. Badiiy evfema deganda nimani tushunasiz?
16. Publitsistik evfema qanday holatlarda qo‘llaniladi?

AMALIY MASHG‘ULOT UCHUN MASHQLAR

1-mashq. Gaplardagi ko‘chma ma’noli birliklarni aniqlang. Bu birliklar ifodalaydigan denotatlarning asl tushunchasini toping. Ko‘chma ma’noli birliklarni ikkiga ajrating: a) denotatni “yumshoq” ifodalagan birliklar; b) uslubiy bo‘yoq uchun foydalanilgan birliklar. Birlikning ma’noni “yumshoq” ifodalashi sababini tushuntiring.

1. *Bunga o‘xshagan bir kam yuzlar boplayapti-da, jamiyatni.* (S.Ahm.) 2. *Sotiboldining xotini og‘rib qoldi.* (A.Qah.) 3. *Yopiqliqda kun kechirish azobini mendan so‘rang.* (Shukr.) 4. *O‘rtoqlarim yuraksiz yigitlar emas, bu yog‘idan xotirjam’ bo‘lingiz.* (A.Qod.) 5. *Bu qiz ne-ne orzu-umidlar bilan u bilan bir yostiqa bosh qo‘ydi.* (A.Juma.) 6. *Bu kishi kimingiz? – deb so‘ragan savoliga javob topishga ulgurmagan edim, o‘zi yordam qildi: – Ahliyatingizmi? – Ha, ahliyatim deb qutuldim.* (Cho‘lp.) 7. *Hozir yana uning bo‘yida bo‘lgan, uch oydan keyin farzand tug‘ilishi kerak.* (P.Q.) 8. *O‘g‘rilar esa bahuzur “ish”ni davom ettirdilar.* (A.Qod.) 9. *Stolning ustiga tentak suvni keltirib qo‘ydi.* (S.Siyo.) 10. *Nurmatjon magazindan aroq olganida, “uyga borib, yonboshlab maydalayman”, deb o‘ylagan edi.* (S.Ahm.)

2-mashq. Berilgan gaplardagi evfemik ma’noli birliklarni aniqlang. Bu birliklarni quyidagi belgilari asosida tasniflang: a) ma’no ko‘lamiga ko‘ra: monosemantik evfemik birlik, polisemantik evfemik birlik; b) leksik-semantik munosabatiga ko‘ra: shakldosh, ma’nodosh, zid ma’noli; v) shakliga ko‘ra: so‘z (ibora) shaklidagi evfemik birlik, birikma shaklidagi evfemik birlik, gap shaklidagi evfemik birlik.

1. *Soqoliga oq tushgan Dehqon ota minbarda.* (H.Olim.) 2. *O‘tirganlarning hammasi oq ichishdi.* (Mirm.) 3. *Xumsa semizing keldikettini faqatla oqsoqol bilan sug‘orar ekan.* (A.Qod.) 4. *Bugun yoshi oltmishning nari berisida bo‘lgan yoki umri vafo qilmay hayotdan ko‘z yumgan “ikkinchi avlod” deb atalmish oqsoqollarimiz haqida gapiramiz.* (O‘.Hosh.) 5. *O‘zingizga ma’lum, 6 yildan beri keliningiz bilan... Endi almashtiray desam, bir yog‘i SHamsi akamlarga qarindosh.* (N.Amin.) 6. *Jo‘n odamlar qatorida odam o‘ldirib yurdim, degin?* (A.Qod.) 7. *Salimxonning yoniga cho‘kkalab, – zanjirni shiqirlatsam ham, devorni yiqitib kirsam ham, erta-indin to‘rtta soldat oldiga tushamiz.* (A.Qah.) 8. *Ha, o‘sha SHonazar aka besh yil olibdi.* (N.Amin.) 9. *Xonim, muborak bo‘lsin, qizingiz o‘ng‘aygina qutildi, o‘g‘ilgina ekan.* (M.Koz.) 10. *Men seni halol yo‘ldosh qilaman degan edi.* (Cho‘lp.)

SEMINAR MASHG‘ULOTI

Reja:

1. Tilshunoslikda evfemizmlarning o‘rganilishi haqida.
2. Evfemik ma‘noli birliklarning tasnifi masalasi.
3. Badiiy matnda evfemik ma‘noli birliklarning qo‘llanilishi.

Seminar mashg‘ulotida qo‘yilgan masalalarga tayyorlanish uchun uslubiy tavsiyalar

1-masala. Evfemizm haqida. Evropa tilshunosligida evfemizmlarning o‘rganilishi. O‘zbek tilshunosligida evfemizmlarning o‘rganilishi. N. Ismatullayevning qarashlari. A. Omonturdiyevning ishlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati. — T.: Fan, 2002. — B. 146.

2. Omonturdiyev A. O‘zbek nutqining evfemik asoslari. — Termiz: NS, 2000. — 128 b.

3. Omonturdiyev A.J. O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati. — T.: Fan, 2006. — 134 b.

4. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik ma‘noli birliklari lug‘ati. — Toshkent: YAngi asr avlodi, 2009. — B. 64.

5. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. — Toshkent, Mumtoz so‘z, 2011, B.119127-

6. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. — T., 2012.

2-masala. Lisoniy tasnif haqida. O‘rganish ob‘ektining serqirraligi va tilshunoslikda evfemizmlarni tasniflash muammosi. Evfemizmlarni tasniflashda tasnif belgisini tanlash masalasi. O‘zbek tili evfemizmlarini mavzuviy tasniflash masalasi. O‘zbek tili evfemizmlarini semantik tasniflash masalasi. O‘zbek tili evfemizmlarini struktur tasniflash masalasi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Ismatullayev N. O‘zbek tilidagi evfemizmlar va ularning klassifikatsiyasiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti, 1964. — № 1. — B. 57.

2. Omonturdiyev A.J. Professional nutq evfemikasi. – Toshkent: Fan, 2006.

3. Qodirova X.B. Shaxsni anglatuvchi evfemik vositalar // XX asrda shaxs kamoloti muammolari. – Toshkent, – 2010 yil, 17 fevral, B.163165-

4. Omonturdiyev A.J. Evfemik omonimiyaga doir // Tilshunoslikning dolzarb masalalari. 1-qism. – T.: Universitet. 2002. – B. 70-73.

5. Shamsiddinov H. So‘zlarning evfemik funksional-semantik sinonimlari // O‘zbek tili va adabiyoti, 1997. – B. 22-25.

6. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy ijodida evfemik omonimiya // Ayyub G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari (Ilmiy maqolalar to‘plami), – T., Universitet, 2009, – B. 87-90.

7. Mirtojdiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, Mumtoz so‘z, 2011, B.119127-

8. Qodirova X.B. Ma‘nodosh evfemalar // Ayyub G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari (ilmiy to‘plam). – Toshkent, 2010 yil, B. 7577-

3-masala. Badiiy evfemizm badiiy mahorat mahsuli sifatida. Evfemizmlarda milliy mentalitetning namoyon bo‘lishi. Atoqli adiblarning evfemizmlarni qo‘llash xususiyatlari. Publitsistik evfemiya haqida. Publitsistik evfemiyada shaxs tavsifi. Tarixiy shaxslarga nisbatan qo‘llangan evfemizmlar.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Shamsiddinov H. So‘zlarning evfemik funksional-semantik sinonimlari // O‘zbek tili va adabiyoti, 1997. – B. 22-25.

2. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. – T., 2012.

3. Omonturdiyev A.J. Professional nutq evfemikasi. – Toshkent: Fan, 2006. – B. 65.

ADABIYOTLAR

Asosiy adabiyotlar

1. Ismatullayev N. O‘zbek tilidagi evfemizmlar va ularning klassifikatsiyasiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti, 1964. — № 1. — B. 57.
2. Ismatullayev N. Evfemizmlarning lug‘at sostavini va so‘z ma‘nolarini boyitishdagi ahamiyati // ToshDPI ilmiy asarlari, 1964. 2–kitob. — B. 3-12.
3. Mengliyev B., Sayfullayeva R. va boshq. Milliy tilshunoslik mustaqil rivojlanish yo‘lida // Ma‘rifat, — 2007, — 21 may.
4. Omonturdiyev A. O‘zbek nutqining evfemik asoslari. — Termiz: NS, 2000. — 128 b.
5. Omonturdiyev A.J. Professional nutq evfemikasi. — Toshkent: Fan, 2006. — B. 65.
6. Omonturdiyev A.J. O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati. — T.: Fan, 2006. — 134 b.
7. Omonturdiyev A.J. Evfemik omonimiyaga doir // Tilshunoslikning dolzarb masalalari. 1-qism. — T.: Universitet. 2002. — B. 70-73.
8. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: FTM, 2009.
9. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati. — T.:Fan, 2002. — B. 146.
10. Shamsiddinov H. So‘zlarning evfemik funktsional-semantik sinonimlari // O‘zbek tili va adabiyoti, 1997. — № 6. — B. 22.
11. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1983. — B. 148.
12. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy ijodida evfemik omonimiya // Ayyub G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari (Ilmiy maqolalar to‘plami), — T., Universitet, 2009, — B. 87-90.
13. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik ma‘noli birliklari lug‘ati. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. — B. 64.
14. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. — T., 2012.
15. Qodirova X.B. Ma‘nodosh evfemalar // Ayyub G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari (ilmiy to‘plam). — Toshkent, 2010 yil, B. 7577-

16. Qodirova X.B. Shaxsni anglatuvchi evfemik vositalar // XX asrda shaxs kamoloti muammolari. – Toshkent, – 2010 yil, 17 fevral, B.163165-
17. Mirtojiev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, Mumtoz so‘z, 2011, B.119-127

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: Дисс...канд. филол. наук. – М., 2002. – 157 с.
2. Бердова Н.М. Эвфемизмы в свете теории вторичной номинации. Дисс... канд. филол. наук. – М., 1998. – 148 с.
3. Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Т., 1963. – 19 с.
4. Крысин Л.П. Эвфемизмы с современной русской речи. Русский язык конца столетия. – М.: ЭКСМО, 1996. – 432 с.
5. Москвин В.П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка. – М., 2007. – 264 с. // <http://urss.ru/cgi-bin/db>
6. Омонтурдиев А.Ж. Бир сўз лугати. – Термиз: Жайхун, 1996. – 45 б.
7. Потапова Н.М. Краткий обзор некоторых исследований эвфемизмов. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв.ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2007. – Вып. 34. – с. 108-110.
8. Сат Ш.Ч. Табу и эвфемизмы в тувинском языке // Советская туркология. – Баку, 1981. – С. 266-268.
9. Шахжури К.К. Эвфемизмы и их роль в изменении значения слов: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – Тбилиси, 1956. – 17 с.
10. Кадирова Х.Б. Классификация эвфемистических средств по семантическому объёму // Вестник науки и образования. – Москва. «ПРОБЛЕМЫ НАУКИ» № 23 (77). Часть 1. С. 39-43
<https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-evfemisticheskikh-sredstv-po-semanticheskomu-obyomu/viewer>

2-ma'ruza

DISFEMIZMLAR

Reja:

1. Disfemizmning o'rganilish tarixi
2. Disfemizmning tasnifi
3. Disfemik ma'noli birliklarning qo'llanish xususiyatlari

Tayanch tushunchalar: *disfemizm, jargon, argo, mavzuviy tasnif, struktural tasnif, so'z-disfema, birikma-disfema, gap-disfema, ma'nodosh-disfema, shakldosh-disfema, zid ma'noli-disfema, monosemantik disfema, polisemantik disfema, disfema qo'llash mahorati, badiiy disfemizm, siyosiy tushuncha disfemizmi*

Disfemizmning o'rganilish tarixi. Evfemizmning aksi hisoblangan disfemizm hodisasi ham qadimdan mavjud bo'lgan bo'lsa-da, evfemizmdan farqli o'laroq, kam o'rganilgan. Buning sababini esa, yuqorida aytilganidek, madaniy muloqot me'yorlaridan izlash muhim. Chunki ular badiiy adabiyotda, madaniy muloqot muhitida odob nuqtai nazaridan berilishi mumkin bo'lmagan birlik sifatida qaralgan. Odatda, tilshunoslikka oid lug'atlarda disfemizm xususida alohida to'xtalinmay, unga evfemizm bo'limida yo'l-yo'lakay izoh berilib ketiladi. Bunga misol sifatida V.N.Yarseva tahriri ostida chop etilgan "Лингвистический энциклопедический словарь"ni olish mumkin. Unda evfemizm xususida so'z ketganda yo'l-yo'lakay "uslubiy va emotsional betaraf so'zni nisbatan ko'pol, noqulay so'z bilan almashtirish" deya ta'riflanadi va *унасть* so'zining disfemizmi sifatida *загреметь, заплакать* so'zining disfemik varianti sifatida *рассопливаться, о'лмоқ* so'zining disfemik ko'rinishi sifatida *сыграть в ящик* birikmasi beriladi.

Dastlab, Ovrupo tilshunoslari e'tiborini tortgan ayni hodisa Vidlak, Jelvis, Katsev, Speygal, Allan, Giezek kabi olimlarning ishlarida o'z aksini topadi. Ularda ta'kidlanishicha, disfemizmlarning evfemizm bilan o'xshash tomoni shundaki, denotatga ma'lum konnotativ mazmun yuklaydi, til sathida sinonimik qatorni tashkil etadi, evfemizm bilan birdek qadimiy jarayon hamda nutqiy hodisa sifatida qaraladi.

Disfemizmga O.S.Axmanovanning "Tilshunoslik atamalari lug'ati" deb nomlanuvchi lug'atida qisqacha izoh berib ketiladi. "Disfemizm (kakofemizm) *isp.* disfemismo. Trop. muayyan matndagi predmet, narsa-

hodisa nomini nisbatan qo‘pol, vulgar ifoda bilan almashtirish. Ziddi: *Evfemizm...*”

Disfemizm ikkinchi jahon urushidan keyingina turli illatlar (giyohvandlik, fohishabozlik, o‘g‘rilik, etimlik) avj olgach, evfemik birliklar qatorida nutq sathida etarli darajada o‘z o‘rniga ega bo‘la boshlaydi va tilshunoslik tadqiq manbaiga aylanadi.

D.Lourens va boshqa tadqiqotchilar tomonidan so‘z erkinligi va ochiqlik yoqlanar ekan, ularning foydali tomonlari ta‘kidlanadi. Masalan, noxush tushuncha qanchalik berkitilsa, shunchalik qiziqarli bo‘lishi, yomonlikni taqiqlagan sayin unga e‘tibor kuchayishi va samarasi teskari bo‘lishi mumkinligi e‘tirof etiladi. Bu esa, o‘z-o‘zidan, ma‘lum ma‘noda evfemizatsiyaning qisqarishiga olib keladi. Shuning uchun ham keyingi paytlarda disfemizm mavzusi yuzasidan Evropa mamlakatlari tadqiqotchilari tomonidan birmuncha ishlar qilinayotganligi ko‘zga tashlanadi. Jumladan, A.N.Rezanova ingliz tili disfemizmlarini o‘rganar ekan, disfemizm tarixi, badiiy nutqdagi vazifalari, leksik-semantik tahlili va tasnifini amalga oshiradi. Disfemizmga ham asosan nutqda ro‘y beradigan nolisoniy omil sifatida qarash lozimligi, u denotat salbiy ta‘sirining kuchayishi ekanligi e‘tirof etiladi: “Disfemizm – denotatni (tahqirlovchi, u yoki bu tarzda ottenkali) salbiy bo‘yoqdor so‘z bilan ifodalash.” Shuningdek, T.V.Boyko, T.S.Bushuyevalar disfemizmni evfemizm bilan yonma-yon tadqiq etadilar.

Muayyan millatning yashash tarzi, etnik taraqqiyoti, tarixiy davri bilan bog‘liq ravishda til va nutqda shakllangan birliklar tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda ham ma‘lum ma‘noda disfemiya xususida alohida bo‘limlar ajratilib, uning mohiyati, leksik qatlami, nutqiy xususiyati tavsiflangan. Bu ham bo‘lsa, XXI asrning ilk davrlarida himoya qilingan ishlarda kuzatiladi. Masalan, O.V.Potapova belorus, rus va polyak xalqi tilining XIX asrlardagi etnik qolipini o‘rganar ekan, shunday yozadi: “Etnonominatsiya muhitida leksemalarning uslubiy farqlanishi muhim rol o‘ynaydi. Aynan “etnik jamoaga xoslik” ma‘noli leksemaga muayyan bo‘yoq berish ushbu LSG ichida sinonimlar vujudga kelishiga sabab bo‘ladi. Bunda ikki usul qo‘llanadi: evfemizatsiya va disfemizatsiya” deb hisoblaydi.

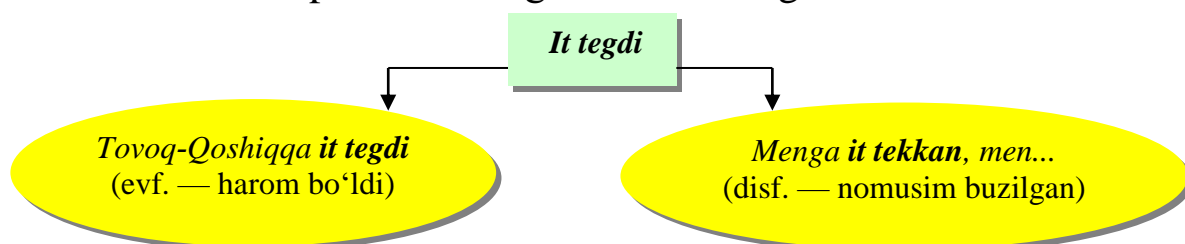
I.P.Pasechnikova hozirgi nemis tilida urush va tinchlik tushunchalarining mohiyati xususidagi tadqiqot ishida ham evfemizm va disfemizmlarga to‘xtaladi: “Urush va tinchlik qutbiy fenomenlarining baho kategorizatsiyasi sub‘ektning o‘z va *begona* arxetipik sotsiomadaniy ziddiyatiga mo‘ljali bilan shartlangan bo‘ladi. Funktsional

planda muayyan vaziyatdagi urush va tinchlik bahosi ambivalentligi bo'lishi mumkin. "Sotsial yovuzlik"ning "yaxshilanishi" yoki yomonlashuvi"ni ta'minlaydigan evfemizatsiya va disfemizatsiya shaklidagi tadqiq dixotomiyasida baho variatsiyasida elementlarning negativ komponentga munosabati istisno qilinmaydi.»

Milliy mentalitet ifodasida evfemizmgga bo'lgan ehtiyojdan nobop voqelik yoki shaxsni salbiy bo'yoq bilan berish, haqiqatni ro'y-rost tasvirlash istagi goh ustun kelib, qo'pol, noo'rin til birliklari bilan ma'lum zamon nosoz siyosati, nomaqbul kishilari tanqid ostiga olinadi. Go'yoki bu bilan ularga kuchli zarba beriladi, axloqiy mezonlar bilan muvofiqlashishga – tarbiyaga chaqiriladi.

Disfemizatsiya til birliklarining pragmatik ma'nosi bo'lib, u evfemizatsiyaga zid turadi. Buning sababi – disfemizatsiya hodisasining ba'zan ijtimoiy, ba'zan esa individual sterotiplar bilan bog'lanishi. Disfemizatsiya leksemalarning nutqiy qo'llanish differentsiatsiyasini ham keltirib chiqaradi. Bu esa, o'z navbatida, kontekstual ma'nodoshlik qatorining boyishini ham ta'minlaydi. Matn, bog'liq qurshov va nutqiy vaziyat ma'nodoshlik qatori muvaqqat a'zolarining shu qatordagi o'rnini belgilovchi ijtimoiy omillarni mustahkamlovchi vositadir.

Badiiy nutqdagi disfemizatsiyani individual usul (priyom) sifatida baholash mumkin. Bu individuallik evfemiyadagi individuallikka nisbatan birmuncha ustuvorligi bilan xarakterlanadi. Faqat "pragmatika nuqtai nazaridan tegishli til vositasining evfemikligi yoki kakofemikligi kuzatuvchi (tinglovchi)ga bog'liq bo'ladi" (A.Dabrowska). Masalan, ko'pgina evropa tillarida uchraydigan *fransuz kasalligi* (sifilis) evfemizmi boshqa til vakillari tomonidan evfemizm sifatida, ayrim etnik muhitda disfemizm sifatida qaralishi mumkin. *Швабы, французы, прысаку* atamaları "hasharot" ma'nosida ham evfemizm, ham disfemizm sifatida qabul qilinishi mumkin". Zero, birliklardagi disfemik ma'no faqat muayyan makon va zamon bilan bog'liq holda yuzaga chiqadi va shu asosda idrok etiladi. Disfemik ma'no, evfemizmlarda bo'lgani kabi asosan etnik stereotiplar bilan bog'lanadi va belgilanadi. Masalan:

Evfemizm deb qaralayotgan birlik kishida disfemik taassurot uygʻotayotgandek tuyuladi. Bu – tabiiy. Polisemantik, ayni vaziyatda, insonga nisbatan qoʻllanilayotgan *it* soʻzi har ikki holatda ham haqoratni bildiradi. Bu esa disfemizmning shartlaridan biri. Biroq, davr muhiti, soʻzlovchi madaniyatidan kelib chiqib, shuni aytish kerakki, “harom boʻlmoq” maʼnosini aynan ifodalash obraz xarakteriga mos boʻlmaganidan *it tegdi* evfemik maʼnoli birligi qoʻllanadi. Chunki oʻtgan asr boshidagi davr muhitida islom hukmron mafkura boʻlgan bir sharoitda *harom boʻlmoq* juda qoʻpol, oʻta nohush ifoda sifatida qaralgan. Harom qilingan narsa shariat arkonlariga muvofiq qattiq taqiqlangan, demak, bu soʻzni ishlatish ham evfemizatsiyani taqozo qilganligi haqida xulosa chiqarishga asos boʻladi. Unga nisbatan juda nozik boʻlmasa-da, boshqa — aytish u darajada qiyin boʻlmagan variantini qoʻllash ehtiyoji tugʻilgan boʻlsa, ajab emas. Ikkinchisida ham aytishga tili bormaslik holati mavjud, biroq bu oʻrinda O.V.Potapova taʼkidlaganidek, insonning itga mengzalishi tinglovchi nuqtai nazarida disfemik taassurotli boʻlishi mumkin. Bu oʻrinda disfemizatsiya stsenariysi bir necha bosqichdan iborat ekanligiga eʼtibor qaratish lozim boʻladi. *Birovni majbur qilishi* – voqelikning asl atamasiga nisbatan evfemik libos, biroq *birovning nomusiga tegishi* birikmasiga nisbatan esa disfemik, *nomus buzilgan* birikmasiga nisbatan *it tekkan* iborasi disfemikdir. Koʻrinadiki, garchi nutqiy xarakterga ega boʻlsa ham, bir denotativ mazmun ifodalovchi evfemik va disfemik birliklarni oʻzaro qiyoslash asosida ularning nisbiy evfemiklik va disfemiklik qiymati baholanadi. Demak, mazkur birliklarga munosabat bildirganda nisbiylik tamoyiliga tayanish maqsadga muvofiq.

Disfemizmlarning tasnifi. Disfema – denotatga subyektiv munosabatning manfiy tomonga ketishi bilan bogʻliq pragmatik hodisa. Bu, albatta, unga adabiy tilda oʻrin yoʻq deyishga asos boʻla olmaydi. Disfemik maʼnoli birliklardan tinglovchida voqelik yoki shaxs haqida kuchaytirilgan salbiy taassurot qoldirish uchun foydalaniladi, biroq bu holat uni shu jihatdan oʻrganishga, tahlil va talqin etishga, qolaversa, tasnif etishga asos yoʻqligini, maqsad nomaʼlum ekanligini, ehtiyoj sezilmasligini koʻrsatmaydi. Muammo shundaki, haqiqatan ham, disfemizm mutlaq alohida birliklar tizimi emas, bunday birliklarning disfemik qiymati nutqiy, u evfemizm bilan bir sistemada, shu bilan birga, unga qarama-qarshi – zid vosita sifatida qaraladi.

Disfemizm tasnifi tilshunoslik sohasida ayrim ishlardagina amalga oshirilgan. Masalan, ingliz tilida disfemizm leksik-semantik jihatdan quyidagicha tasnif qilinadi:

- o‘lim, kasallik, jismoniy va ma‘naviy nuqsonlarni bildirib keluvchi disfemizmlar;
- keng doiradagi jinoiy guruhlar bilan bog‘liq disfemizmlar;
- inson nuqsonlari bilan bog‘liq disfemizmlar;
- millatga mansub disfemik nomlar;
- xudo, iblis (shayton), cherkov marosimlari bilan bog‘liq disfemizmlar.¹

Shuni aytish kerakki, uning ham evfemizm kabi mavzuiy guruhlari, leksik-semantik yo‘nalishlari, ijtimoiy-tarixiy kelib chiqishga ko‘ra turlari mavjud.

Disfemizmlar evfemizmlar bilan munosabatdosh bo‘lganligi sababli, ular tasnifida ham evfemizmlar tasnifidagi kabi ayrim omillar tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Disfemik ma‘noli birliklarning mavzuiy guruhlari. Disfemik ma‘noli birliklar kam va shu jihatdan uning mavzuiy guruhlari doirasi ham asosan so‘kish, haqorat, qarg‘ish, kinoya, masxara tushunchalarini ifodalovchi vositalar bilan chegaralanadi.

So‘kish va haqoratni ifodalovchi disfemik ifodalar. Ayol kishiga nisbatan aytiladigan *sochi uzun, aqli qisqa* iborasi asosidagi *aqli qisqa* disfemik ma‘noli birligi xarakterli ahamiyatga ega. Qo‘sh tirnoq ichida berilayotgan birikma ahmoq, farosatsiz, omi ayollarni haqorat qilishda ishlatilgan bo‘lib, shaklga kirgan iboraning qisqargan variantidir. Masalan, *Kelin ko‘rib yurgan va kelin bo‘lg‘an «aqli qisqa» xotun-qizlarning o‘takasini yorib, nechtalarining bolalarini tushirdi.* (A.Qod. «Mahkamai shari‘iyada holva talqon masalasi»)

Aqli tushdan keyin kirgan (masalaning mohiyatiga kech tushunadigan) iborasida “ahmoq”, “omi”, “farosatsiz” tushunchalarining yangi talqindagi disfemik shakli aks etadi. Ayni tushunchaning *po‘kak bosh* ifodasi ham haqoratni anglatib keladi. Bir qarashda *po‘kak bosh* yuqoridagi birliklar kabi voqelikning boshqa ifodasi bo‘lganligi sababli evfemik qiymatga egadek tasavvur uyg‘otadi. Holbuki, *ahmoq* insonning belgisi, *po‘kak* esa jonsiz narsa ekanligi, insonning jonsiz narsaga qiyoslanayotganligi uning disfemikligini ko‘rsatadi. SHuningdek, *it* so‘zining o‘zi ham “badfe‘l”, “badxulq” tushunchalarini bergani bois,

---

¹ Резанова А.Н. Дисфемия в английском языке: семантические механизмы и прагматические функции: Автореф... канд. филол. наук. — Санкт-Петербург, 2008. — С. 20.

ayni ifoda turli ko‘rinishlarda qo‘llaniladi, masalan, matn ichida *it emgan, it, itbachcha, itlanish, it-mushuk, sakibedum* kabi vositalar badiiy obraz nutqida haqorat sifatida namoyon bo‘ladi.

Qarg‘ish anglatuvchi disfemik ifodalar. Qarg‘ish o‘z-o‘zidan disfemik kayfiyat uyg‘otadi. “O‘l” tushunchasiga nisbatan qo‘llanilgan *aptidan buzilsin, joyi jahannamdan belgilanadir, joying jannatda bo‘lsin, ikki yuzi qaro bo‘lsun* kabi ifodalar birmuncha yumshoqroq, qaysidir ma‘noda “o‘ralgan”roq ekanligi xususida evfemizm xususida so‘z ketganda fikr bildirilgan edi. Biroq *harom qotsin, go‘rso‘xta* ifodalarida *harom* va *go‘r* so‘zlari mavjudligi tufayli va ma‘lum davr muhiti nuqtai nazaridan qo‘polroq bo‘lganligi sababli disfemik ifoda sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, *qaqshag‘ir, uying kuysun, labi bichilmay o‘lsin, xumpar* kabi disfemik ma‘noli, qarg‘ishni anglatuvchi ifodalar *xudobexabar, yuzi qaro, uvoli tutsin, oqpadar* kabi evfemik ma‘noli qarg‘ish ifodalariga nisbatan qo‘pol ottenkaga ega.

Mazxara, kinoya anglatuvchi disfemik ifodalar. *Qo‘tir itning keyingi oyog‘i bo‘lmoq* (hech narsaga arzimaydigan odam): «*Qalam guftoki...»ning shoiri to‘ng‘uz qo‘psachi, mani etti yildan beri bekorga sarson va sargardon qildi, harom tukimga turmaydig‘an hashpara maxsimlar yorug‘ dunyo orzu havasining arshi a‘losigacha borib etkanlarida, man qo‘tir itning keyingi oyog‘i ham bo‘lolmadim.* (A.Qod. «Maslaku maqsaddan shammai izhor (ozgina arz)»)

Ma‘lumki, *homilador* ifodasining asosan hayvonlarga nisbatan qo‘llaniladigan *bo‘g‘oz* ifodasi hech qanday bo‘yoqqa ega emas. Biroq ayrim hollarda u insonlarga nisbatan ishlatilib, disfemik mohiyat kasb etgan. Masalan: *Bu erdagi bolalari ahvollaridan so‘rasalar, alhamdulillah, ular ham erkagu urg‘ochi, bo‘g‘ozu qisr degandek o‘ynab-kulib yuriydirlar.* («Maskov xatlari», Diyori bakr – 219)

“*Aytmagan joyga yo‘nmagan tayoq*” ham bo‘lib oladirlar (chaqirilmagan mehmon), *allaqaysi go‘rga qochdi* (o‘zini olib qochdi; chetga oldi), *maymunlik* (ikkiyuzlamachilik) kabi iboralar tarkibida *tayoq, go‘r* birliklari qo‘llanilganligi hamda hayvon xarakterida mavjud fe‘lning insonga nisbatan ishlatilganligi tufayli disfemik ibora sifatida qaraladi.

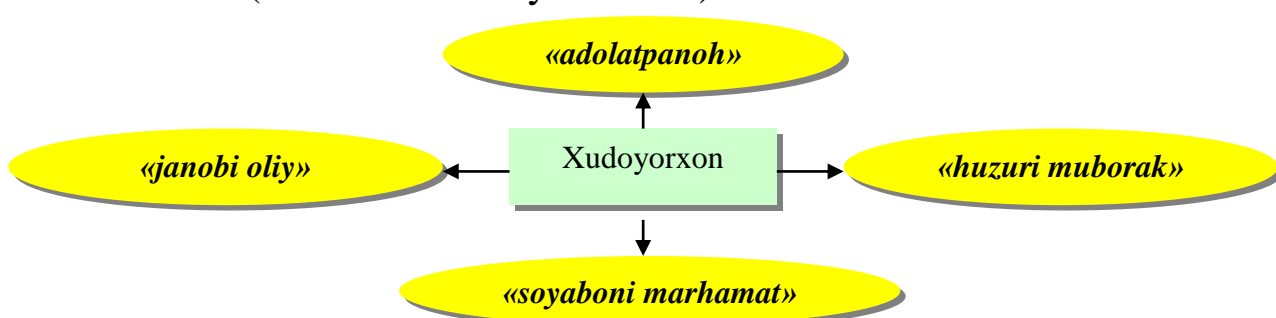
“O‘tkan kunlar” romanida atrofdagilarning Otabekka nisbatan masxaraomiz kayfiyati tasavvuri quyidagicha tasvirlanadi: *Ul birinchi so‘roqdayoq — «uchib qo‘nib qabul qilamiz» deb javob bermakchi bo‘lsa ham, biroq xalqning «o‘lib turg‘an ekan» deb qiladigan*

ta'nasidan cho'chib javob bermaydir. (O'tkan kunlar – 56) Bu o'rinda "o'l" tushunchasidan foydalanilganligining o'ziyoq disfemik kinoyani yuzaga keltiradi.

Disfemik ma'noli birliklarning leksik-semantik munosabatlar asosidagi tasnifi. Disfemik ma'noli birliklar o'zaro leksik-semantik munosabat ham hosil qiladi. Ayniqsa, ular sirasida nutqiy xarakterdagi ma'nodoshlik, zid ma'nolilik holatlari ko'proq kuzatiladi.

Ma'nodosh disfemik birliklar. Ma'lumki, siyosiy tushunchalar muhit bilan bog'liq holda nafaqat evfemik, balki disfemik shaklda xalq nutqida o'z aksini topgan. Ifoda evfemik xususiyatiga ega bo'lgani holda ba'zan ular qo'shtirnoq ichida berilgani kuzatiladi. Bu esa ularning, o'z o'rnida, teskari mazmuni ifodalashini ko'rsatadi. Semantik nuqtai nazardan disfemiya denotatni salbiy munosabat asosida atashni o'zida aks etiradi. Masalan, Abdulla Qodiriy salbiy munosabatini ifodalash maqsadida xonning o'zini obrazlar nutqidan turli disfemik birliklar (*«adolatpanoh»*, *«soyaboni marhamat»*) orqali ifodalaydi: *Hayhot, bu razolatni Anvarning nafsi hazm qilolmag'anidek, «adolatpanoh»ning ham bu to'g'rida «marhamat»lari shubhalik.* (A.Qod. "Mehrobdan chayon"). Bu o'rinda matn mohiyatidan kelib chiqib, *adolatli emas* demoqchi bo'linayotgani ravshan. *«Soyaboni marhamat» vijdon kengashiga quloq solg'uchi «ahmoq»lardan emasdir.* (A.Qod. "Mehrobdan chayon") gapida Xudoyorxonning soyaboni marhamatligi shubha tug'dirishi nashrda qo'shtirnoq ichida berilganligi bilan belgilanayotir.

Xudaychi qulluq qilgan ko'yi orqasi bilan yurib, birinchi xonaning dahliziga keldi va dahlizda kutib turg'an Anvarni «huzuri muborak» sari yo'lg'a soldi. (A.Qod. Mehrobdan chayon) Bu jumlada Anvarning xon huzuriga borayotganligi tufayli *«huzuri muborak»* disfemik birligidan o'z o'rnida foydalanilgan. Shuningdek, adibning Xudoyorxonga tegishli *janobi oliy* disfemik birligi ham matn ichida vaziyatga bog'liq holda keladi: *Xon hali ichki o'rdadan chiqmag'an, hamma ra'iyat «janobi oliy»ni kutib muhtasham darbozaga ko'z tikkanlar edi.* (Mehrobdan chayon – 146)

Demak, disfemik birliklar kinoyaviy asosda bo‘lib, nashrda qo‘shirnoq ichiga olinishi bilan ham xarakterlanadi. Masalan, “*Soyaboni marhamat*” qo‘shirnoqsiz evfemik vosita bo‘lishi mumkin edi. Evfemiyada so‘zlovchi fikrida ijobiy munosabatni hosil qilish yoki salbiy munosabatni yumshatish mavjud bo‘ladi. Aynan shu munosabat disfemiya va evfemiyani farqlash uchun asos bo‘ladi. Xususan, bu siyosiy shaxs bilan bog‘liq tushunchalarda o‘z aksini topadi.

Zid ma’noli disfemik birliklar. Ushbu misolning o‘zida ikki disfemik ifodani antonimik munosabatga qo‘yganligini kuzatish mumkin: *Bu erdagi bolalari ahvollaridan so‘rasalar, alhamdulillah, ular ham erkagu urg‘ochi, bo‘g‘ozu qisr degandek o‘ynab-kulib yuriydirlar.* («Maskov xatlari», Diyori bakr – 219)

Hayvonlarga nisbatan ishlatiladigan “bo‘g‘oz” so‘zi insonga nisbatan qo‘llanadi, shu o‘rinda “qisr” deya ayni ifodaning antonimik (“tug‘magan”) shakli berilib, ifoda ta’siri kuchayadi.

Disfemik birliklarning ma’no qamrovi asosidagi tasnifi. Disfemik birliklar ma’noviy ko‘lami jihatidan ham o‘zaro farqlanadi. Ayrim disfemik birliklar faqat bir ma’noda qo‘llansa, boshqalari matn, qurshov talabi va ko‘magida turli ma’nolarni ifodalashi mumkin. Shunga ko‘ra, ma’no qamroviga ko‘ra disfemik birliklar monosemantik va polisemantik birliklarga bo‘linadi.

Monosemantik disfemik birliklar. Monosemantik disfemik ma’no yuklangan *po‘kak bosh, sakibedum, soqoling ko‘ksingga to‘kilsin, to‘ng‘izxona, qo‘tir itning keyingi oyog‘i, itdek qirgan, bola tashlar edi* kabi birliklar faqat bir disfemik ma’noda qo‘llanganligi bilan xarakterlidir.

Polisemantik disfemik birliklar. *Xumsa* ifodasi ham evfemik, ham disfemik bo‘yoqqa ega bo‘lishi kuzatiladi. Har ikkala voqelanish polisemantik bog‘lanishga ega. Ulardan biri qo‘pol tushunchani yumshatish uchun xizmat qilsa, ikkinchi variantda, aksincha, kishiga nisbatan haqorat, qarg‘ish ifodalaydi, salbiy emotsiya uyg‘otadi.

XUMSA 1 – *disf.* lapashang. *Yuz martaba sizga aytib yotibman-ku, xumsani darbozadan chiqardim, tag‘in qanchag‘acha orqasidan borib to karvonlarga qo‘shilib ketkuncha kutdim, so‘ngra qaytib keldim, deb.* (O‘tkan kunlar – 236)

XUMSA 2 – *evf.* hezalak. *Binobarin, ularning o‘ynab kulishlariga rozi bo‘lmag‘an odam xumsadir.* («Hoy, yer yutkur», Diyori bakr – 174). Albatta, bunda polisemantiklikning evfemik-disfemik xarakterda ekanligini ta’kidlash lozim.

Polisemantik disfemizmlarning metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik asosdagi ko‘chma ma’no asosidagi ko‘rinishlari uchradi.

Metaforik asosli disfemik birliklar. Disfemik ko‘chimda metaforizatsiya muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, metaforik va metonimik nominatsiya alohida mavqega ega. Aksariyat disfemik birliklar insonni ko‘pincha biror hayvonga o‘xshatish asosidadir. YUqorida tahlil qilingan *it* so‘zi bilan bog‘liq tushunchalarning zamirida aslida o‘xshatish yotadi: *Birinchi may – butun dunyo mehnatkashlarining birlashkan bayrami, butundunyo ifloslarining bir-birlari bilan it-mushuk bo‘lib ajrashqan kunidir.* (A.Qod. «Birinchi may») Ma’no ko‘chishning bunday usuli adib asarlarining bir necha o‘rinlarida o‘z aksini topadi: *Ammo menga qolsa u xumpar* (Otabekni aytadir) *Marg‘ilonda xotini borlig‘ini ham unutib yuborg‘an, deb o‘ylayman.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”) Ismni yoki shaxsni anglatuvchi otning bu kabi disfemik haqorat shaklidagi varianti aksariyat hollarda salbiy qahramonlar tilida, nutqiy madaniyatsizlik natijasida yuzaga kelganligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘xshatishning *-dek, xuddi* kabi vositalaridan foydalanish hollari ham mavjud: *Barakalla g‘ayratlaringizga, – dedi Azizbek, – bu kun qipchoqlag‘a rustamona javob berib, o‘zlarini ham itdek qirg‘ansiz.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”); *Bir vaqt osh-suvdan qutulib Norpochchaxonim minan bir piyola zaharni ichib o‘ltursam, eshikdan nortuyadek bo‘rtib ikkita yallachi o‘lgur kevotti.* (A.Qod. «SHarvon xola nima deydi»); *Ey-y, bolshevoyning uyi kuysun, hoji pochcha, xuddi tosh-metin, padar la’nati!* (A.Qod. «Tarvuz qo‘ltiqdan tushdi»)

Metonimik asosli disfemik birliklar. Biror tushunchani ifodalovchi birlikni tushirib, unga bog‘liq boshqa birlik asosida fikrni ifodalash disfemik birliklar hosil qilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, shaxsni o‘z nomi bilan emas, balki uning biror sifatini bildiruvchi so‘z bilan atash ham adib ijodida ko‘plab uchraydi: *Nekalay davrida turkistonliklar temiryo‘l cho‘chqalaridan qanday turtilgan-surtilgan bo‘lsalar, 23-yilda ham undan battaroq turtilabersunlar.* (A.Qod. «Tilak») Bu o‘rinda temiryo‘l nazoratchilari nazarda tutilayotgan bo‘lsa-da, zimdan mustamlakachilar xususida fikr yuritilayotganligi anglashiladi. SHu ifodaning sinonimi hisoblanmish *to‘ng‘iz* birligi ham yuqoridagi fikrni isbotlovchi mazmuni o‘zida aks ettirib kelganligini ham kuzatish mumkin: *Bobolarning muqaddas gavdasi madfun (dafn qilingan) Turkistonimizni to‘ng‘uzxona qilishg‘a hozirlang‘an biz itlar yaratguchining qahrig‘a albatta yo‘liqarmiz.* (A.Qod. “O‘tkan kunlar”)

Sinekdoxik asosli disfemik birliklar. Bunda inson tanasidagi bir a'zo yoki shu a'zo ustida yuz bergan voqelik atamasi inson yoki insonni butunligicha qamrab olgan voqelikni ifodalanadi. Sinekdoxaning bir ko'rinishi hisoblanmish ayni jarayon *ko'zi chiqmoq* birligida o'z aksini topadi: *Hay-hay qanday yaxshi... bu dunyodan qadri yo'q musulmon og'a-inilarning u dunyoda bunday rohat bilan kun kechirishlariga hasad qilg'uchi kofirlarning ko'zi chiqsun.* (A.Qod. «Qurbon bayrami») *Ko'zi chiqmoq* disfemik birligi qarg'ish kayfiyatini uyg'otishi bilan bir qatorda insonga o'lim tilashni ifodalaydi. *Ko'zi chiqib o'lsin* ifodasining qisqa varianti bo'lgan *ko'zi chiqsin* sinekdoxik asosli disfemik birlik sifatida namoyon bo'ladi. *Soqoling ko'ksingga to'kilsin* ifodasi ham sinekdoxik ko'chim asosidagi disfemik birlikka misol bo'la oladi.

Vazifadoshlik asosidagi disfemik birliklar. Abdulla Qodiriy ishlatgan *shung'iya* ifodasining kelib chiqishi ham uning asl vazifasi bilan bog'liq bo'lib, bu boshqa ekinlar ildizidan oziqlanadigan tekinxo'r yovvoyi o't ekanligiga ishoradir. Ishonchni oqlamaslik, noshud, xiyonatkor, birovlar hisobidan kun ko'radigan insonlarga nisbatan adibning ayni ifodasi haqiqatda vazifadoshlik asosidagi disfemik birlik sifatida namoyon bo'ladi: – *Qovun deb ekkanimiz shung'iya bo'lib chiqdi.* (A.Qod. «Mushtum tarifida»)

Shuningdek, *va'z o'qimoq, ayyuhannos solmoq* tushunchalarni anglatib keladigan *hangrashabermoq* disfemik birligi ham eshakning xatti-harakati bilan bog'liq: «*O'tkan 25-yil samovor — choyxonalarda Puchuqqori va kuchukqorilar patnus qo'lda, maqsad pulda hangrashaberib bizni juda bezor qildilar. Endi 26-yil, albatta, shu eshaklarni no'xtalab bersin!*» – deydi. (A.Qod. «Bo'lsun-bo'lmasun»)

Disfemik birliklarning shakliy strukturasi ko'ra tasnifi. Disfemik birliklar shakliy strukturasi ko'ra ham farqlanadi. Ba'zan ayrim so'z, ba'zan birikma, ba'zan gap disfemik ma'no ifodalaydi. SHunga ko'ra, so'z, so'z birikmasi, gap shaklidagi disfemik ma'noli birliklar farqlanadi.

So'z shaklidagi disfemik birliklar. So'z shaklidagi disfemik ma'noli birliklarining ham aksariyati yuqorida aytganimizdek haqorat, qarg'ish shaklida. *Benavo, maymunlik, mochaxar, muttahaam, oshharami, pes, sakibedum, singlitaloq, tirrancha, to'ng'izxona, xannos, xumpar, cho'chqa, shaytonxona, shung'iya, qaqshag'ir, hez* kabi birliklar shular jumlasidan. Ayrimlari mavjud tushunchaning Abdulla Qodiriy uslubiga xos bo'lgan yangicha ifodasi. Masalan, xalq tilidagi *zantaloq* forsiy birlikning adib asarlarida uchraydigan *singlitaloq* variantini ko'rishimiz

mumkin: *Safar bo'zchi Mamatqulni to'xtatib so'radi: – O'sha kim, o'sha? – O'sha-da, mulla emas, singlitaloq-da... O'zingiz ham so'ray beradi ekansiz-da!...* (A.Qod. “Mehrobdan chayon”) Biroq *zan* forschada *singil* degani emas, balki *xotin* ekan, Abdulla Qodiriy buning salbiy ta'sirini yanada oshirish maqsadida xotindan ham yaqinroq kishisi bo'lmish singlisining taloq bo'lishiga ishora qilib, shu birlikdan o'rinli foydalanadi.

Forsiy leksik birliklardan foydalanilganini ko'p o'rinlarda ko'rishimiz mumkin. *It* so'zi o'rnida ishlatilgan disfemik birliklar qatoridagi *sakibedum* ifodasida salbiy ottenka bir qadar yumshagandek, chunki shu hayvonning ona tilimizdagi ifodasi ancha qo'pol eshitilishi bilan xarakterlanadi. Biroq *sak* so'ziga qo'shib kelayotgan *bedum* birligi “kalta kiyingan, ochiq-sochiq, andishasiz, sharmanda, biroq bundan oz bo'lsa-da uyalmaydigan” ma'nosini berib, disfemik xususiyat kasb etadi: *Ana o'sha lapka ko'targan sakibeduming ham to'rtta go'dagi bilan xotinini qo'yi, it emgan, endi bir tatarskasiga uylanar emish – hezalak!* (A.Qod. «Toshpo'lat tajang nima deydi»)

Frazeologik disfemik birlik. Frazeologik birliklarda ham salbiy kayfiyat namoyon bo'ladi. Bu alohida so'z yoki so'z birikmasi shaklidagi disfemik birliklardan ta'sir kuchining jarangdorligi, bir necha vositalarning yagona salbiy fikrni berishi, aksariyati xalq tilida mavjudligi bilan ajralib turadi. Ma'lumki, evfemik va disfemik birliklar individual xususiyatga ega. SHu ma'noda, ular nutqda turlicha tus olishi mumkin. Disfemizmlarni matn mohiyatidan kelib chiqqan holda **yangi to'qima frazeologik-disfemik** birlik va **so'zlashuv nutqida avvaldan mavjud frazeologik-disfemik** birliklarga ajratishimiz mumkin. To'qima frazeologik-disfemik birliklar sirasiga *turmushning chirik joyi, aqli tushdan keyin kirgan, chandir kabi sakkiz tarafdin tishlanib* (A.Qod.) kabi ifodalar kiradi. Xalq tilida mavjud iboralarga masalan, *onasini uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq, qumalog'ini kaka deb yurgan* (ona suti og'zidan ketmagan, g'o'r), *aytmagan joyga yo'nmagan tayoq* (chaqirilmagan mehmon), *boshi yorilmasdan, ko'zi chiqmasdan* (bekamu ko'st), *ikki qo'lini burniga tiqib* kabi disfemik iboralar kiradi.

So'z birikmasi shaklidagi disfemik birliklar. *Xaloyig'i beparhez, qitiq pari o'lmagan, qon ichida, jigar so'xtalari, mag'rur go'dak, maorifga cho'l xalq* kabi disfemik ma'noli birikmalar mavjud. Birikmaning bir unsuri ikkinchi qismiga salbiy ottenka berish bilan ta'sir ifodasini oshiradi. Biroq ayrim hollarda alohida qismi fikr nima haqida ketayotganligini bildirmaydigan disfemik birliklarni ham kuzatish

mumkin: *Mustamlakachilar «Tom tepkanga besh yong‘oq – tepmaganga qo‘y qumaloq!» deb maymun o‘ynatqaylar.* (A.Qod. «Nahs bosqan ekan») *Qo‘y qumaloq* disfemik birikmasining xalq nutqida mavjud bo‘lgan maqol tarkibida *yo‘q* tushunchisini bildirib kelganligini faqat kontekst ichida anglab olish mumkin bo‘ladi. Chunki *najas siyosat, hukumat bo‘rilari, «saylov» sichqonlari* kabi birikmalar ma‘nosini anglab olish uchun matnga ehtiyoj sezilmaydi.

Gap shaklidagi disfemik birliklar. Badiiy nutqdagi ayrim disfemik ma‘no butun gap orqali ifodalanadi. Bunday disfemik birliklarni gap holidagi disfemik birlik sifatida e‘tirof etish mumkin: *uyi kuysin, shayton ali qoplag‘an, qitiq pari o‘lmagan, it tekkan.*

Nutq madaniyatida umuman salbiy taassurot qoldiruvchi maqollar sanoqli. Masalan, *Binobarin, aqlg‘a «qarg‘a qarg‘aning ko‘zini cho‘qir ekanmi?» degan savollar keladir; janoblari shu iborani qanday tushundilar ekan.* (A.Qod. “Mehrobdan chayon”)

Disfemik ma‘noli birliklarning qo‘llanish xususiyatlari. Aytilganidek, disfemizmlar evfemizmlar bilan voqelik yoki shaxsga munosabat belgisi asosida ziddiyatda bo‘lib, disfemizmi qo‘llashdan asosiy maqsad denotatga salbiy bo‘yoq berish va shu bilan axborot qabul qiluvchida salbiy munosabat uyg‘otishdir.

O‘quvchi his-tuyg‘ulariga ta‘sir qilishda gazeta matnlari muhim rol o‘ynaydi. Zero, ommaviy axborot vositalari paydo bo‘lgandan buyon axborot berish asosida tashviqot-targ‘ibot vazifasini bajaradi. SHu ma‘noda evfemizmlarda kommunikativ ziddiyatlardan qochish maqsadi ustuvorlik qilsa, disfemizmlarda uning aksi ko‘zga tashlanadi. Disfemizmlar ko‘proq publitsistik asarlarda uchraydi. Chunki bu kichik asarlar fel‘eton, hajviya va boshqa yumoristik janrdagi asarlar bo‘lib, ular, asosan, ommaviy axborot vositalarida, ya‘ni gazeta va jurnallarda chop qilishga mo‘ljallangan. Bu esa dunyo tilshunosligida disfemizmlar ko‘proq siyosiy diskurslarda tahlil etilishi bilan ham belgilanadi. Disfemizmlarning ma‘lum qismigina badiiy obraz yaratishida qo‘llangan bo‘lib, ko‘pchiligi voqelikka hajviy munosbat bildirilgan kichik asarlarda uchraydi. SHunga ko‘ra, ular shartli ravishda **badiiy** va **siyosiy** matnga xos disfemizmlar sifatida guruhlandi.

Ochiq ifoda etilishi muloqot xulqiga to‘g‘ri kelmaydigan tushunchalarni salbiy bo‘yoqli boshqa vositalar bilan qo‘llangan holatlar mavjud. Fikrimizcha, bu kontekst ichida disfemik ma‘noli birlik sifatida aks etadi. Voqelik, shaxs yoki narsa haqida yorqin tasavvur uyg‘otish, shuningdek, o‘quvchida kuchli taassurot qoldirish hamda o‘zining

munosabatini ochiq namoyon qilish maqsadi disfemizmlardan o‘rinli va unumli foydalanishni ta’minlaydi.

Badiiy matnga xos disfemizmlar. O‘tkan kunlar asarining birinchi bo‘limida Homidning Rahmat Kumush to‘g‘risida so‘z ochgan vaqtdagi holatini quyidagicha bayon etadi:

– ...*bir turlik vaziyatda er ostidan jiyaniga qaradi...*

– ...*Homid uni er ostidan ta’qib etar edi...*

Ta’qib etmoq birligi hech qanday bo‘yoqqa ega emas, biroq, *er ostidan* so‘z birikmasida ma’lum ma’noda buzg‘unchilik, g‘araz niyatlilik mulohazalari yashirinadi. Qolaversa, aynan salbiy obraz bo‘lganligi uchunmi, uning har bir harakati salbiy taassurot qoldiraveradi. Shuningdek, *kuzatmoq* so‘ziga nisbatan olinganda disfemik qiymati ortadi. Shu birlik ijobiy obrazga nisbatan qo‘llanilganda bunday holatga duch kelmaymiz: *Ertalabki choy hozirlang‘an, Otabek homush o‘tirar, Hasanali esa uning holini ta’qib etmoqda edi.* Yoki holis vaziyat yoritilayotganda ham o‘z ma’nosida, ya’ni bo‘yoqsiz shaklda uchratamiz: *O‘z og‘zidan eshitkanimizdek Sodiq uni, Homidning ta’limoticha, Qo‘qon darbozasidan chiqib to karvonlarga qo‘shilib olg‘uncha ta’qib etib borgan edi.*

Siyosiy tushunchalar disfemizmi haqida. Gazeta va jurnal chop etilishining yo‘lga qo‘yilishi bilan har qanday publitsist siyosiy hushyor va faol fuqaro sifatida publitsistikaning etakchi vakillaridan biriga aylandi.

Ommaviy axborot nazariyasida bugungi kunda uning kommunikantga ta’siri samaradorligini oshirish usul va yo‘llarini ishlab chiqish bo‘yicha jadal ishlar olib borilmoqda. Siyosiy mavzudagi gazeta matnlarining ta’siri nuqtai nazaridan sub’ekt tomonidan muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun zarur lisoniy vosita va nutqiy faoliyatni tanlash masalasi ham amaliy, ham ilmiy nuqtai nazardan hamma vaqtlarda muhim bo‘lib kelgan. Bu esa publitsistik asar muallifi tomonidan zakovat va mahorat talab qilgan.

Siyosiy mazmundagi diskursning axborot funktsiyasiga nisbatan ta’sir vazifasi har doim ustuvor bo‘ladi. Bunda ta’sir vazifasi nutqiy strategiya va nutqiy taktika orqali vujudga keladi. Disfemizmlar ko‘p hollarda salbiy munosabat strategiyasi asosida fosh qilish, ayblash, uyaltirish taktikasi orqali namoyon bo‘ladi. Buni chizmada quyidagicha berish mumkin:

Ta'sir vazifasi				
Ta'sir strategiyasi	Ta'sir taktikasi			
salbiy ta'sir qilish	fosh qilish	Uyaltirish	ayblash	tahqirlash

Diskreditlovchi nutq sub'ekti diskreditatsiya ob'ekti, uning harakati va qarorlariga nisbatan o'zining salbiy emotsional holatini bildiradi. Bu peyorativ bo'yoqli birliklar, xususan, disfemizmlar orqali amalga oshadi va tegishli shaxslar xatti-harakatlarini fosh qilish maqsadiga bo'ysundiriladi. Bu vazifani **ayblash** taktikasi bajaradi.

Har qanday neytral lisoniy birlik denotativ planda o'zgarishga uchrab, buning natijasida konnotativ aspekti ham o'zgarishi mumkin. Buni, albatta, matn ko'rsatadi.

Siyosiy matnlarda diskreditlash ob'ektini pastga urish va tahqirlash vazifasi tahqirlash taktikasi orqali amalga oshadi. Haqorat qilishda nafaqat qo'pol so'zni, balki me'riy leksikaga doir birlikni ishlatib, undan ko'proq samara olish mumkin.

Xalq orasida davr siyosati, davlat arboblari nomi disfemalashtirilganligini ayrim asarlaridan bilib olishimiz mumkin: *Jamoat biror foyda-zararni ajratuvchini saylovga qaror bersa, darrov hukumat va hukumat bo'rilari sapchiydilar.* (A.Qod. "Shodmarg"). Bunda o'sha davr amaldorlari bo'riga o'xshatilib, disfemik ma'no birikma shaklidagi, tasviriy ifoda ko'rinishidagi birlik bilan ifodalangan.

Ma'lumki, saylov – siyosiy jarayonlardan eng muhimi. Unda hukumat va fuqarolar munosabati yaqqol namoyon bo'lgan. Bugungi demokratik asoslardagi saylovlardan farqli o'laroq, o'tgan asr boshidagi siyosiy jarayonlarda, birinchidan, xalqning siyosiy ongi pastligi, ikkinchidan, amaldorlarning yangi, dunyoviy tipdagi davlat tuzumiga qarshiligi, saylov tizimining nobopligi kabi holatlar hamisha publitsistlar diqqat-e'tiborida bo'ladi.

Siyosiy diskurs manipulyativ imkoniyati bilan alohida ajralib turadi. Bu, ayniqsa, kinoyaviy disfemizmlarning qo'llanishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Zero, siyosiy diskurs murakkab kommunikativ xarakterga ega bo'lib, u hokimiyat uchun kurashish maqsadiga ijtimoiy ongni shakllantirish asosida erishadi. Natijada matn verballashgan, kontekst situativ va sotsiokultur xarakterga ega bo'lib, maxsus til vositalari diskursning maqsad va vazifalariga bo'ysungan bo'ladi. Unda ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilishning barcha vositalaridan unumli foydalanadi. Abdulla Qodiriyning "Qizil bayroq" gazetasida 1922-yil 28-aprelda bosilgan "Azob bog'chasida – yig'i-sig'i kechasi" deb

nomlangan “kichkina feleto‘n”ida kinoya asosidagi disfemik ifodalarning ko‘pini uchratish mumkin. Adib SHayxontohur tumanidagi hozirgi Abdulla Qodiriy bog‘i bilan tsirk binosi oralig‘ida joylashgan “Rohat boqchasi”ni “*azob boqchasi*”, undagi “qiziq kecha”larni teskari ma‘noli ifoda – *yig‘i-sig‘i kechasi* birikmasi bilan ifodalashda ana shunday piryomlarni qo‘llaydi. Shuningdek, o‘zlarining kechaga borganlarida odmi kiyimlarda bo‘lganligiga “boqcha” xodimlarining salbiy munosabati natijasidagi holatini *tanazzulda qolg‘onlig‘* birikmasi bilan kuchaytirib beradi. Albatta, bunda disfemik ma‘no kinoyaviy asosda emas, balki shunchaki holatni salbiy tomonga kuchaytirish asosida berilgan.

Siyosiy tushunchalarni yopiq ifodalashda fonografik, leksik, morfologik va tekstual vositalardan foydalaniladi. Alliteratsiya, qofiya, tinish belgilari, metagrafik vositalar (qoraytirib yozish, tagiga chizish, bosh harflar bilan berish) bunda manipulyativ vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. *Madaniyat boqchasining madaniy yigitlari*, “*azob bog‘chasida – yig‘i-sig‘i kechasi*”, “*baba*” kabilar bunga misol bo‘la oladi.

Umuman olganda, siyosiy disfemizmlar turli shakl va maqsadda ishlatilgan bo‘lsa-da, ular orasida tinglovchi yoki o‘quvchida salbiy taassurot qoldirish, voqelikni aslidan ko‘ra bo‘rttirish vazifasi ko‘zga alohida tashlanib turadi. Bunda disfemik ma‘no ochiq yoki manipulyativ asosda ifodalanadi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Disfemizm nima?
2. Disfemizmning yondosh hodisalar bilan munosabati xususida gapiring.
3. Disfemik ma‘noli birliklarni mavzuiy tasniflang.
4. Disfemizmning struktural tasnifi haqida nimalar deya olasiz?
5. So‘z-disfemaga misol keltiring.
6. Birikma shaklidagi disfemik birliklarga misol keltiring.
7. Gap-disfema xususida gapiring.
8. Ma‘nodosh-disfema deganda nimani tushunasiz?
9. SHakldosh-disfemaga misol keltiring.
10. Qanday zid ma‘noli disfemik birliklarni bilasiz?
11. Disfemik ma‘noli birlikning ma‘no ko‘lamiga ko‘ra qanday turlari bor?

12. Metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik asosida ma'no ko'chgan disfemik birliklar xususida gapiring.

13. Kinoya shaklidagi disfemizmga misol keltiring.

14. Disfema qo'llash mahorati deganda nimani tushunasiz?

15. Badiiy disfemizm nima?

16. Siyosiy tushuncha disfemizmi haqida gapiring.

AMALIY MASHG‘ULOT

1-mashq. Gaplardagi ko‘chma ma’noli birliklarni aniqlang. Bu birliklar ifodalaydigan denotatlarning asl ifodalovchilarini toping. Ko‘chma ma’noli birliklarni ikkiga ajrating: a) denotatni qo‘pol ifodalagan birliklar; b) bunday xususiyatga ega bo‘lmagan birliklar. Birlikning ma’noni qo‘pol ifodalashi sababini tushuntiring.

1. Masalan, “O‘rtoq Akmal CHo‘lponboyning... she’ri bilan ziyolilarning aftiga tupurgani holda yana nima uchundir, “Hezlar tavba qilsa ularga firqaning qulog‘i ochiq”, deb qo‘yadir. (A.Qod.) **2.** So‘fi takbir tushirar ekan, maxdumning ko‘nglidan «Ra’noga cho‘ri qo‘sha ko‘rmasinlar-da, tishlik hayvonning bo‘lg‘anidan bo‘lmag‘ani yaxshi» degan andisha kechti... (A.Qod.) **3.** Ammo bul joy tilovatxona ermas erkan, shaytonxona erkan! (A.Qod.) **4.** Bu kun kechasi Toshkand qon ichida, mahallalarda bo‘lg‘an hukumat kishilari xalq tomonidan o‘ldiriladilar, uylariga o‘t qo‘yilib mollari talong‘a tushadir. **5.** Oyimning bir qiziq odati bor: har qachon yangiroq kiyim kiymakchi bo‘lsam, ko‘zini ola-kula qilib: «qaqshag‘ir, kir qilasan, to‘y-po‘yga borganda kiyarsan!» – deb qarg‘ay boshlaydi. (A.Qod.)

2-mashq. Berilgan gaplardagi disfemik ma’noli birliklarni aniqlang. Bu birliklarni quyidagi belgilari asosida tasniflang: a) ma’no ko‘lamiga ko‘ra: monosemantik disfemik birlik, polisemantik disfemik birlik; b) leksik-semantik munosabatiga ko‘ra: ma’nodosh disfema, zid ma’noli disfema; v) shakliga ko‘ra: so‘z (ibora) shaklidagi disfemik birlik, birikma shaklidagi disfemik birlik, gap shaklidagi disfemik birlik.

1. Kelin ko‘rib yurgan va kelin bo‘lg‘an «aqli qisqa» xotun-qizlarning o‘takasini yorib, nechtalarining bolalarini tushirdi. (A.Qod.) **2.** Bu erdagi bolalari ahvollaridan so‘rasalar, alhamdulillah, ular ham erkagu urg‘ochi, bo‘g‘ozu qisr degandek o‘ynab kulib yuriydirlar. (A.Qod.) **3.** Gapka buncha chechan bu haromilar. (A.Qod.) **4.** To‘vba, bu avlodning bir zuvolasi haromdan, Xamfabuvi, Norpochchani o‘zi qurib ketkurniyam shayton ali qoplag‘an. (A.Qod.) **5.** Nekalay taxtdan yiqilg‘andan keyin oddiy xalq militsasiga ko‘ngilli bo‘lub yozildim. (A.Qod.) **6.** Ammo charxi kajraftor davrasini teskaridan olib, shartta inqilob degan kasofat yuz ko‘rsatgan edi, shilq etib bizning Mahdixonimiz ham kursisidan qulab tushdi. (A.Qod.) **7.** Agar ul sirringizni bilgan bo‘lg‘anda ham allaqachon kelaturgan ishka tushunib olib, Marg‘ilondan dumini xoda qildi, desangiz-chi! (A.Qod.)

SEMINAR MASHG‘ULOTI

Reja:

1. Tilshunoslikda disfemizmlarning o‘rganilishi haqida.
2. Disfemik ma’noli birliklarning tasnifi masalasi.
3. Matnda disfemik ma’noli birliklarning qo‘llanilishi.

Seminar mashg‘ulotida qo‘yilgan masalalarga tayyorlanish uchun uslubiy tavsiyalar

1-masala. Disfemizmning ta’rifi. Disfemizmning evfemizmdan farqli xususiyati. Dunyo tilshunosligida disfemizmning o‘rganilishi. O‘zbek tilshunosligida disfemizmning ilmiy talqini. X.B.Qodirova tadqiqoti.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, Mumtoz so‘z, 2011, B.119127-
2. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik ma’noli birliklari lug‘ati. – Toshkent: YAngi asr avlodi, 2009. – B. 64.
3. Qodirova X.B. Disfemizmlarning o‘rganilish tarixi va tasnifi // O‘TA, № 1 – T., 2011. – B. 111115-

2-masala. Disfemik birliklar tasnifi muammolari. Disfemik ma’noli birliklarning tasnifiy belgilari. Disfemizmlarning mavzuviy tasnifi. Disfemizmlarning semantik tasnifi. Disfemizmlarning struktur tasnifi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik ma’noli birliklari lug‘ati. – Toshkent: YAngi asr avlodi, 2009. – B. 64.
2. Qodirova X.B. Disfemizmlarning o‘rganilish tarixi va tasnifi. // O‘TA, № 1 – T., 2011. – B. 111115-
3. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. – T., 2012.
4. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, Mumtoz so‘z, 2011, B.119127-

3-masala. Badiiy disfemizm badiiy mahorat mahsuli sifatida. Siyosiy disfemizm haqida. Disfemizmlarda milliy mentalitetning namoyon bo'lishi. Atoqli adiblarning disfemizmlarni qo'llash xususiyatlari. Publitsistik disfemiya haqida. Publitsistik disfemiyada shaxs tavsifi. Tarixiy shaxslarga nisbatan qo'llangan disfemizmlar.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1.Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik ma'noli birliklari lug'ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – B. 64.

2.Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. – T., 2012.

ADABIYOTLAR

Asosiy adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Сов. энциклопедия, 1969. — С. 137.
2. Mengliyev B., Sayfullayeva R. va boshq. Milliy tilshunoslik mustaqil rivojlanish yoʻlida // Maʼrifat, – 2007, – 21 may.
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 2 tomli. 60 000 soʻz va soʻz birikmasi. 2-tom / S.F.Akobirov, T.A.Aliqulov, S.I.Ibragimov i dr.; Z.M.Maʼrufov tahriri ostida. – M: Russkiy yazyk, 1981. – B. 144.
4. Mirtojdiyev M. Oʻzbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, Mumtoz soʻz, 2011, B.119127-
5. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriy asarlarida qisqacha evfemik va disfemik maʼnoli birliklari lugʻati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – B. 64.
6. Qodirova X.B. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: Filol.fan.nom. ...diss. – T., 2012.
7. Кадирова Х.Б. Приспособление стратегии и тактики дисфемизации политических понятий // «Инновации. Наука. Образование» – Тольятти: – 2021.– No 33 (май).– 2140 с.– С. 924-929
https://drive.google.com/file/d/1iW-LCu9NQdQ1_O2N2UCNbyz6YmRrGt1h/view

Qoʻshimcha adabiyotlar

1. Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 2005. – 26 с.
2. Бушуева Т.С. Прагматический аспект эвфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Смоленск, 2005. – 25 с.
3. Лоуренс Д. Порнография и непристойности. – М.: Азбуковник, 2003. – 392 с.
4. Резанова А.Н. Дисфемия в английском языке: семантические механизмы и прагматические функции: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2008. – 20 с.
5. Кадирова Х.Б. Эвфемико-дисфемистические значения в пересечении структурно-прагматического анализа // Международный научный обзор проблем философии, психологии и педагогики. – Boston. USA. January 28-29, 2020 <https://scientific->

conference.com/h/sborniki/112-10-00-00-filologicheskie-nauki/2172-euphemic-dysphemistic-values.html

6. Кадирова Х.Б. Эвфемизмы и дисфемизмы как отражение культуры общения // Вестник науки и образования. – Москва. «ПРОБЛЕМЫ НАУКИ» 2020. № 21 (99). Часть 1. С.35-37. <http://scientificjournal.ru/images/PDF/2020/99/evfemizmy-i-disfemizmy-kak.pdf>

7. Кадирова Х.Б. Эвфемический и дисфемический смысл в структурно-прагматическом анализе // «Мировая наука», Выпуск № 4(49) (апрель, 2021). https://6f11d5b6-a34f-44d4-b696-52ed0e72afa9.filesusr.com/ugd/b06fdc_ae9b8316d0934efc97e38002e89e1411.pdf?index=true

Mustaqil ish mavzulari:

- 1.Evfemizm va disfemizmlarning yondosh hodisalarga munosabati.
- 2.Evfemizm va disfemizmlarda darajalanish.
- 3.So‘zlashuv nutqiga xos evfemizm va disfemizmlar.
- 4.Evfemizm va disfemizmlarda milliy mentalitetning namoyon bo‘lishi.
- 5.Evfemizmlar va disfemizmlarning etnik va professional xoslanganligi.

**TALABALARNING BILISHGA OID O‘QUV MAQSADIGA
ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT QILISH VA
BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN NOSTANDART TEST
TOPSHIRIQLARI**

1. Evfemizmlarning mavzuiy turlarini aniqlang va jadvalga har bir evfemik ko‘chim ostiga mos raqamlarni yozing.

- 1) Badxulq shaxsni anglatuvchi evfemik vosita;
- 2) Insonning jismoniy nuqsonini anglatuvchi evfemik ifoda;
- 3) Insonning jismoniy holatini anglatuvchi evfemik ifoda;
- 4) Insonning ma’naviy nuqsonini anglatuvchi evfemik ifoda;
- 5) Insonning muomala va munosabatdagi nuqsonini anglatuvchi evfemik ifoda;
- 6) Spirtli ichimliklarni anglatuvchi evfemik ifoda;
- 7) Siyosiy shaxsni anglatuvchi evfemik vosita

<i>a'mo, basir, botil, garang, eshitmaydi, qulog'i og'ir, Diydori nomuborak (turqi sovuq), vaqtsizroq yaratilib qolg'an (chala tug'ilgan)</i>	
<i>Qozining bu holini o'qug'uchilar muhokamasiga berib, men o'z tomonimdan bunday deyman: agar siz kitob so'ziga ishonsangiz vijdoningizning sal obiyati qochibdir.</i>	
<i>U yog'-bu yog'dan qilib, degandek palov oldidan «qizilcha» ham o'tilib turildi shekillik...</i>	
<i>tirnoqqa zor, bepusht, bezurriyot, pushtsiz, kechaligi yo'q, bichilgan</i>	
<i>katta, katta boshliq, birinchi, dohiy, jahon proletariyatining dohiysi, qadrdon «ustozimiz», yo'lboshchimiz, xalqlar otasi, Moskvadagi oqsoqolimiz, mamlakatimiz rahbari, o'zbek paxtakorlarining otasi, aziz mehmon, yuqori darajali mehmon, hurmatli, otamiz, hammamiz uchun hurmatli</i>	
<i>To'g'risi aytganda (orada eshitkuchi yo'qmi?), bu sochi uzun, aqli qisqa anav-manavlarga bayram qilishni kim qo'yubdir?</i>	
<i>aqling oqsaydir, aqlingiz bir oz yanglishibdir, boshi bo'sh, jo'n odam, jahli basit, soddalavh, esi yarim, yarim madaniy xalq, xom kishi</i>	

Ko'p javobli nostandart test javobi quyidagicha bo'ladi.

2	5	6	3	7	1	4
---	---	---	---	---	---	---

2. Quyidagi evfemik birliklar qaysi ma'no munosabatiga ko'ra o'zaro bog'liqligini aniqlang.

1) *dunyodan ketmoq*; 2) *hukumat ma'murlari o'rindan tushurilib, qo'lga oling'an*; 3) *qutidorning qizini o'ziniki etishga o'ylab yuradir*; 4) *birarta darbozabonni qo'lga olib qo'ymog'imiz, albatta, kerak*; 5) *jon bermoq*; 6) *Sen tinchitmasang, – dedi Xushro'y, – boshqalar seni tinchitar.*

1 5	2 4	3 6

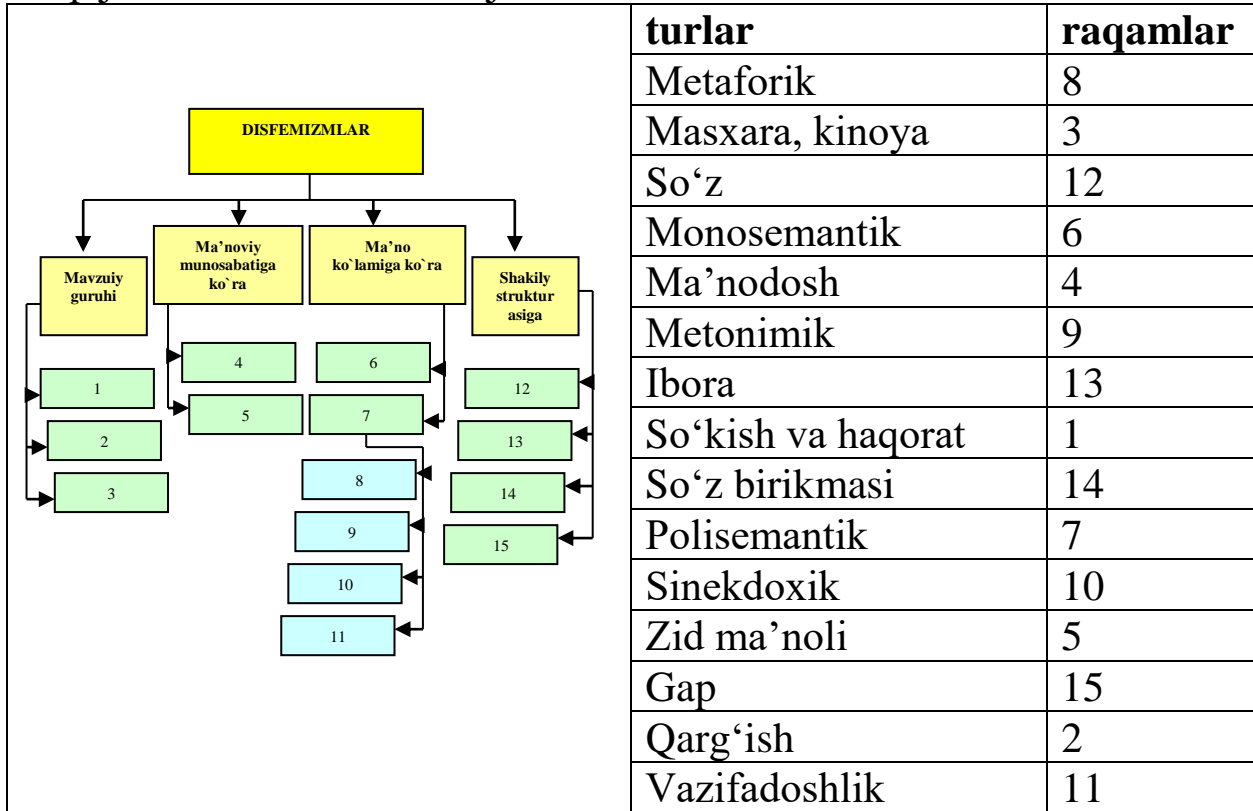
Javobi:

1 5	2 4	3 6
Ma'nodosh	Shakldosh	Zid ma'noli

2. Quyidagi disfemizm tasnifida turlar o'rniga yozilgan raqamlarni tegishli tur qatoriga joylashtiring.

DISFEMIZMLAR	turlar	raqamlar
	Metaforik	
	Masxara, kinoya	
	So'z	
	Monosemantik	
	Ma'nodosh	
	Metonimik	
	Ibora	
	So'kish va haqorat	
	So'z birikmasi	
	Polisemantik	
	Sinekdoxik	
	Zid ma'noli	
	Gap	
	Qarg'ish	
	Vazifadoshlik	

Ko'p javobli nostandart test javobi:

4. "Ahmoq" ma'noli evfemik va disfemik birliklarning darajalanishi ketma-ketligini mos raqamlarini yozing.

Ma'nolar	Raqamlar
<i>maorifga cho'l</i>	
<i>yarim madaniy</i>	
<i>po'kak bosh</i>	
<i>boshi bo'sh</i>	
<i>Ahmoq</i>	
<i>esi yarim</i>	
<i>xumpar</i>	

Javobi:

Ma'nolar	Raqamlar
<i>maorifga cho'l</i>	-1
<i>yarim madaniy</i>	3
<i>po'kak bosh</i>	-3
<i>boshi bo'sh</i>	1
<i>Ahmoq</i>	0
<i>esi yarim</i>	2
<i>xumpar</i>	-2

5. O‘zbek tilshunosligida Evfemizm hodisasining ilmiy tadqiq qilish tarixining ketma-ketligini mos raqamlar bilan belgilang va jadvalga raqamlarni qo‘ying.

Shaxslar	raqamlar
X. Qodirova	
N.Ismatullaev	
Z.Xolmonova	
A.Omonturdiyev	
H.Shamsiddinov	
A.E.Mamatov	

Javobi:

Shaxslar	raqamlar
X. Qodirova	6
N.Ismatullaev	1
Z.Xolmonova	5
A.Omonturdiyev	2
H.Shamsiddinov	3
A.E.Mamatov	4

6. Disfemizm belgilarini aniqlang va jadvalga har bir tushuncha ostiga mos raqamlarni yozing.

- 1) Qarg‘ishni anglatuvchi disfemik ifoda
- 2) Zid ma‘noli disfemik birlik
- 3) Gap shaklidagi disfemik birlik
- 4) So‘kish va haqoratni ifodalovchi disfemik ifoda
- 5) Frazeologik disfemik birlik
- 6) Masxara, kinoyani anglatuvchi disfemik ifoda
- 7) Metaforik asosli disfemik birlik

<i>aqli qisqa</i>	<i>uying kuysun</i>	<i>o‘lib turg‘an ekan</i>	<i>erkagu urg‘ochi, bo‘g‘ozu qisr</i>	<i>hangrashaberib</i>	<i>onasini Uchqo‘rg‘ondan ko‘rgan.</i>	<i>qarg‘a qarg‘anin g ko‘zini cho‘qir ekanmi?</i>

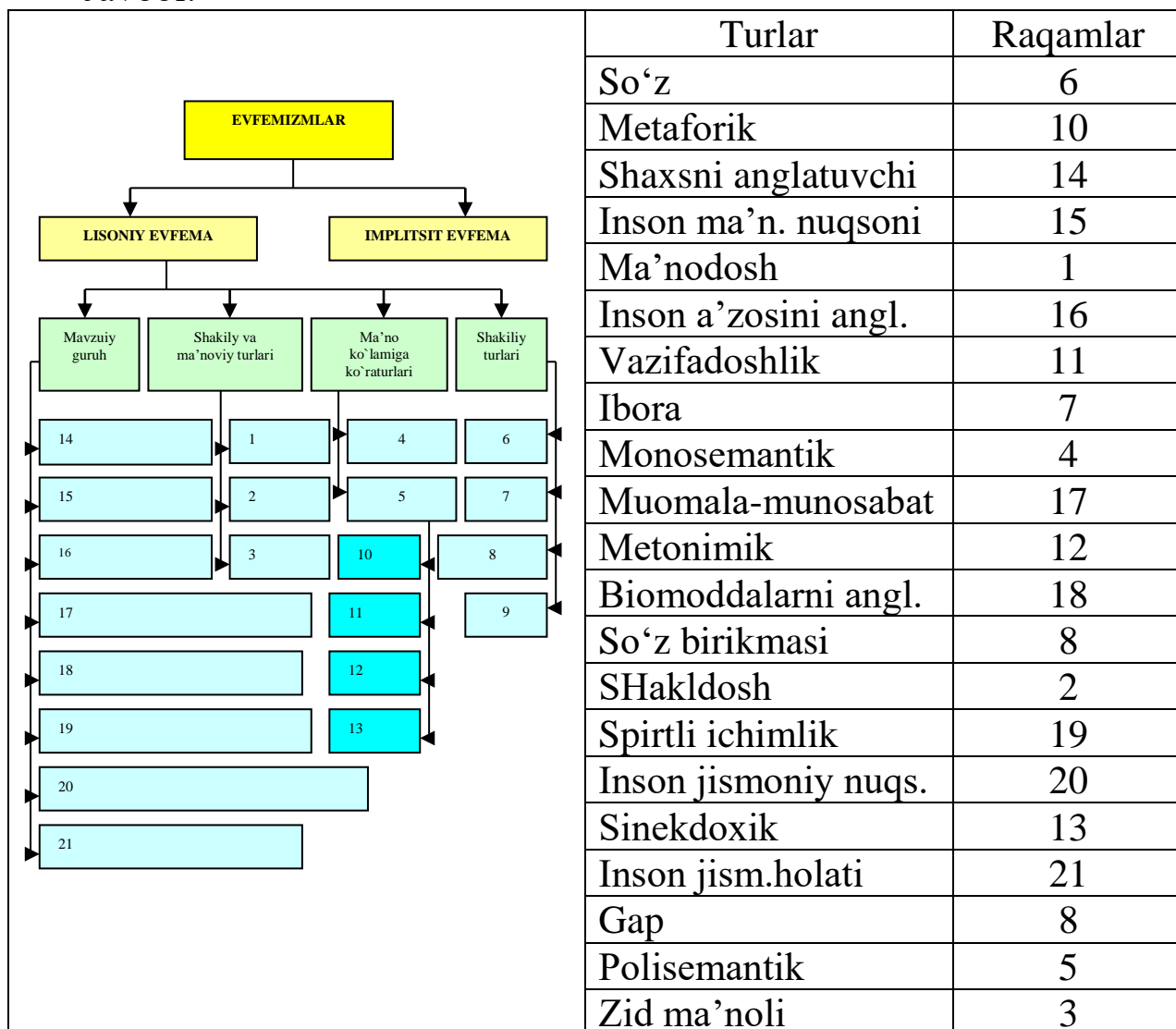
Javobi:

4	1	6	2	7	5	3
---	---	---	---	---	---	---

7. Quyidagi disfemizm tasnifida turlar o'rniga yozilgan raqamlarni tegishli tur qatoriga joylashtiring.

	Turlar	Raqamlar
	So'z	
	Metaforik	
	Shaxsni anglatuvchi	
	Inson ma'n. nuqsoni	
	Ma'nodosh	
	Inson a'zosini angl.	
	Vazifadoshlik	
	Ibora	
	Monosemantik	
	Muomala-munosabat	
	Metonimik	
	Biomoddalarni angl.	
	So'z birikmasi	
	SHakldosh	
	Spirтли ichimlik	
	Inson jismoniy nuqs.	
	Sinekdoxik	
	Inson jism.holati	
	Gap	
	Polisemantik	
	Zid ma'noli	

Javobi:

**TALABALARNING TUSHUNISHGA OID O‘QUV MAQSADIGA
ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT QILISH VA
BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN NOSTANDART TEST
TOPSHIRIQLARI**

8. Ko‘chimlarni ularning xusustiyatlari bilan juftlang.

1	jargon	A	axloq talablari nuqtai nazaridan qo‘llanishi taqiqlangan so‘zlar bo‘lib, bunday so‘zlar badiiy adabiyotda, lug‘atlarda, odatda, qayd etilmasligi bilan xarakterlanadi	
2	tabu	B	vazifasida oddiy, qo‘pol so‘zlar bilan birgalikda, so‘kish-haqorat so‘zlari ham keladiki, bu siradagi ayrim so‘zlarga qo‘llanish uchun «ruxsat» berilgan bo‘lsa-da, ba’zilarining qo‘llanishi nutq odobi talablariga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydi	
3	disfemizm	C	urf-odat, irim-sirimlar talabiga ko‘ra taqiqlangan so‘zlar	
4	vulgarizm	D	qo‘llanishning adabiy til me‘yoriga xos bo‘lmay, ma’lum bir soha kishilari jonli so‘zlashuviga xosligi, adabiy til nuqtai nazaridan ishlatilishi «ta’qiqlanganligi» bilan xarakterlanadi	
javob:	1-	2 -	3 -	4 -

Javobi:

javob:	1-D	2 -S	3 - B	4 - A
--------	-----	------	-------	-------

9. Evfemik ko‘chimlarni asl ma’nosi bilan juftlang.

1	<i>«katta»</i>	A	fohisha	
2	<i>obirahmat</i>	B	pul; pora	
3	<i>mullajiring</i>	C	hokimiyat kishisi	
4	<i>aynigan</i>	D	Aroq	
javob:	1-	2 -	3 -	4 -

Javobi:

javob:	1-C	2 -D	3 - B	4 - A
--------	-----	------	-------	-------

10. Berilgan gaplardagi evfemik ko‘chimlarning asl ma’nosi bilan juftlang.

No	Evfemik ifodali gaplar	No	Asl ma’no			
1	<i>Siz ham har kun kechasi ko ‘rarsiz: militsaning go ‘ristonlikdan ushlab chiqaturg ‘an tuppa-tuzuk odamshavanda sochi taralg ‘an, dumi yuluq, qip-qizil barkashdekkina yuzlik sun ‘iy afandixon hazratlari bilan o ‘zini fir’avn qizi bilgan dilbarxon...larni!...»</i>	A	Mag‘rurlik			
2	<i>Uning yonida bo ‘z yaxtak bog ‘ichini osiltirib, handalakdek bo ‘qog ‘i bilan o ‘ng tomog ‘ini ziynatlagan o ‘rta yashar yana bir «husni YUsuf» ko ‘rinar edi.</i>	B	Chiroyli emas			
3	<i>...SHu kundan boshlab Lolani ko ‘rish hajriga tushdim... Burnidagi buloqisidan boshqa (agar buloqi husnga qo ‘shulsa) «Lola»likka arziydirgan hech gap yo ‘q.</i>	C	Kibor			
4	<i>Siz bizning odamiyatimiz yo ‘qlig ‘ini bir joyda ko ‘rganmisiz yoki dimog ‘ingizg ‘a futur etib qolg ‘anmi?</i>	D	Xunuk			
5	<i>Axir Toshpo ‘lad akaning ham orqasig ‘a oftob tegar, ul ham sizni yangi chiqg ‘an «qirq gazligi» bilan bir kun mehmon qilib qolar, shoshmoq shaytonning ishi!</i>	E	O ‘g ‘rilik			
6	<i>Ertalabki shaytonning «komitet qo ‘yining dumbasi tushib qolgan» so ‘zi esimga tushgan edi: – Ha, badbaxt, rost gapirgan ekansan, – deb qo ‘ydim</i>	F	Aroq			
javob:	1 -	2 -	3 -	4 -	5 -	6-

Javobi:

javob:	1 - C	2 - D	3 – V	4 - A	5 - F	6-E
--------	-------	-------	-------	-------	-------	-----

11. Berilgan gaplardagi disfemik ko‘chimlarning asl ma’nosi bilan juftlang.

№	Disfemik ko‘chim	№	Asl ma’no
1	<i>Kelin ko‘rib yurgan va kelin bo‘lg‘an «aqli qisqa» xotun-qizlarning o‘takasini yorib, nechtalarining bolalarini tushirdi.</i>	A	hech narsaga arzimaydigan odam
2	<i>Qalam guftoki...»ning shoiri to‘ng‘uz qo‘psa-chi, mani etti yildan beri bekorga sarson va sargardon qildi, harom tukimga turmaydig‘an hashpara maxsimlar yorug‘ dunyo orzu havasining arshi a‘losigacha borib etkanlarida, man qo‘tir itning keyingi oyog‘i ham bo‘lolmadim.</i>	B	va‘z o‘qimoq
3	<i>O‘tkan 25-yil samovor — choyxonalarda Puchuqqori va kuchukqorilar patnus qo‘lda, maqsad pulda hangrashaberib bizni juda bezor qildilar.</i>	C	Ahmoq
4	<i>Hay-hay qanday yaxshi... bu dunyodan qadri yo‘q musulmon og‘a-inilarning u dunyoda bunday rohat bilan kun kechirishlariga hasad qilg‘uchi kofirlarning ko‘zi chiqsun.</i>	D	kalta kiyingan, ochiq-sochiq, andishasiz, sharmanda, biroq bundan oz bo‘lsa-da uyalmaydigan
5	<i>Ana o‘sha lapka ko‘targan sakibeduming ham to‘rtta go‘dagi bilan xotinini qo‘yipti, it emgan, endi bir tatarskasiga uylanar emish – hezalak!</i>	E	Ko‘zi chiqib o‘lsin
javob:			

javob:	1 - S	2 - A	3 - V	4 - E	5 - D
--------	-------	-------	-------	-------	-------

12. Evfemik ma’noli so‘z birikma va evfemik ma’noli iboralarning raqamlarini janvalning o‘ng tomoniga yozing.

- 1) *toq kelib juft ketmoqchi* («foydalanmoqchi»)
- 2) *tishlik hayvon* («cho‘ri»)
- 3) *qurigan ariqdan suv borg‘ishlab, shamoldan luqma berar* («asossiz va‘da beradi»)

- 4) *vaqtsizroq yaratilgan* («chala tug‘ilgan»)
- 5) *kavshining chakagi yirtildi* («ovora bo‘ldi»)
- 6) *yovvoyi chiqim* (pora)
- 7) *yolg‘iz bosh* («beva», «tul»)

Evfemik ifoda	Javob raqamlar
So‘z birikma shaklida	
Ibora shaklida	

Javob:

Evfemik ifoda	Javob raqamlar
So‘z birikma shaklida	7, 2, 4, 6
Ibora shaklida	1, 3, 5

13. Frazеologik hamda so‘z birikma shaklidagi disfemik birliklarni ajratib, raqamlarni jadvalning o‘ng tomoniga yozing.

- 1) *hukumat bo‘rilari*;
- 2) *boshi yorilmasdan, ko‘zi chiqmasdan* (bekamu ko‘st);
- 3) «saylov» *sichqonlari*;
- 4) *Najas siyosat*;
- 5) *aytmagan joyga yo‘nmagan tayoq* (chaqirilmagan mehmon);
- 6) *maorifga cho‘l xalq*;
- 7) *qumalog‘ini kaka deb yurgan* (ona suti og‘zidan ketmagan, g‘o‘r);
- 8) *xaloyig‘i beparhez*;
- 9) *qitiq pari o‘lmagan*;
- 10) *aqli tushdan keyin kirgan*;
- 11) *onasini Uchqo‘rg‘ondan ko‘rsatmoq*

Disfemik ifoda	Javob raqamlar
Frazеologik disfema	
So‘z birikma disfema	

Javobi:

Disfemik ifoda	Javob raqamlar
Frazеologik disfema	2, 5, 7, 10, 11
So‘z birikma disfema	1, 3, 4, 6, 8, 9

14. Berilgan “o‘lmoq” tushunchasining evfemik va disfemik ko‘chimlarini ajratib mos raqamlarini jadvalning “raqamlar” qismiga to‘g‘ri yozing.

№	Misol	№	Misol	Ko‘chimlar	Raqamlar
1	<i>Jahanam bo‘lmoq</i>	6	<i>qazo qilmoq</i>	evfemizm	
2	<i>dunyodan ketmoq</i>	7	<i>mangulik uyquga ketmoq</i>		
3	<i>Go‘rga ketdi</i>	8	<i>Ajali etdi</i>	disfemizm	
4	<i>Harom qotdi</i>	9	<i>Qaro er bo‘ldi</i>		
5	<i>jon bermoq</i>	10	<i>so‘nggi soati etmoq</i>		

Javobi:

№	Misol	№	Misol	Ko‘chimlar	Raqamlar
1	<i>Jahanam bo‘ldi</i>	6	<i>qazo qildi</i>	evfemizm	2, 5, 6, 7, 10
2	<i>dunyodan o‘tdi</i>	7	<i>mangulik uyquga ketdi</i>		
3	<i>Go‘rga kirdi</i>	8	<i>Ajali etdi</i>	disfemizm	1, 3, 4, 8, 9
4	<i>Asfalasofinga ketdi</i>	9	<i>Qaro er bo‘ldi</i>		
5	<i>jon berdi</i>	10	<i>so‘nggi soati etdi</i>		

15. Ma‘nodosh (A), shakldosh (B), va zid ma‘noli (C) evfemik va disfemik birliklarni aniqlang hamda jadvalning “javob” qismiga yozing.

1. <i>kesmoq – kallakesarga zakaz bermoq</i>	7. <i>mushtipar – tili uzun</i>
2. <i>bo‘g‘oz – qisr</i>	8. «adolatpanoh» – «Soyaboni marhamat»
3. <i>aqling oqsaydir – gazeta oqsay boshladi</i>	9. <i>hukumat qo‘lga olindi – bizga yordam beradiganlarni qo‘lga olib qo‘yish kerak</i>
4. <i>o‘ziniki etmoq – tinchitmoq</i>	10. <i>aqli qisqa – po‘kak bosh</i>
5. <i>ikki yuzing qaro bo‘lsun – joying</i>	11. <i>afifa – buzilgan</i>

<i>jannatda bo'lsin</i>			
<i>6. mangulik uyquga ketmoq – tobutga olinmoq</i>		<i>12. “janobi oliy” – “huzuri muborak”</i>	
javob	A -	B -	C -

Javob:

Javob	A – 1, 5, 6, 8, 10, 12	B – 3, 9	C – 2, 4, 7, 11
-------	------------------------	----------	-----------------

**TALABALARNING BILIMLARNI AMALDA QO‘LLASH O‘QUV
MAQSADIGA ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT
QILISH VA BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN
NOSTANDART TEST TOPSHIRIQLARI**

16. Evfemizm va disfemizmlarni aniqlab mos raqamlarni jadvalning o‘ng tomoniga yozing.

- 1) *aqling oqsaydir*
- 2) *go‘rso‘xta*
- 3) *inqilob degan kasofat*
- 4) *bo‘yni yo‘g‘on*
- 5) *itbachcha*
- 6) *dunyodan ketdi*
- 7) *hayvon kabi maishat etmoq*
- 8) *qichig‘liq qilmang*
- 9) *yolg‘iz bosh*
- 10) *jilovim qo‘lida*
- 11) *o‘liksiz aza ochabersin*
- 12) *og‘ir oyoq*

Ko‘chimlar	Javob raqamlar
Evfemizm	
Disfemizm	

Javobi:

Ko‘chimlar	Javob raqamlar
Evfemizm	1, 4, 6, 9, 10, 12
Disfemizm	2, 3, 5, 7, 8, 11

17. Quyida Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayon» asaridan olingan *ma‘ni* evfemik birligining omonimik xususiyatiga ko‘ra mos raqamlarini “javoblar raqamiga” yozing:

- *Gap-so‘zda ham bir **ma‘ni** bo‘lishi kerak, – dedi Gulshan, – bo‘shdan bo‘shka haring-hiring; bundan ko‘ra tinch uxlag‘an yaxshi.*
- ***Ma‘ni** o‘zi nima, Gulshan opa?*

– **Ma'nining ma'nisini** so'rama, Tuhfa, – dedi Qumri, – Gulshan opam javob bersin, bizning shu «Qirq qizlar»da qamalib yotqanimizda ham **ma'ni** bormikin?

– Uni qo'yavur, – dedi qizlardan yana biri, – Gulshan opam erini yolg'iz tashlab, biz **ma'nisizlarning** (1) ichida yana bir **ma'nisiz** (2) bo'lib yotipti; shunda ham bir **ma'ni** bormikan?

– Tovushlaring o'chsin.

– Bor, bor, – dedi allakim. – bizga hamroh topib keladi.

– Bizga hamroh topib kelganida ham **ma'ni** bormi?

– Nega **ma'ni** bo'lmasin, bizga o'xshash **ma'nisiz** (3) ko'payadi.

(...)

– Qirilib ket hammalaring... Endi **ma'nisizni** (4) ko'paytirmayman, tinch uxlataring.

– Barakalla, – dedi Nozik. – Ana endi sizga ham **ma'ni** kiribdi.

Ma'no turi	Javob raqamlar
<i>ma'nisiz</i> I (ersiz)	
<i>ma'nisiz</i> II (fohisha)	
<i>ma'nisiz</i> III (mazmunsiz, kaltafahm)	

Javobi:

Ma'no turi	Javob raqamlar
<i>ma'nisiz</i> I (ersiz)	1, 2
<i>ma'nisiz</i> II (fohisha)	3
<i>ma'nisiz</i> III (mazmunsiz, kaltafahm)	4

18. Berilgan birliklarning adabiy til meyorlariga mos yoki mos emaslik darajasini aniqlab, jadvalning o'ng tomoniga javob raqamlarni yozing.

1) argotizm, 2) tabu, 3) vulgarizm, 4) disfemizm, 5) jargon, 6) evfemizmlar, 7) sleng.

Meyorlar	Javob raqamlari
Adabiy til meyorlariga xos	
Adabiy til meyorlariga xos emas	

Javobi:

Meyorlar	Javob raqamlari
Adabiy til meyorlariga xos	1, 3, 6
Adabiy til meyorlariga xos emas	2, 4, 5, 7

19. Quyidagi berilgan fikrlarning qaysi biri to'g'ri?

A. Evfemizmlar va disfemizmlar o'ziga yondosh hodisalar bilan paradigmatic munosabatda bo'lib, ular o'zaro privativ ziddiyatda turadi.

B. Disfemizmlar shakl va ma'no munosabatiga ko'ra uch xil: a) ma'nodosh disfemizmlar; b) shakldosh disfemizmlar; g) zid ma'noli disfemizmlar.

C. Evfemizmlar noverbal vositalar yordamida ham yuzaga chiqadi.

D. Disfemizmlar evfemizmlar bilan munosabatdosh bo'lganligi sababli ularning mavzuiy tasnifi evfemizmlar bilan aynan bo'ladi.

E. Tilning taraqqiyoti natijasida evfemizmlarning yangi shakllari, aytilishi me'yor bo'lib kelgan ko'pgina so'z va iboralar o'rnida unga nisbatan yanada qulay, so'zlovchi va tinglovchi uchun yoqimliroq bo'lgan ifodalar paydo bo'laveradi

F. Disfemizmlarning implitsit ko'rishi ham bor.

G. Evfemizmlarning shakliy strukturasi ko'ra so'z, ibora, birikma va gap tusidagi turlari bor.

Javob:

A	B	C	D	E	F	G

Javob:

A	B	C	D	E	F	G
Ha	Yo'q	Ha	Yo'q	Ha	Yo'q	Ha

20. Quyida "o'lmoq" tushunchasining qaysi biri diniy bilimlar asosida yuzaga kelganligini toping. Javoblar jadvalga "ha" yoki "yoki" so'zini yozing.

1. <i>bu dunyoi foniydan vido' qilmoq</i>	9. <i>qaro tuproqqa qo'shilmoq</i>
2. <i>dunyo bilan vidolashmoq</i>	10. <i>qon bermoq</i>
3. <i>dunyodan ketmoq</i>	11. <i>qulog'i ostida qolmoq</i>
4. <i>dunyodan ko'chmoq</i>	12. <i>mangulik uyquga ketmoq</i>
5. <i>dunyodan o'tgan</i>	13. <i>Saodat quchog'iga kirmoq</i>
6. <i>joyi jannatda bo'lmoq</i>	14. <i>so'nggi soati etmoq</i>
7. <i>jon bermoq</i>	15. <i>tobutga olinmoq</i>
8. <i>qazo qilmoq</i>	16. <i>yoshini yashab, oshini oshamoq</i>

Javob:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

Javob:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-

TALABALARNING TAHLILGA OID O‘QUV MAQSADIGA ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN NOSTANDART TEST TOPSHIRIQLARI

21. Quyidagi fikrlarning qaysilari to‘g‘ri?

- A. Evfemik va disfemik ma‘noli birliklar, asosan nutqiy hodisa bo‘lganligi sababli, adiblar nutqida individual hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.
- B. Evfemiklik yoki disfemiklik xususiyati eskirganda ma‘nodagi sub‘ektiv munosabat bo‘yog‘i kuchsizlashadi.
- C. Tabuning paydo bo‘lishiga turli bid‘at va xurofotlar sabab bo‘lib, disfemizmlar uning nomini yopish uchun xizmat qiladi.
- D. Disfemizm va evfemizm aksariyat adabiyotlarda sinonim terminlar sifatida berilgan.
- E. Insoniyatning madaniy taraqqiyoti til rivojiga ta‘sir qilib, madaniyat yuksalgan sayin evfemizmlar ham sayqallanib boradi.
- F. Disfemik hosila ma‘no har xil sath birliklari vositasida, shuningdek, hatto noverbal vositalar yordamida ham yuzaga chiqadi.
- G. O‘zbek tilshunosligida evfemizm atamasi 1963-64 yillarda N.Ismatullaevning «Hozirgi o‘zbek tilida evfemizmlar» nomli dissertatsiyasi orqali kirib kelgan.

Javob:

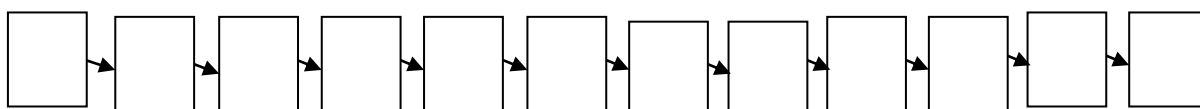

Javob: A, B, E,
G.

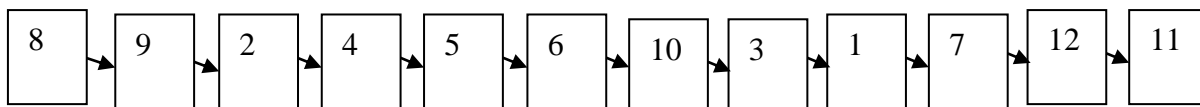
---

22. Quyida berilgan “o‘ldirmoq” tushunchasining individual xarakterga egaligidan tortib to umumiste‘mol xarakterdagi evfemik va disfemik ko‘chimlarini ketma-ketlikda darajalang.

- 1) yer tishlatmoq, 2) to‘ng‘iz qo‘pmoq, 3) asfaldasofinga jo‘natmoq,
- 4) kesmoq, 5) oradan ko‘tarmoq, 6) saranjomlamoq, 7) qonini to‘kmoq,
- 8) kallakesarga zakaz bermoq, 9) kulala qilmoq, 10) saranjom qilmoq,
- 11) o‘ldirmoq, 12) boshini olmoq

Javobi:

23. Ma'lum guruh, mentalitet doirasida evfemizm jarayonni tadqiq etish borasidagi ishlarni bajarilish vaqtiga ko'ra ketma-ketligini sxemada ifodalang.

- 1) O.N.Turbachevning Yevropa ovchilari va ov mavsumi bilan bog'liq evfemizmlar tadqiqi;
- 2) E.A.Agayanning arman qishloqlari aholisi nutqidagi evfemizatsiya jarayoni tadqiqi;
- 3) S.Otayevning turkman tili evfemizmlari tadqiqi;
- 4) G.G.Musaboyevning qozoq tili evfemizmlari tadqiqi;
- 5) V.P.Darbakovaning mongol xalqi evfemizmlari tadqiqi;
- 6) N.Ismatullayev o'zbek tili evfemizatsiyasining tadqiqi.

Javob:

--	--	--	--	--	--

Javob:

3 (1955)	1 (1958)	4 (1959)	2 (1960)	6 (1963)	5 (1969)
----------	----------	----------	----------	----------	----------

24. Quyida berilganlar evfemizm yoki disfemizm ekanligini jadvalga raqamlari orqali yozing.

- 1) *bo'yin eggan;*
- 2) *yerdan chiqqan;*
- 3) *mir quruq;*
- 4) *jigar so'xtalari*
- 5) *maymunlik qilmoq*
- 6) *nafsi shayton*

Ko'chim turi	Javob raqamlari
Evfemizm	
Disfemizm	

Javobi:

Ko'chim turi	Javob raqamlari
Evfemizm	1, 3, 6
Disfemizm	2, 4, 5

25. Tushurib qoldirilgan so'zlarni yozing.

- 1) _____ muayyan matndagi predmet, narsa-hodisa nomini nisbatan qo'pol, vulgar ifoda bilan almashtirish. Ziddi: _____
- 2) Tabuning paydo bo'lishiga turli bid'at va xurofotlar sabab bo'lib, evfemizmlar uning nomini _____ uchun xizmat qiladi.

Javobi

- 1) Disfemizm (kakofemizm) *isp.* disfemismo. Trop. muayyan matndagi predmet, narsa-hodisa nomini nisbatan qo'pol, vulgar ifoda bilan almashtirish. Ziddi: Evfemizm.
- 2) Tabuning paydo bo'lishiga turli bid'at va xurofotlar sabab bo'lganligini aytib, evfemizmlar uning nomini yopish uchun xizmat qilishini ta'kidlaydi.

**TALABALARNING BILIMLARNI SINTEZLASH O‘QUV
MAQSADIGA ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT
QILISH VA BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN
NOSTANDART TEST TOPSHIRIQLARI**

26. To‘g‘ri javoblarni aniqlang.

Evfemizm   nutqiy   madaniyat   yuzasidan
_____ uchun qo‘llaniladi.

1. aytish noqulay bo‘lgan vaziyatni yumshatish
2. salbiy bo‘yoqli ma’no ifodalash
3. tabuning nomini yopish
4. til imkoniyatlaridan foydalanish
5. umumaxloqiy va madaniy jihatdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalamaslik
6. individual mohiyatini aniqlash
7. insonning jismoniy, ma’naviy nuqsonlarini qo‘pol ifodalamaslik
8. kishining muomala va munosabatdagi nuqsonlari noziklashtirish
9. o‘z maqsadlarini yashirish.

Javob 1, 3, 5, 7, 8

27. Quyida Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» asaridan olingan *muvofig* evfemik birligining raqamlarini tagma’no tushunchalariga mos “javoblar raqamiga” yozing:

– *Manimcha, uylanishdek nozik bir ish dunyoda yo‘qdir, – dedi Rahmat va Otabekka yuz o‘girdi. – Uylangach, xotining tab’ingga **muvofig** (1) kelsa, bu juda yaxshi; yo‘qsa, munchalik og‘ir gap dunyoda bo‘lmas. – So‘zingizning to‘g‘rilig‘ida shubha yo‘q, – dedi, – ammo shuni ham qo‘shmoq kerakki, oladiring‘on xotiningiz sizga **muvofig** (2) bo‘lishi barobarida er ham xoting‘a **muvofiguttab’** (3) bo‘lsin. – Xoting‘a **muvofig** (4) bo‘lish va bo‘lmasliqni uncha keragi yo‘q, – dedi Homid e’tirozlanib, – xotinlarga er degan ismning o‘zi kifoya... ammo jiyan aytgandek, xotin degan erga **muvofig** (5) bo‘lsa bas. Masalan, men ota-onamning yoqdirishlari bilan uylandim... ammo xotim ota-onamga **muvofig** (6) bo‘lsa ham, menga **muvofig** (7) emas, siz aytgandek, ehtimol men ham xotining‘a **muvofig** (8) emasdirman. – Jiyan, – dedi Homid Rahmatka qarab, – boshlab uylanishing, albatta, ota-onang*

*uchun bo‘lib, ulardan ranjib yurishingning o‘rni yo‘q. Xotining ko‘nglingga **muvofig** (9) kelmas ekan, **muvofigini** (10) olib, xotinni ikki qil. Bunisi ham kelishmasa, uchunchisini ol. Xotinim **muvofig** (11) emas deb zorlanib, hasratlanib yurish er kishining ishi emas.*

Ma’no turi	Javob raqamlar
Xarakterga mos	1, 3, 8
Meni tushunadigan	7
Menga yoqadigan	5, 7, 9
Ko‘nglimni topadigan	5, 9
Xizmatimni qiladigan	5
Ra’yimni qaytarmaydigan	5
Didimga mos	1, 9
Mutanosib	2, 3, 8
To‘g‘ri kelish, yoqish	4, 6, 8
YAxshi, yoqadigan	10, 11

**TALABALARNING XULOSA YASASHGA OID O‘QUV
MAQSADIGA ERISHILGANLIK DARAJASINI NAZORAT
QILISH VA BAHOLASHDA FOYDALANILADIGAN
NOSTANDART TEST TOPSHIRIQLARI**

28. Quyidagi fikrlarning qaysi biri to‘g‘ri? Javoblar jadvaliga “ha” yoki “yo‘q” so‘zlarini yozing.

A. Polisemantik evfemalar ko‘chimning turlariga ko‘ra metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik va kinoyaviy asosdagi turlarga ajraladi.

B. Disfemik ma’no va disfemizatsiya evfemik ma’no va evfemizatsiyaga zid turadi.

C. Siyosiy evfemizmlar turli shakl va maqsadda ishlatilsa-da, o‘quvchida salbiy taassurot qoldirish, voqelikni aslidan ko‘ra bo‘rttirish vazifasini ado etadi.

D. Disfemik birliklar ma’no qamroviga ko‘ra monosemantik va polisemantik birliklarga bo‘linadi.

E. Disfemizm – bu so‘zlovchi nazarida qo‘pol, noqulay bo‘lgan so‘z va ifodalar o‘rnida qo‘llangan, ularga ma’nodosh bo‘lgan emotsional betaraf so‘z va ifodalar.

F. Metaforik nominatsiya, metonimik nominatsiya, sinekdoxik nominatsiya kabilar asosidagi disfemizmlar mavjud.

G. Evfemizmlar, odatda, badiiy adabiyotda, madaniy muloqot muhitida odob nuqtai nazaridan berilishi mumkin bo‘lmagan birlik sifatida qaralgan.

Javob:

A	B	C	D	E	F	G
Ha	Ha	Yo‘q	Ha	Yo‘q	Ha	Yo‘q

“EVFEMIZM VA DISFEMIZM” MODULINI O‘TISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Dunyo tilshunosligining hozirgi holati, jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, boshqa fanlarga bo‘lgani kabi, til ta’limi sohasi oldiga ham yangi vazifalarni qo‘ymoqda. «Ayniqsa, fundamental fanlar, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalari, bank-moliya tizimi kabi o‘ta muhim sohalarda ona tilimizning qo‘llanish doirasini kengaytirish, etimologik va qiyosiy lug‘atlar chop etish, zarur atama va iboralar, tushuncha va kategoriyalarni ishlab chiqish, bir so‘z bilan aytganda, o‘zbek tilini ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish milliy o‘zlikni, Vatan tuyg‘usini anglashdek ezgu maqsadlarga xizmat qilishi shubhasiz.»¹

Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligi nazariy tilshunoslik aniqlagan lisoniy umumiyliklarning nutqiy voqelanishini tekshirishga jiddiy kirishilmoqda. Buni lisonning amaliy voqelanishi, undan camarali foydalanish masalalari bilan shug‘ullanuvchi zamonaviy fan yo‘nalishlari bo‘lgan sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, psixolingvistika, lingvokognitologiya, kompyuter lingvistikasi kabi ijtimoiy va iqtisodiy samarador qator yo‘nalishlar jadal rivojlanayotganligi ham ko‘rsatmoqda.

O‘zbek tili lisoniy imkoniyatlari nutqiy voqelanishining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan evfemizm va disfemizmlarda til va ma’naviyat, til va ruh mushtarakligi yaqqol namoyon bo‘ladi. U milliy ma’naviyat muammosi global ahamiyat kasb etgan bugungi kunda milliy mentalitetni yaqqol namoyon qiladi. Ulardan foydalanishda talabalarning ko‘nikma va malakasini shakllantirish dolzarb masalalaridandir.

O‘zbek tili ta’limida talabalar nutqiy, lingvistik, sotsiokulturologik, pragmatik kompetensiyalardan iborat xususiy kompetensiyalarni egallashlari talab etiladi.

1. **Nutqiy kompetensiya** til ta’limining quyidagi 4 amali bo‘yicha: tinglab tushunish bo‘yicha (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish); gapirish bo‘yicha (monologik, dialogik og‘zaki nutq turlarida o‘z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko‘nikmalarini rivojlantirish); o‘qish bo‘yicha: mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o‘qish; yozish bo‘yicha (diktant,

---

¹ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – B. 87.

bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish).

2. **Lingvistik kompetensiya:** kundalik hayotda faol qo'llaniladigan ijtimoiy mavzularga oid va kasb-hunarga yo'naltirilgan lug'at boyligini oshirib borish, o'zbek tilining so'z yasalishi vositalarini bilish lug'at boyligini oshirib borishdan iborat bo'lib, bularning barchasi o'zbek tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi bo'yicha nazariy bilimlarni muayyan izchillikda egallash vositasida amalga oshiriladi.

3. **Sotsiokulturologik (ijtimoiy-madaniy) kompetensiyada** eshutilgan nutqni shu xalqning milliy xususiyatlarini bilgan va o'z ona tili va milliy an'analari bilan taqqoslagan holda muayyan nutqiy vaziyatga mos lingvistik shakl, ifoda usulida taqdim eta olish qobiliyatini shakllantirish. Ushbu layoqat talabalarni o'z xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va ularni o'zida aks ettirgan boy adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishish, o'zbek adabiyoti namunalarini, jahon milliy madaniyatiga hissa qo'shgan o'zbek xalqi vakillarining ijodiy merosini o'qib o'rganish orqali shakllantiriladi.

4. **Pragmatik kompetensiya** kundalik hayotda o'zbek tilidan egallagan bilim, ko'nikmalari asosida muayyan nutqiy vaziyatda mustaqil muloqotga kirisha olish qobiliyatini, o'zaro suhbatlashish, suhbatga qo'shilish, suhbatdoshining nutqini sekinlashtirishga undashga oid muomala odobi vositalarini, tushunmovchiliklar paydo bo'lganda qayta so'rash, uzr so'rash orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish, tilning amaliy imkoniyatlaridan o'rinli foydalana olish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi.

Qayd etilgan kompetensiyalar ta'lim oluvchilarda shaxsiy, ma'naviy, ijtimoiy, kasbiy ko'nikma-malakalarini tarkib toptirishga va egallagan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo'llashga qaratilgan layoqatlarini shakllantirishga olib keladi. Biroq ko'zda tutilgan provard natijaga erishish uchun har bir ta'lim bosqichi bitiruvchilari uchun belgilangan kompetensiyalarning me'yoriy darajasi talablarini bajarilishini ta'minlash kerak bo'ladi.

Leksikologiya bo'limida evfemizm va disfemizm modulini joriy etishning ahamiyti

Milliy ma'naviyat muammosi globallashgan bugungi kunda milliy mentalitetni ifodalaydigan evfemik va disfemik vositalarni o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Evfemizmning paydo bo'lishi insoniyat tafakkuri va axloqiy qadriyatlar rivoji bilan bog'liq. U nafaqat til hodisasi (ifoda etayotgan shaxs nuqtai nazaridan noqulay bo'lgan birliklar o'rnida qo'llangan so'z, so'z birikmasi yoki gap), balki insonning nutqiy vaziyatni qaysidir ma'noda o'zgartirishga moyilligi sifatida ham namoyon bo'ladi. Maqbul so'z qo'llana turib, so'zlovchi tomonidan man etilgan (tabu) birliklar qo'llanishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nosoz muhit yumshatiladi. Man etilgan so'zlar esa insoniyat bilan tengqur deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi.

Tabu va evfemizatsiya hodisasi haqida diniy manbalarda ham qimmatli ma'lumotlar bor. Masalan, Qur'on oyatlarida ayni jarayon (ya'ni tabu o'rnida boshqa bir til birligini qo'llash — evfemizatsiya) mavjudligi kuzatiladi. Arab tilidagi *maoriz* atamasi *evfemizm* tushunchasiga nisbatan mos keladi. *Maoriz* muloqot madaniyati muhitida «ishora qilib gapirish» ma'nosida tushuniladi. Bir so'z o'rniga boshqa so'z ishlatilib, asl maqsad ochiq aytilmay, ma'noning yashirin ifodalanishi ba'zan *ta'riz* ham deyiladi. Ular — o'zakdosh. Shunday hadisi sharif bor:

«Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

«Rasululloh sallallohu alayhi vasallam o'z safarlaridan birida edilar. Sarbon xirgoyi boshladi. Shunda Nabi sollallohu alayhi vasallam:

«Muloyim bo'! Hoy Anjasha! Sho'ring qurg'ur! Billurlarni ehtiyot qil!» dedilar». Hadisning mazmuni shunday: Rasululloh sallallohu alayhi vasallam vidolashuv haji safariga ketayotganlarida sarbon — karvonni boshlab ketayotgan tuyakash, xirgoyi qilib qolibdi. Bu arab karvonboshilariga xos odat bo'lib, karvondagi tuyalar o'sha xirgoyining maromiga qarab qadam tashlashga o'rganar ekan. Sarbonning xirgoyisiga qarab, tuyalar tezroq yoki sekinroq yurishi ham mumkin. Rasululloh sallallohu alayhi vasallam *billurlar* deb shu karvonda ketayotgan onalarini nazarda tutganlar. Karvondagi ayollar *xavdaj* deb nomlangan chodir tutilgan, egarning ustiga mahkamlangan maxsus o'rindiqda yurardilar. Tuya tez yurganda xavdajlar qattiq silkinib, ayollarga biroz noqulaylik tug'diradi. Shuning uchun Rasululloh sallallohu alayhi vasallam sarbonga tuyalarni shoshirmaslikni buyurib, buni go'zal *ta'riz* ifodasi bilan bayon etgan. Bu hadisdagi ishorani ba'zi ulamolar *ta'riz* emas, *majoz*¹ deb aytganlar.¹

---

¹ «**Majoz** [a. مجاز — o'tish joyi; boshqacha aytish, nomlash; tasviriy ifoda] ad. So'z yoki iboraning o'z ma'nosidan boshqa, ko'chma ma'noda ishlatilishi va shunday ma'no ishlatilgan

Ko‘rinadiki, evfemizmlarning qo‘llanishi murojaat madaniyati darajasini ko‘rsatuvchi asosiy omillardan bo‘lib, unga muloqot madaniyati ko‘zgusi orqali munosabatda bo‘lish talab qilinadi. Shu ma’noda yana shunday rivoyatni keltirish o‘rinli. Masalan, «Qur’on — maxluqdir» degan gap chiqib, ixtilof kuchayib, hatto xalifalar odamlarni shu gapni aytishga majburlashgacha ham borishgan. Fitna jarayonida mashhur ulamolar hammaning oldida shu gapni aytsa, keyin xalq unga ergashadi, degan maqsadda buyuk olimlarni ham aytishga majburlashgan paytlar bo‘lgan. Biroq Ahmad ibn Hanbal rahmatullohi alayh boshliq ulug‘ olimlar bunga ko‘nmay, turib olishgan. Urib-kaltaklab, qamab, qiynashsa ham, bu gapni aytishmagan. Shunda ba’zi olimlar bu gapni ishora bilan aytib, vaziyatdan qutulib chiqib ketishgan. Ularning ichida imom Shofeiyy rahmatullohi alayh ham bo‘lgan ekanlar. U kishini xalifaning oldiga olib kelib, hammaning oldida shu gapni aytishga majburlashganda, imom Shofeiyy rahmatullohi alayh:

- Qo‘lingda turgan narsani aytyapsanmi? – deb so‘raganlar.
- Ha, shuni, – deyishgan.
- Ha, u – maxluq, – deganlar.

Shu javobidan keyin u zotni tinch qo‘yishgan. Aslida imom Shofeiyy rahmatullohi alayh xalifaning qo‘lida turgan qog‘oz kitobga ishora qilganlar va *maxluq* deganda Allohning kalomini emas, balki qog‘ozga chop qilingan, muqovalangan kitobni nazarda tutganlar.² Ko‘rinadiki, zakiy alloma evfemik vositadan manipulyativ yo‘sinda unumli va mantiqli foydalanib, o‘z e‘tiqodiga putur yetkazishdan saqlangan.

Disfemizmlarning muloqot xulqini namoyon qiluvchi vosita sifatidagi roli o‘ziga xos. Keyingi paytlarda demokratiyaning jadallashuvi natijasida, qolaversa, 1948-yil 10-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan e‘lon qilingan “Inson huquqlari Deklaratsiyasi” va so‘z erkinligi to‘g‘risidagi qonunning qabul qilinishi natijasida G‘arb OAV va boshqa axborot manbalarida disfemizmlardan foydalanish ommalashib, uni o‘rganish, tasnif qilish, talqin va tahlil etish davr taqozosi sifatida qaraldi.³

---

so‘z, ibora; metafora; allegoriya. Demak, lug‘aviy ma‘nosiga ko‘ra metafora Sharqda qo‘llangan majoz — ko‘chim iborasiga mos keladi.» Qarang: O‘zbek tilininiv izohli lug‘ati. 5 jildlik. 80 000 so‘z va so‘z birikmasi. II jild. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – B. 523.

¹ www.islom.uz

² www.islom.uz.

³ Резанова А.Н. Дисфемия в английском языке: семантические механизмы и прагматические функции: Дисс.... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2008; Бойко Т.В.

Biroq, darsliklarda talaba yoshlarga bu ikki tushuncha to'g'risida to'liq ma'lumot berilmaydi. Vaholangki, u barkamol shaxsning belgilaridan biri hisoblanib, bugungi kunda ular nutq madaniyatini tarbiyalashdagi amaliy vositalardir. Shu boisdan evfemik va disfemik vositalar qayd qilingan izohli lug'atlar, fan dasturlarida alohida modul sifatida ta'limiy jarayonlar tashkil qilish dolzarb masaladir. Bizda bunday imkoniyat mavjud bo'lib, yetarlicha ishlar amalga oshirilganligi bunga asosdir.

O'zbek tilshunosligida bu atama 1963-64-yillarda N.Ismatullayevning «Hozirgi o'zbek tilida evfemizmlar» nomli dissertatsiyasi¹ orqali o'rnashgan². So'ng, 1997-yilda A.Omonturdiyev evfemizmi «uslubshunoslikning tadqiqot ob'ekti sifatida allaqachon o'z yechimini topishi kerak bo'lgan mavzu»³si sifatida keng doirada o'rganib, o'zbek nutqining evfemik asoslarini tadqiq qiladi. Vaqt o'tib, «til taraqqiyoti, global muammolarning yechimi uslubshunoslikni notiqlik san'ati maqomiga ko'tarishni, jumladan, professional nutqning barcha tarmoqlarini — chorvador, ovchi, dehqon, yurist, jurnalist, diplomat, baxshi, shifokor, kurashchi, sovchi, to'quvchi, tikuvchi, temirchi kabilar nutqini fundamental tadqiq qilish, xususan, ularning evfemik vositalarini yozib olish, evfemiologiyani ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan mustaqil soha — tilshunoslikdan o'sib chiqqan fan sifatida asoslash, dastur va darslik, lug'at tuzish kabi»⁴ muammolar yechimini davr taqozo qiladi. Shunda, A.J.Omonturdiyev muayyan soha evfemizmlari, ya'ni chorvador nutqiga xos evfemik vositalarni etnolingvistik nuqtai nazardan tavsiflashga bag'ishlangan «Professional nutq evfemikasi» nomli doktorlik dissertatsiyasida yuqoridagi masalalarni hal etish uchun chorvadorlar nutqidagi, xususan, chorvadorlarning hayoti, yashash tarzi, dunyoqarashi, urf-odatlarini, an'analari, marosimlari bilan bog'liq holda vujudga kelgan evfemizmlarni tadqiq qiladi. Demak, nazariy ma'lumotlar bor, uni faqat amalga tadbiq etish qoldi, xolos.

Эвфемия и дисфемия в газетном тексте: дисс. ... канд. филол. наук. — Санкт-Петербург, 2008.

¹ Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук. — Т., 1963. — С.19.

² Ismatullayev N. Hozirgi o'zbek tilida evfemizmlar // ToshDPI ilmiy asarlari. — Т., 1963. 1-kitob. Т.42. — В. 8, 19-28, 3-59; Ismatullayev N. Evfemizmlarning lug'at sostavini va so'z ma'nolarini boyitishdagi ahamiyati // ToshDPI ilmiy asarlari. — Т., 1964. 2-kitob. — В. 3-12.

³ Omonturdiyev A.J. Evfemik vositalarning funksional xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... diss. — Т., 1997. — В. 176.

⁴ Omonturdiyev A.J. Professional nutq evfemikasi (Chorvadorlar nutqi misolida): Filol. fanlari d-ri... diss. avtoref. — Т., 2009.

EVFEMIZM VA DISFEMIZM MODULINING O‘QUV-USLUBIY TA’MINOTI

Evfemizm va disfemizm modulining o‘quv-uslubiy qo‘llanmasining metodik ishlanmasi

Evfemizm va disfemizmni ilmiy o‘rganish o‘zbek tili imkoniyatlarini ochish va talqin qilish masalalari bilan uyg‘unlashib ketadi. Ular millatning etik-estetik didi, milliy ruhi, odobi va nazokati bo‘lib, muomala madaniyatining o‘ziga xosligini aks ettiradi. Evfemizmlarning «dabdabali» (tantanavor), «hurmat-ehtiromli», «ko‘tarinki» ma’no ottenkalari bilan badiiy, ilmiy, so‘zlashuv uslubida qo‘llanilishi tilning keng imkoniyatidan dalolat beradi.¹

Disfemizatsiya til birliklarining pragmatik ma’nosi bo‘lib, u evfemizatsiyaga zid turadi. U ham qadimdan mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, evfemizmdan farqli o‘laroq, kam o‘rganilgan. Buning sababini esa, madaniy muloqot me’yorlaridan izlash muhim. Chunki ular, odatda, badiiy adabiyotda, madaniy muloqot muhitida odob nuqtai nazaridan berilishi mumkin bo‘lmagan birlik sifatida qaralgan. Odatda, tilshunoslikka oid lug‘atlarda disfemizm xususida alohida to‘xtalinmay, ko‘pincha unga evfemizm bo‘limida yo‘l-yo‘lakay izoh berib ketiladi.

Har ikki hodisa milliy madaniyat ko‘zgisida namoyon bo‘lar ekan, ularni mental xususiyatlar misolida o‘rganish, milliy nutq jarayonida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, modulni “O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm” shaklida tadbiiq etish maqsadga muvofiq. Mazkur nom bilan 2013-yilda o‘quv uslubiy qo‘llanma nashr etilgan edi. Bugun uni qayta yangilangan 2-nashriga bel bog‘ladik. U ikki hodisaga bag‘ishlangan 6 soatlik modul bo‘lib, 2 ta ma’ruza matni, 2 ta amaliy mashg‘ulot hamda 2 ta seminar mashg‘ulotdan tarkib topgan. Shuningdek, mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar, mustaqil ish mavzulari va 20 ta sinov testlari ham kiritilgan. Endilikda bu hodisalarni dars jarayoniga innovatsion tarzda olib kirish imkoniyati tug‘ildi. Shunday ekan, uni o‘qitish metodikasini ishlab chiqish bizning oldimizga qo‘yilgan vazifa bo‘lib, bu masalani hal qilishga urinib ko‘ramiz.

---

¹ Ayniqsa, o‘zbek tilida o‘lim bilan bog‘liq evfemik vositalarining 300 va yaqin varianti topilganligi ahamiyatli. Bu esa ularning turli vaziyat, matn va zamonda qo‘llanilishga xoslangan turidan foydalana olish imkonini beradi, shuningdek, nutqning sayqallanishiga olib keladi. (Omonturdiyev A. Bir so‘z lug‘ati. – Termiz: Jayxun, 1996. – B. 45.)

“Evfemizm” mavzusini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish

1-MA’RUZA MASHG‘ULOT TEXNOLOGIK XARITASI

1-mavzu	Evfemizmlar	
Ta’lim berish texnologiyasi		
Mashg‘ulot vaqti 2 soat	Talabalar soni 25 ta gacha	
Mashg‘ulot shakli	Mavzu bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni kengaytirish yuzasidan ma’ruza mashg‘uloti.	
Ma’ruza mashg‘ulot rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Modul bo‘yicha qisqacha ma’lumot berish 2. Evfemizmlarni o‘rganilish tarixi xususida axborot. 3. Evfemizmlarning tasnifi haqida ma’lumotlar beriladi. 4. Evfemik ma’noli birliklarning qo‘llanish xususiyatlari yuzasidan fikrlar almashinadi. 5. Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar beriladi. 	
<p>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: modul bo‘yicha umumiy tushuncha berish, evfemizm tushunchasining hususiy jihatlarini tushuntirish, so‘z qo‘llashda evfemizatsiyaga ahamiyat berish, uning nutqiy hodisa ekanligi, shaxs psixologiyasi bilan bog‘liqligi va amaliy jihatdan muhimligi masalasi yuzasidan talabalarning ongida tasavvur hosil qilish.</p>		
<p>Pedagogik vazifalar: Evfemizm tarixi va turlari to‘g‘risida, shuningdek uning nutqda qo‘llanish xususiyatlari to‘g‘risida talabalarda bilim hosil qilish; Evfemizm haqidagi ma’lumotlarga ko‘nikma hosil qilish.</p>		<p>O‘quv faoliyati natijalari talabalar tushuntira oladilar; Evfemizmga misollar topib, turini aniqlay oladilar; Topilgan misollar vositasida mavzuni mustahkamlaydilar.</p>
Ta’lim berish usullari		Tushuntirish, munozara, suhbat, tezkor-so‘rov
Ta’lim berish metodlari		Ommaviy, guruhlarda ishlash
Ta’lim berish vositalari		Elektron o‘quv-uslubiy qo‘llanma
Ta’lim berish sharoiti		Texnik ta’minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo‘ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash		Og‘zaki nazorat: savol-javob

EVFEMIZMLAR

Reja:

- 1.Evfemizmlarning o‘rganilish tarixi
- 2.Evfemizmlar tasnifi
- 3.Evfemik ma’noli birliklarning qo‘llanish xususiyatlari

Tayanch tushunchalar: *evfemizm, mavzuviy tasnif, struktural tasnif, so‘z-evfema, birikma-evfema, gap-evfema, ma’nodosh-evfema, shakldosh-evfema, zid ma’noli-evfema, monosemantik evfema, polisemantik evfema, evfema qo‘llash mahorati, badiiy evfema, portret evfemasi, publitsistik evfema*

Kirish

“BBB” chizmasi

Metodning maqsadi: Mazkur chizma talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini engillashtirish maqsadida qo‘llaniladi. Mavzu, matn, bo‘lim bo‘yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi

Metodni amalga oshirish tartibi:

- yangi mavzuga o‘tishdan oldin mavzuning asosiy tushunchasi – **evfemizm** so‘zining ma’nosi so‘raladi;
- ta’lim oluvchilar qo‘yidagi jadvalni ikki ustunini tezda to‘ldirib beradilar;
- evfemizmning tavsifi havola etadi;
- mashg‘ulotning oxirida uchinsu ustuni to‘ldirilgan holda talabalardan yig‘ib olinadi.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
Evfemizmni eshitganman, ammo mohiyatini aniq bilmayman	Uning mazmunini tushunishni xohlayman	

“Evfemizm (grek. *euphemismos*; *eu* — yaxshi, *phemi* — gapiraman) narsa-hodisaning ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qo‘pol, beadab so‘z, ibora va tabu o‘rnida qo‘pol bo‘lmagan, botmaydigan so‘z, iborani qo‘llash.

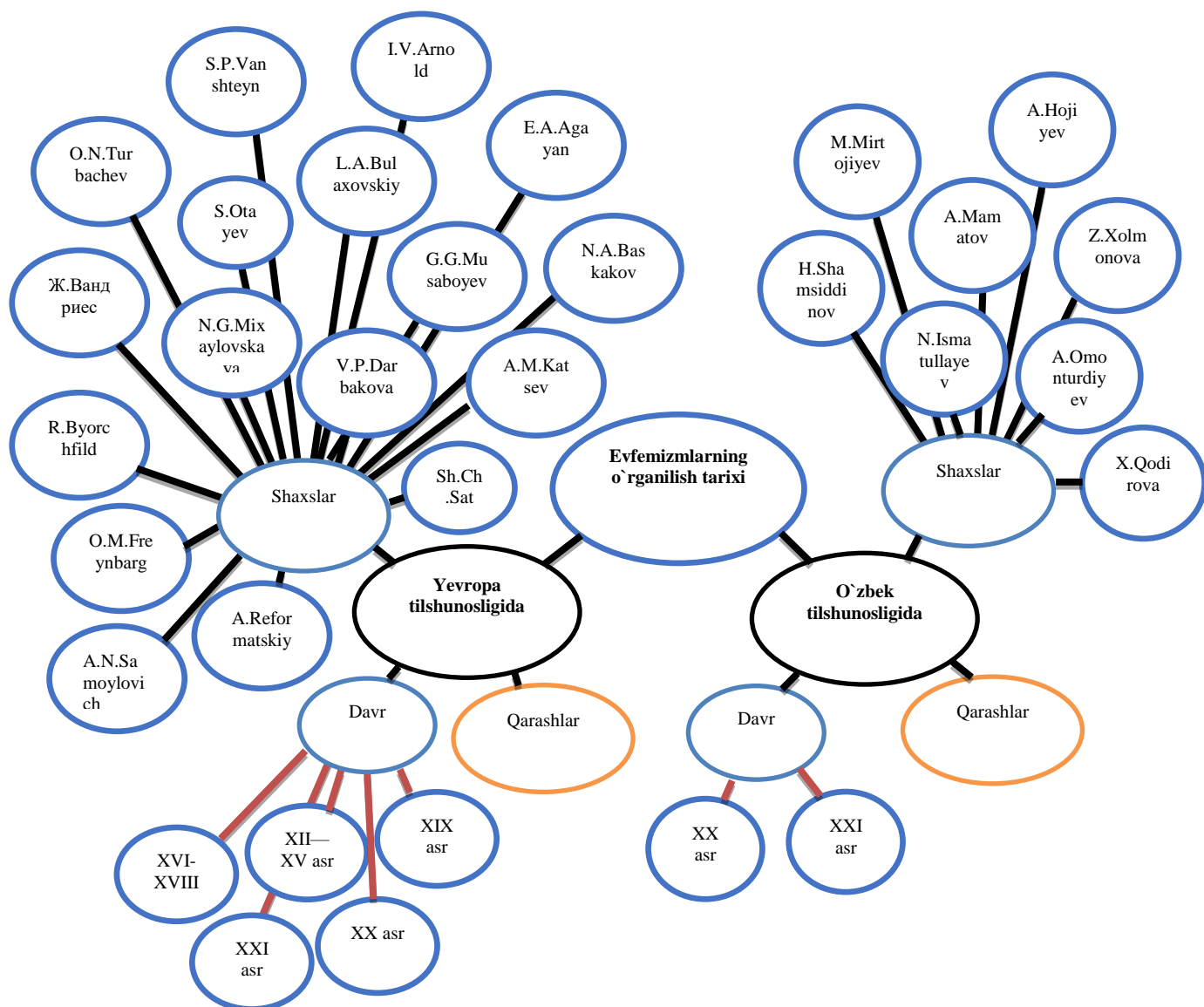
1-reja. Evfemizmlarning o'rganilish tarixi

“Klaster” metodi

Metodning maqsadi: Evfemizmnining o'rganilish tarixi haqida umumiy tasavvurga ega bo'lish, xotirada tizimli aks ettirish.

Metodni amalga oshirish tartibi:

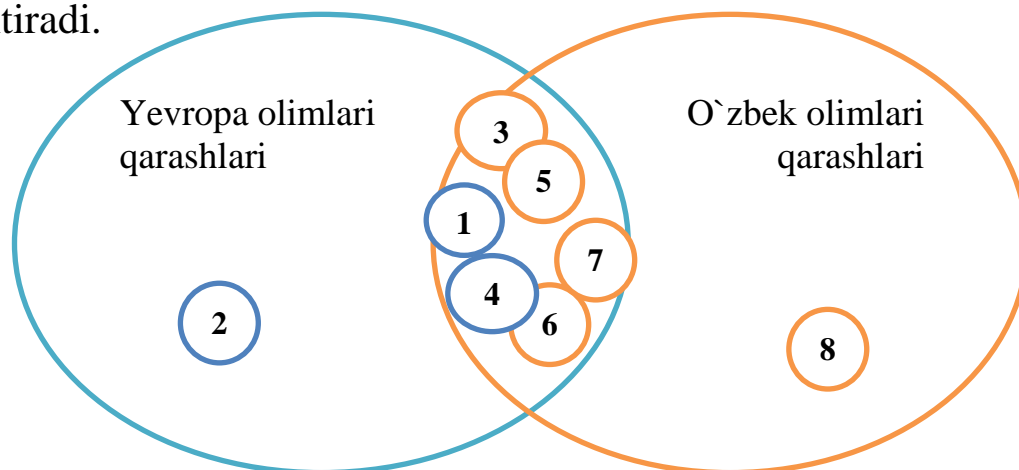
- o'qituvchi klasterini talabalar e'tiboriga havola etadi;
- ta'lim oluvchilar o'z daftarlariga qayd etadilar;
- Mazkur chizma vositasida ta'lim oluvchilarga ma'lumot, axborot og'zaki yetkaziladi, tushuntiriladi.

“Venn” diagrammasi

Klasterning “qarashlar” bo‘limi ochiq qolganing boisi, uni chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq. Bu o‘rinda **Venn** diagrammasi ahamiyatli. Qarashlarning alohida jihatni hamda umumiy tomonlarini solishtirish yoki taqqoslash yoki qarama-qarshi qo‘yish uchun qo‘llaniladi.

Tizimli fikrlash, solishtirish, taqqoslash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

1 «...evfemizm hodisasini o‘rgana turib, albatta, uning kelib chiqishi bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy-madaniy muhitni inobatga olish kerak» (Krisin L.P.)

5 «Evfemizm (grek. euphemismos; *eu* — «yaxshi», *phemi* — «gapiraman») narsa-hodisaning ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qo‘pol, beadab so‘z, ibora va tabu o‘rnida qo‘pol bo‘lmagan, botmaydigan so‘z, iborani qo‘llash. Mas., *ikkiqat* so‘zi o‘rnida *homilador*, *og‘ir oyoqli* so‘zlarini qo‘llash.» (A.Hojiyev)

2 «Dastlab, evfemizmlar XII—XV asrlarda ingliz tilida paydo bo‘lgan. XIV asrlarda fransuz madaniyati urf bo‘la boshlaydi, bu esa tilda ham o‘z aksini topadi» (Potapova N.M.)

7 «O.S.Axmanovanning qayd etishicha, kakofemizm — bu disfemizmdir. Disfemizm esa tropning bir ko‘rinishi hisoblanadi. Trop biror tushuncha, muayyan so‘zning hosila ma‘nosi sifatida ifoda topishi bo‘ladi. Ammo A.Shomaqsudov keltirgan misol, garchi dag‘al ifoda bergan bo‘lsa-da, trop emas, parafrazalardir.» (M.M.Mirtojiyev)

4 «Evfemizm — uslubiy va emosional betaraf so‘zni nisbatan ko‘pol,

noqulay so‘z bilan almashtirish» (V.N.Yarseva)

8 «... qo‘pol va dag‘al formada ifodalash usuli ham mavjud. Bunday so‘z va iboralar kokofemizm deb yuritiladi» (Shomaqsudov A.)⁴

3 «Disfemizm (kakofemizm) *isp.* disfemismo. Trop. muayyan matndagi predmet, narsa-hodisa nomini nisbatan qo‘pol, vulgar ifoda bilan almashtirish. Ziddi: *Evfemizm...*» (S.Axmanova)

6 «Disfemizm – denotatni salbiy baholovchi (u yoki bu darajada ma’lum bir bo‘yoq vositasida kamsituvchi, salbiylashtiruvchi) lisoniy ifoda.» (Razanova A.N.)

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ta’lim oluvchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga klaster va venn diagrammasidan xulosa chiqarish taklif etiladi;

- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

F	Fikringizni bayon eting	<i>Grafik organayzerlar shuni ko‘rsatdiki bu hodisalar o‘zbek tilshunosligida ham o‘rganilgan va u mavjud bilimlarni yanada boyitgan</i>
S	Sabab ko‘rsating	<i>Sababi, milliy mental muhit, muloqot madaniyati, axloq-odob qoidalari bunday hodisalarning nutqda o‘z ifodasini topishda imkon yaratgan.</i>
M	Misol keltiring	<i>Masalan, er-xotinning bir biriga ismini aytmasdan murojaat qilish madaniyati – hurmat yuzasidan, etika va tarbiya, qolaversa, ismi aytib chaqirilgan odamga balo yetkazmaslik istagida paydo bo‘lgan.</i>
U	Umumlashtiring, xulosalang	<i>Demak, bu nafaqat til bilan, balki, nutqiy jarayon, odob-axloq, psixologik tafakkur bilan bog‘liq hodisa ekan.</i>

2-reja. Evfemizmlar tasnifi

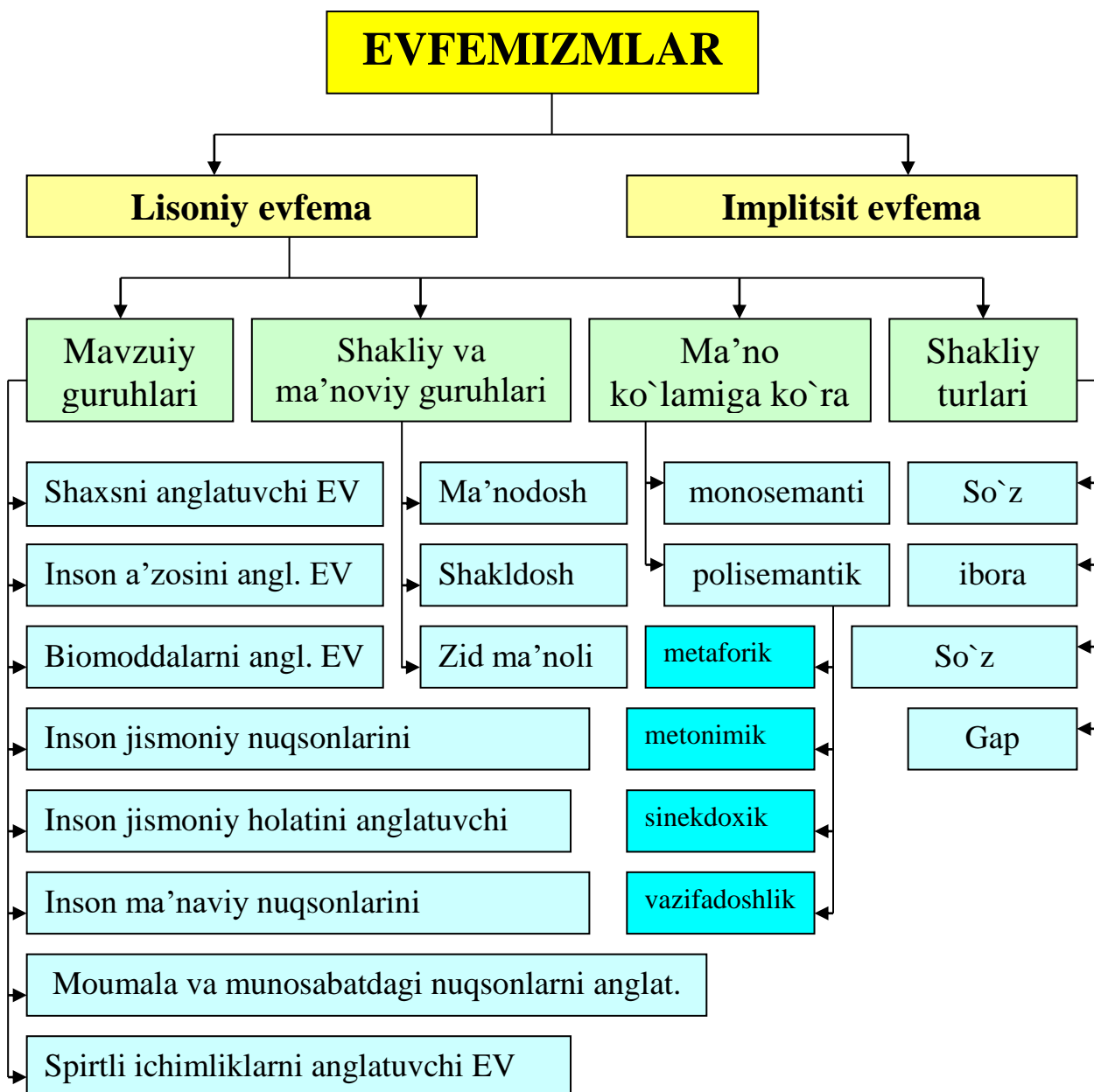
“Klaster” metodi

Metodning maqsadi: Evfemizmnining tasnifi haqida umumiy tasavvurga ega bo‘lish, xotirada tizimli aks ettirish.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi klasteri talabalar e‘tiboriga havola etadi;
- ta‘lim oluvchilar o‘z daftarlariga qayd etadilar;

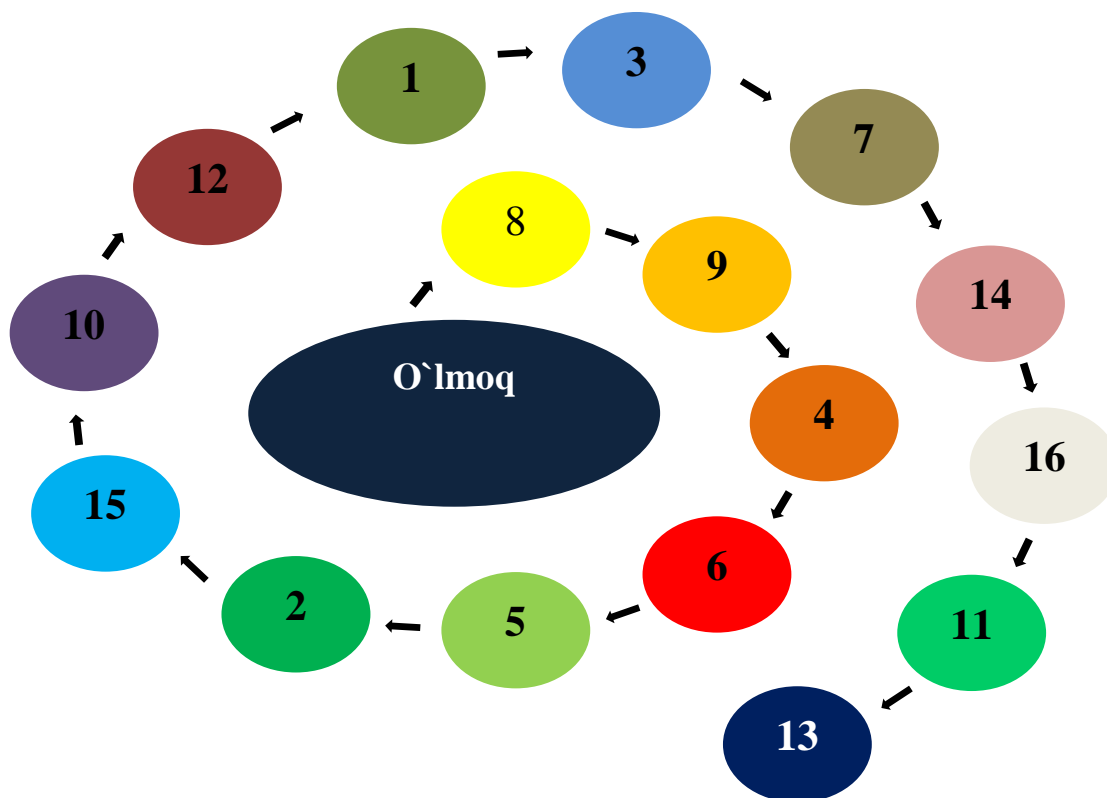
Mazkur chizma vositasida ta‘lim oluvchilarga ma‘lumot, axborot og‘zaki yetkaziladi, tushuntiriladi.

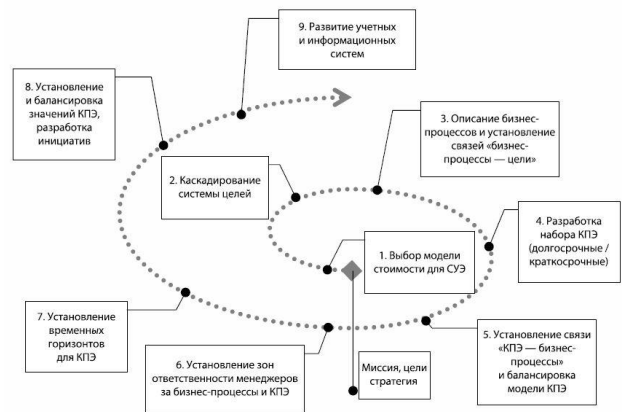
3-reja. Evfemik ma'no'li birliklarning qo'llanish xususiyatlari
Novatsion yondashuv
Graduonimiya texnologiyasi

Denotativ ma'no	Evfemik vosita
O'lmoq	1. Boshi olinmoq
	1. Bu dunyoi foni'dan vido' qilmoq
	2. Dunyo bilan vidolashmoq
	3. Dunyodan ketmoq
	4. Dunyodan ko'chmoq
	5. Dunyodan o'tgan
	6. Joyi jannatda bo'lmoq
	7. Jon bermoq
	8. Qazo qilmoq
	9. Qaro tuproqqa qo'sharmoq
	10. Qulog'i ostida qolmoq
	11. Mangulik uyquga ketmoq
	12. Saodat quchog'iga kirmoq
	13. So'ngi soati yetmoq
	14. Tobutga olinmoq
15. Yoshini yashab oshini oshamoq	

Mazkur Abdulla Qodiriy asarlaridan olingan "o'lmoq" so'zining evfemik ma'nolarini denotatga yaqinligiga qarab semantik jihatdan darajalang va birinchi chizmaga raqamlar bilan joylashtiring.

Mazkur interaktiv metod iyerarxiyaning qiyosiy-tahliliy yo‘li bilan amalga oshiriladi. Denotatdan o‘rib chiqqan semalar o‘zidan oldingi yoki keyingi semaning biror xususiyatiga ko‘ra ortiq yoki kam darajalanishi nitijasida o‘rin egallab boraveradi. Bunda talabanning mantiqiy va ijodiy tahlili rivojlanadi. Bu tipdagi ta‘limning ko‘rinishiga biz ijtimoiy tarmoqlarda faqat biznes sohasida qo‘llanilganini ko‘rdik.

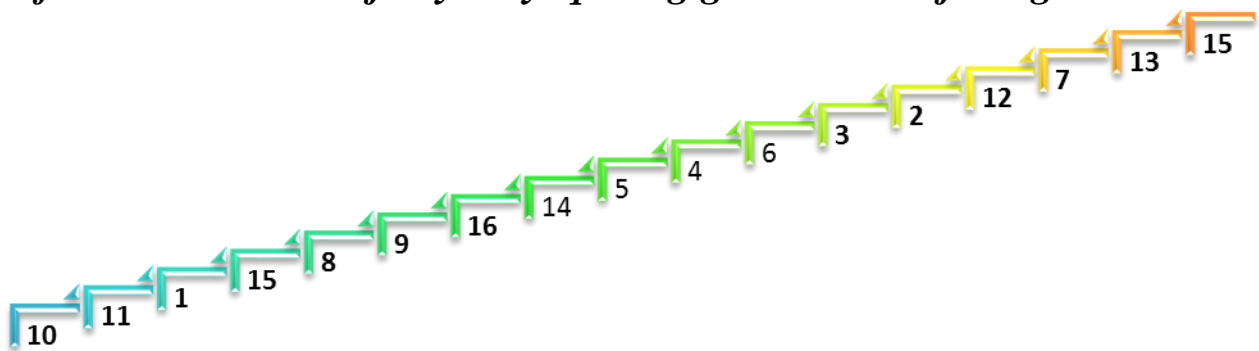

Quyidagi darajalanish ham novatsion xarakterga ega bo‘lib, talabalardagi ijodiy tafakkur tajribasini oshirishga xizmat qiladi.

Graduonimik tahlil metodi

Bunda talabalar misollarni ijobiy bo‘yoqdorligiga ko‘ra semantik tahlil qiladilar va darajasiga ko‘ra pog‘onaga qo‘yib chiqadilar.

Abdulla Qodiriy asarlaridan olingan “o‘lmoq” tushunchasining evfemik vositalarini ijobiy bo‘yoqdorligiga ko‘ra darajalang.

“T” jadval

Mazkur metod ijodiy tafakkurni rivojlantirishga, evfemizm tushunchasiga bo‘lgan munosabatni bildirishga xizmat qiladi.

Abdulla Qodiriy asarlaridan olingan “o‘lmoq” tushunchasining evfemik ifodalarini “individual” va “individual emas” jihatlariga ko‘ra tasniflang.

10, 11,	1, 2, 3, 4,
12, 13,	5, 6, 7, 8,
14, 15, 16	9,

T-sxema. Evfemizm nutqiy hodisa hisoblanib, individual xususiyatga ega. Ular tez-tez qo‘llanilishi tufayli umumiy stilistik vosita sifatida ommalashadi, badiiy adabiyotlarda o‘z aksini topadi. Shunda, evfemiklik xususiyati sekin asta yo‘qola boradi. Ayrim hollarda disfemizatsiyalashadi. Shunga ko‘ra tushunchalar individuallik kasb etgandagina sof evfemik xususiyatga ega bo‘ladi.

Mustahkamlash

Darsning bu qismida mashg‘ulot avvalida tarqatilgan “BBB” jadvalining uchinchi ustunini to‘ldirishga vaqt beriladi. Shunga ko‘ra, talabalar o‘z xulosalarini og‘zaki bayon etadilar.

Esse

Darsning so‘ngida har bir talabaga individual savol yoki topshiriq aks etgan kartochkalar topshiriladi va ularga berilgan savol yoki topshiriq yuzasidan uyga vazifa qilib esse yozish vazifasi yuklanadi.

1. *Evfemizm nima?*
2. *Evfemizmni mavzuviy tasniflang.*
3. *Evfemizmning struktural tasnifi haqida gapiring.*
4. *So‘z-evfemaga misol keltiring.*
5. *Evfemik birikma xususida nimalar deya olasiz?*
6. *Gap-evfema nima?*
7. *Ma‘nodosh-evfemaga misol keltiring.*
8. *Shakldosh-evfemaga misol keltiring.*
9. *Zid ma‘noli evfemaga misol keltiring.*
10. *Evfemik birlingning ma‘no ko‘lamiga ko‘ra tasnifi haqida gapiring.*
11. *Evfemizmning metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik asosida ma‘no ko‘chish usullariga misollar keltiring.*
12. *Implitsit evfema nima?*
13. *Evfema qo‘llash mahorati xususida nimalar deya olasiz?*
14. *Portret evfemasi nima?*
15. *Badiiy evfema deganda nimani tushunasiz?*
16. *Publitsistik evfema qanday holatlarda qo‘llaniladi?*

Disfemizm mavzusini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish

2-MA’RUZA MASHG‘ULOT TEXNOLOGIK XARITASI

2-mavzu	Disfemizmlar	
Ta’lim berish texnologiyasi		
Mashg‘ulot vaqti 2 soat	Talabalar soni 25 ta gacha	
Mashg‘ulot shakli	Mavzu bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni kengaytirish yuzasidan ma’ruza mashg‘uloti.	
Ma’ruza mashg‘ulot rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Evfemizm haqida 5 minutlik esse yozish. O‘tilgan mavzuni takrorlash. 2. Disfemizmlarning o‘rganilish tarixi xususida axborot berish. 3. Disfemizmlarning tasnifi haqida ma’lumotlar berish. 4. Disfemik ma’noli birliklarning qo‘llanish xususiyatlari yuzasidan fikrlar almashinadi. 5. Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar berish. 	
<p>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: disfemizm tushunchasining hususiy jihatlarini tushuntirish, so‘z qo‘llashda disfemizatsiyaga ahamiyat berish, uning nutqiy hodisa ekanligi, shaxs psixologiyasi bilan bog‘liqligi va nomadaniy hodisa ekanligi yuzasidan talabalarning ongida tasavvur hosil qilish.</p>		
Pedagogik vazifalar:	Disfemizm tarixi va turlari to‘g‘risida, shuningdek uning nutqda qo‘llanish xususiyatlari to‘g‘risida talabalarda bilim hosil qilish; Disfemizm haqidagi ma’lumotlarga ko‘nikma hosil qilish.	O‘quv faoliyati natijalari talabalar tushuntira oladilar; Disfemizmga misollar topib, turini aniqlay oladilar; Topilgan misollar vositasida mavzuni mustahkamlaydilar.
Ta’lim berish usullari	Tushuntirish, munozara, suhbat, tezkor-so‘rov	
Ta’lim berish metodlari	Ommaviy, guruhlarda ishlash	
Ta’lim berish vositalari	Elektron o‘quv-uslubiy qo‘llanma	
Ta’lim berish sharoiti	Texnik ta’minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo‘ljallangan auditoriya	
Monitoring va baholash	Og‘zaki nazorat: savol-javob	

DISFEMIZMLAR

Reja:

- 1.Disfemizmning o‘rganilish tarixi
- 2.Disfemizmning tasnifi
- 3.Disfemik ma‘noli birliklarning qo‘llanish xususiyatlari

Tayanch tushunchalar: *disfemizm, jargon, argo, mavzuviy tasnif, struktural tasnif, so‘z-disfema, birikma-disfema, gap-disfema, ma‘nodosh-disfema, zid ma‘noli-disfema, monosemantik disfema, polisemantik disfema, disfema qo‘llash mahorati, badiiy disfemizm, siyosiy tushuncha disfemizmi*

Kirish

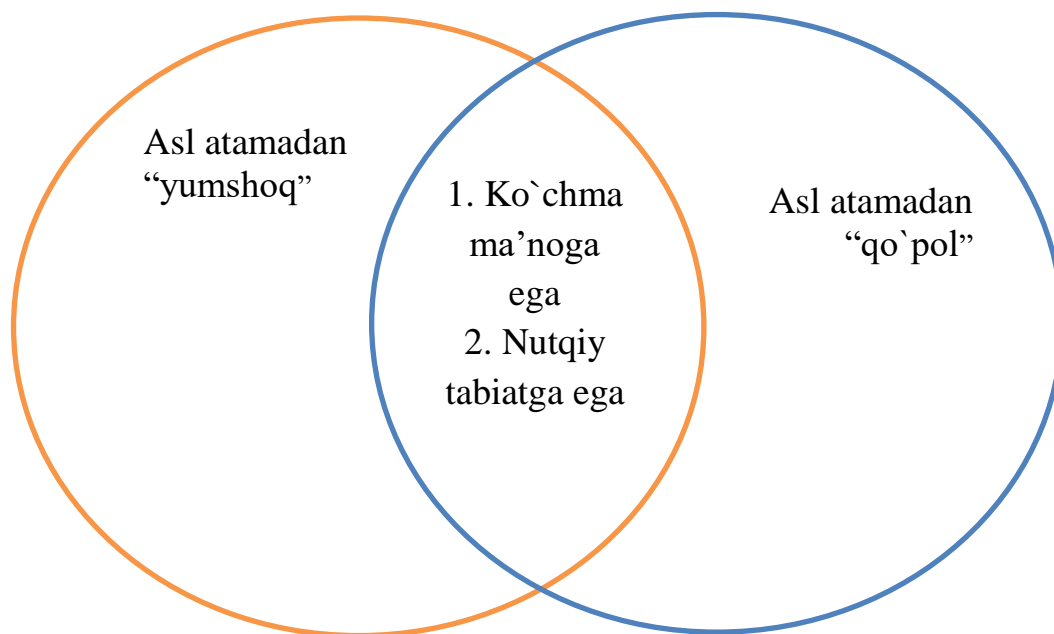
“Aqliy hujum” metodi

Evfemizm mavzusini disfemizm mavzusi bilan bog‘lashda “aqliy hujum” eng samarali metoddir. Talabadar e‘tiboriga quyidagi ta‘rif havola etiladi va bu xususda fikr mulohazalar so‘raladi.

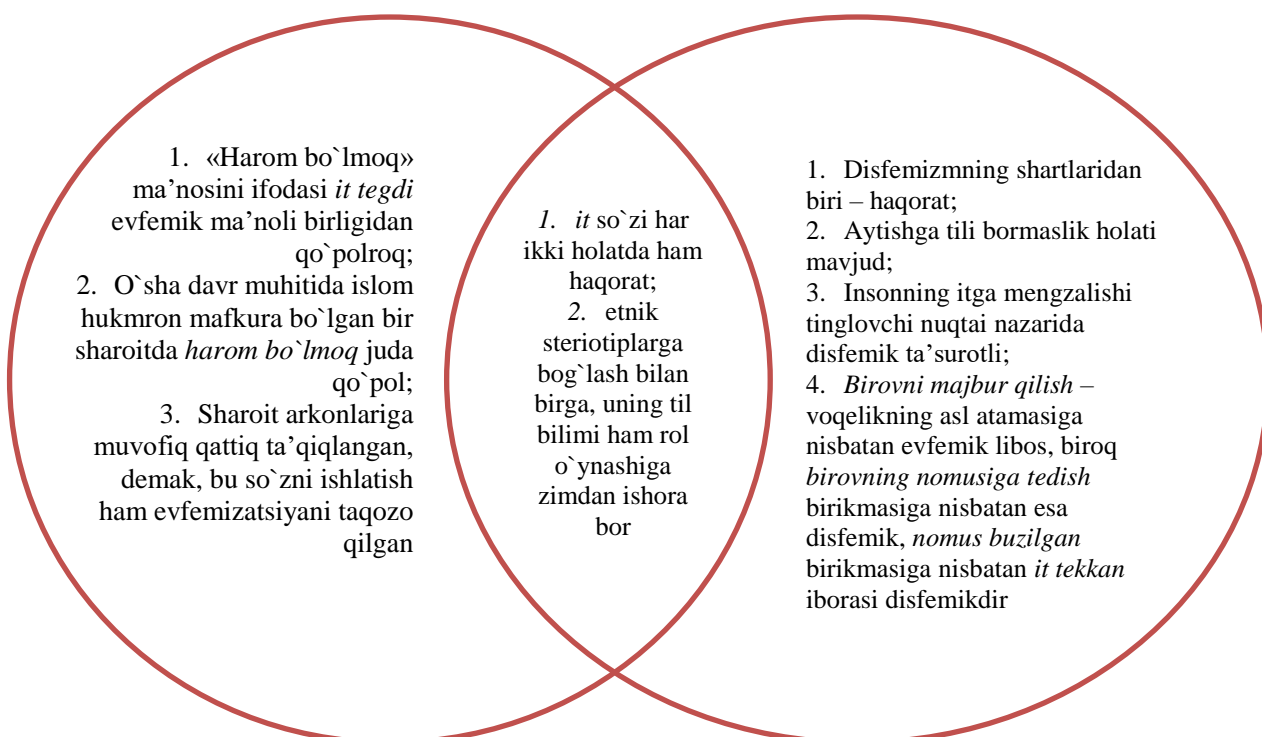
O.S.Axmanova: **“Disfemizm (kakofemizm) *isp.* disfemismo. Trop. muayyan matndagi predmet, narsa-hodisa nomini nisbatan qo‘pol, vulgar ifoda bilan almashtirish. Ziddi: Evfemizm...”**

So‘ngra barcha mulohazalar birlashtiriladi. Va qiyosiy tahlil qilinadi. Bunda “venn” diagrammasidan foydalanish o‘rinli.

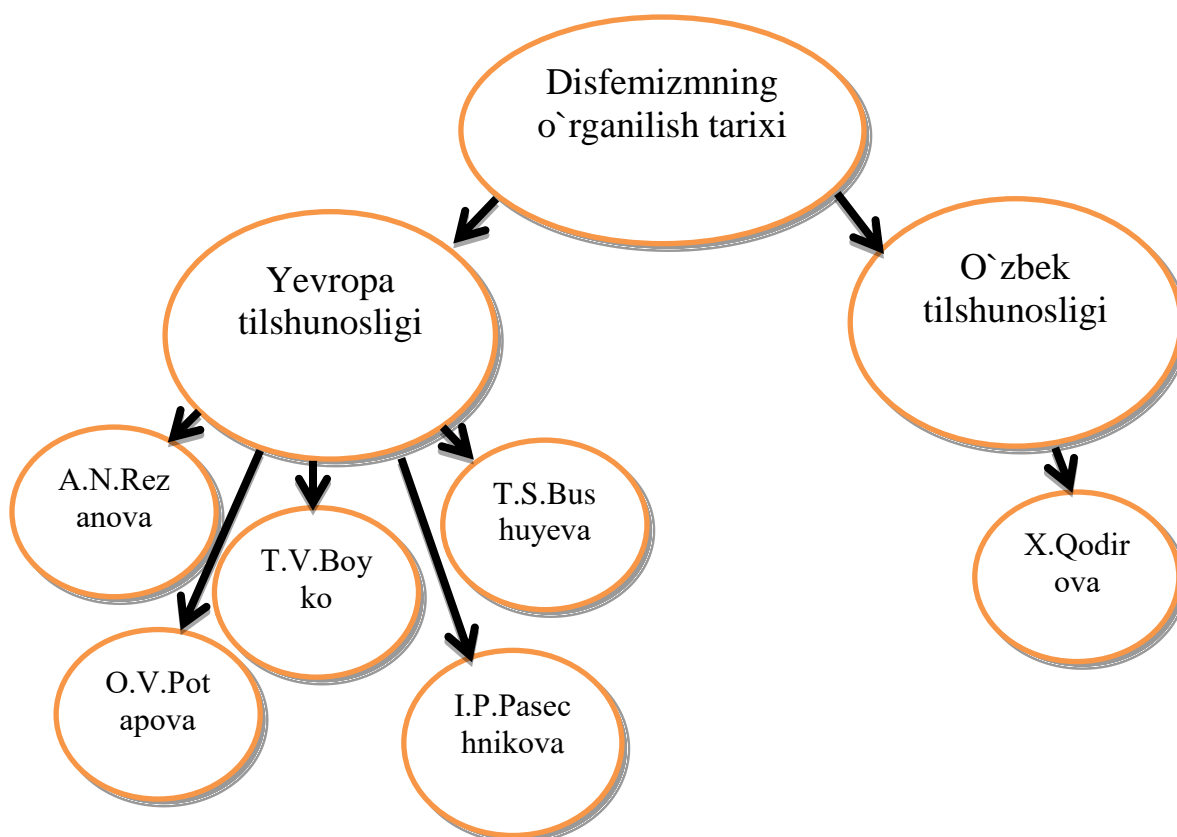
“Venn” diagrammasi

Masalan: “it tekkan”

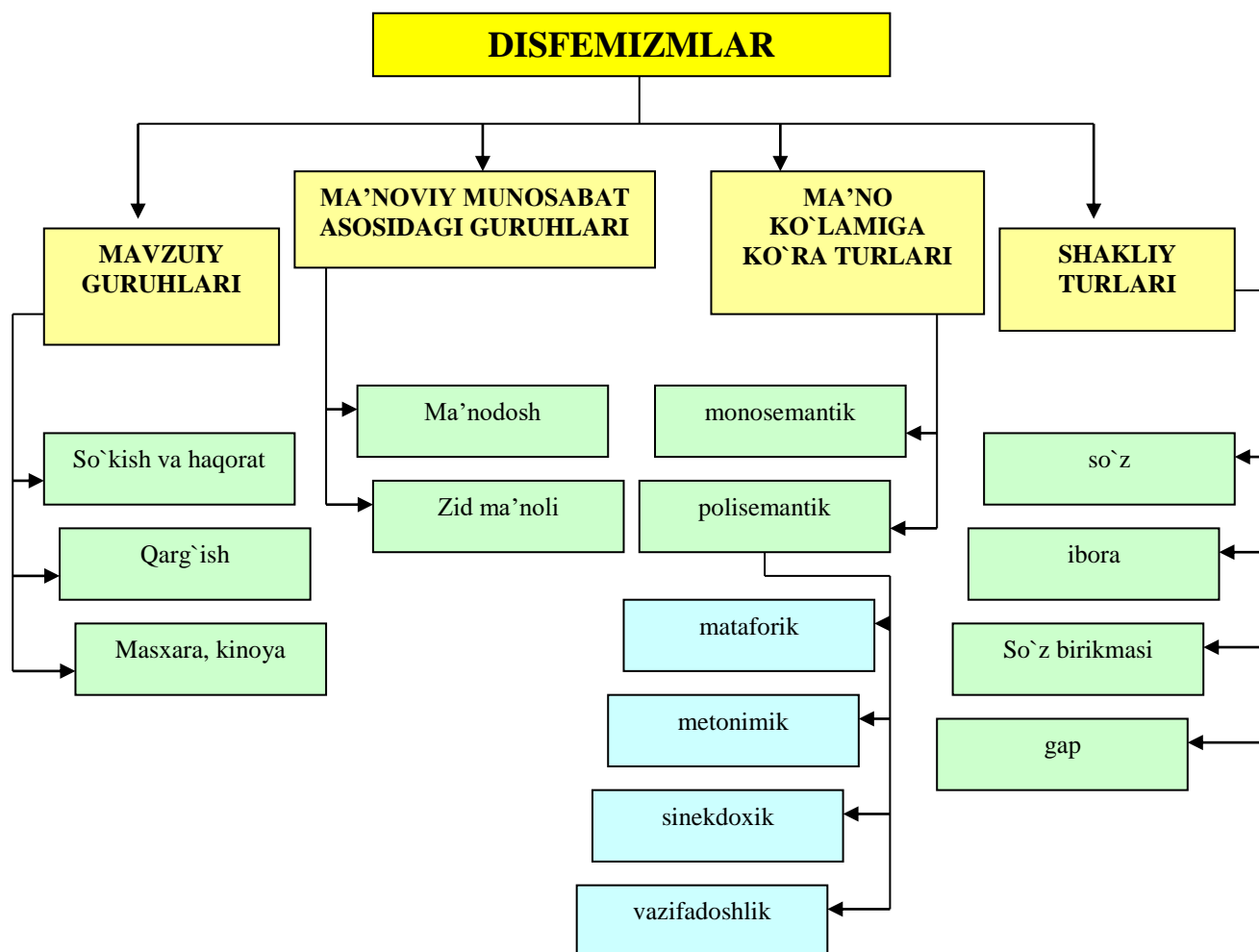

1-reja. Disfemizmning o'rganilish tarixi Klaster

Xulosa, Evfemizmning aksi hisoblangan disfemizm hodisasi ham qadimdan mavjud bo'lgan bo'lsa-da, evfemizmdan farqli o'laroq, kam o'rganilgan. Buning sababini esa, madaniy muloqot me'yorlaridan izlash muhim. Chunki ular badiiy adabiyotda, madaniy muloqot muhitida o'z nuqtai nazaridan berilishi mumkin bo'lmagan birlik sifatida qaralgan. Odatda, tilshunoslikka oid lug'atlarda disfemizm xususida alohida to'xtalinmay, unga evfemizm bo'limida yo'l-yo'lakay izoh berilib ketiladi. Masalan, **“uslubiy va emotsional betaraf so'zni nisbatan qo'pol, noqulay so'z bilan almashtirish”** yoki **“Disfemizm – denotatni (tahqirlovchi, u yoki bu tarzda ottenkali) salbiy bo'yoqdor so'z bilan ifodalash.”**

2-reja. Disfemizmning tasnifi “Klaster” metodi

Xulosa, Disfemizatsiya leksemalarning nutqiy differentsiatsiyasini ham keltirib chiqaradi. Bu esa, o‘z navbatida, nutqiy ma‘nodoshlik qatorining boyishini ham ta‘minlaydi. Ayniqsa ma‘nodoshlik, zid ma‘nolilik holatlari e‘tiborga molik. Shuningdek, disfemik ma‘noli birliklar kam ekanligi jihatdan uning mavzuiy guruhlari doirasi ham asosan so‘kish, haqorat, qarg‘ish, kinoya, masxara tushunchalarini ifodalovchi birliklar bilan chegaralanadi. Disfemik birliklar ma‘noviy ko‘lami jihatidan: metaforik nominatsiya, metonimik nominatsiya, sinekdoxik nominatsiya kabilar ham o‘zaro farqlanadi. Va nihoyat so‘z, ibora, so‘z birikmasi, gap shaklidagi disfemik ma‘noli birliklar farqlandi.

3-reja. Disfemik ma'no'li birliklarning qo'llanish xususiyatlari “Tahliliy” metod

Disfemizmni qo'llashdan asosiy maqsad denotatga salbiy bo'yoq berish va shu bilan axborot qabul qiluvchida salbiy munosabat uyg'otishdir.

Grafik organayzer

Ta'sir vazifasi				
Ta'sir strategiyasi	Ta'sir taktikasi			
salbiy ta'sir qilish	fosh qilish	uyaltirish	ayblash	tahqirlash

Matn tahlili

Abdulla Qodiriyning “Qizil bayroq” gazetasida 1922-yil 28-aprelda bosilgan “Azob bog'chasida – yig'i-sig'i kechasi” deb nomlangan “kichkina feleto'n”ida kinoya asosidagi disfemik ifodalarning ko'pini uchratish mumkin. Adib Shayxontohur tumanidagi hozirgi Abdulla Qodiriy bog'i bilan sirk binosi oralig'ida joylashgan “Rohat boqchasi”ni “azob boqchasi”, undagi “qiziq kecha”larni teskari ma'no'li ifoda – *yig'i-sig'i kechasi* birikmasi bilan ifodalashda ana shunday piryomlarni qo'llaydi. Shuningdek, o'zlarining kechaga borganlarida odmi kiyimlarda bo'lganligiga “boqcha” xodimlarining salbiy munosabati natijasidagi holatini *tanazzulda qolg'onlig'* birikmasi bilan kuchaytirib beradi. Albatta, bunda disfemik ma'no kinoyaviy asosda emas, balki shunchaki holatni salbiy tomonga kuchaytirish asosida berilgan.

Siyosiy tushunchalarni yopiq ifodalashda fonografik, leksik, morfologik va tekstual vositalardan foydalaniladi. Alliteratsiya, qofiya, tinish belgilari, metagrafik vositalar (qoraytirib yozish, tagiga chizish, bosh harflar bilan berish) bunda manipulyativ vositalar sifatida namoyon bo'ladi. *Madaniyat boqchasining madaniy yigitlari*, “azob bog'chasida – yig'i-sig'i kechasi”, “baba” kabilar bunga misol bo'la oladi.

Umuman olganda, siyosiy disfemizmlar turli shakl va maqsadda ishlatilgan bo'lsa-da, ular orasida tinglovchi yoki o'quvchida salbiy taassurot qoldirish, voqelikni aslidan ko'ra bo'rttirish vazifasi ko'zga

alohida tashlanib turadi. Bunda disfemik ma'no ochiq yoki manipulyativ asosda ifodalanadi.

Mustahkamlash

Esse

Darsning so'ngida har bir talabaga individual savol yoki topshiriq aks etgan kartochkalar topshiriladi va ularga berilgan savol yoki topshiriq yuzasidan uyga vazifa qilib esse yozish vazifasi yuklanadi.

1. *Disfemizm nima?*
2. *Disfemizmning yondosh hodisalar bilan munosabati xususida gapiring.*
3. *Disfemik ma'noli birliklarni mavzuiy tasniflang.*
4. *Disfemizmning struktural tasnifi haqida nimalar deya olasiz?*
5. *So'z-disfemaga misol keltiring.*
6. *Birikma shaklidagi disfemik birliklarga misol keltiring.*
7. *Gap-disfema xususida gapiring.*
8. *Ma'nodosh-disfema deganda nimani tushunasiz?*
9. *Shakldosh-disfemaga misol keltiring.*
10. *Qanday zid ma'noli disfemik birliklarni bilasiz?*
11. *Disfemik ma'noli birlikning ma'no ko'lamiga ko'ra qanday turlari bor?*
12. *Metaforik, metonimik, sinekdoxik, vazifadoshlik asosida ma'no ko'chgan disfemik birliklar xususida gapiring.*
13. *Kinoya shaklidagi disfemizmga misol keltiring.*
14. *Disfema qo'llash mahorati deganda nimani tushunasiz?*
15. *Badiiy disfemizm nima?*
16. *Siyosiy tushuncha disfemizmi haqida gapiring.*

**“Evfemizm” mavzusining amaliy mashg‘ulotini o‘tishda
pedagogik texnologiyalardan foydalanish**

1-AMALIY MASHG‘ULOT TEXNOLOGIK XARITASI

1-mavzu	Evfemizmlar
Ta’lim berish texnologiyasi	
Mashg‘ulot vaqti 2 soat	Talabalar soni 25 ta gacha
Mashg‘ulot shakli	Mavzu bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni kengaytirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish yuzasidan amaliy mashg‘uloti.
Ma’ruza mashg‘ulot rejasi	1. Evfemizm tushunchasini mustahkamlashda qo‘llaniladigan mashqlarni bajarish; 2. Mashqlarni bajarishda interaktiv matodlardan foydalanish; 3. Mashqlarni bajarish davomida talabalar faoliyatini baholash.
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: modul bo‘yicha bilim va ko‘nikma hosil qilish, evfemizmlar bilan ishlash natijasida ularning hususiy jihatlari bilan yaqindan tanishish, evfemik vaziyatlar hosil qilish malakasini oshirish, mazkur nutqiy hodisa bilan bog‘liq talabalarning ijodiy tafakkurini oshirish.	
Pedagogik vazifalar: Evfemizm bilan talabalarni yaqindan tanishtirish; Nutq jarayonida sodir bo‘ladigan evfemizatsiya hodisasini farqlay olishiga erishish.	O‘quv faoliyati natijalari talabalarning ijodiy faoliyati rivojlanadi; Evfemizmga oid misollar yordamida nutqiy savodxonligi oshadi; Evfemik hodisalarni tahlil qila oladi.
Ta’lim berish usullari	Analiz, sintez, qiyoslash, tasniflash, erkin fikr bildirish
Ta’lim berish metodlari	Ommaviy, guruhlarda ishlash
Ta’lim berish vositalari	Elektron o‘quv-uslubiy qo‘llanma
Ta’lim berish sharoiti	Texnik ta’minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo‘ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Og‘zaki nazorat: yozma mashq natijalari va faolligi

1-amaliy mashg‘ulot

1-mashq. 1. *Bunga o‘xshagan bir kam yuzlar boplayapti-da, jamiyatni.* (S.Ahm.) **2.** *Sotiboldining xotini og‘rib qoldi.* (A.Qah.) **3.** *Yopiqliqda kun kechirish azobini mendan so‘rang.* (Shukr.) **4.** *O‘rtoqlarim yuraksiz yigitlar emas, bu yog‘idan xotirjam’ bo‘lingiz.* (A.Qod.) **5.** *Bu qiz ne-ne orzu-umidlar bilan u bilan bir yostiqaqa bosh qo‘ydi.* (A.Juma.) **6.** *Bu kishi kimingiz? – deb so‘ragan savoliga javob topishga ulgurmagan edim, o‘zi yordam qildi: – Ahliyatingizmi? – Ha, ahliyatim deb qutuldim.* (Cho‘lp.) **7.** *Hozir yana uning bo‘yida bo‘lgan, uch oydan keyin farzand tug‘ilishi kerak.* (P.Q.) **8.** *O‘g‘rilar esa bahuzur “ish”ni davom ettirdilar.* (A.Qod.) **9.** *Stolning ustiga tentak suvni keltirib qo‘ydi.* (S.Siyo.) **10.** *Nurmatjon magazindan aroq olganida, “uyga borib, yonboshlab maydalayman”, deb o‘ylagan edi.* (S.Ahm.)

GAPLARDAGI KO‘CHMA MA’NOLI BIRLIKLARNI ANIQLANG

“Insert” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod talabalarda evfemizm mavzusini tushunish va tahlil qilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

➤ o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar evfemizm ko‘chimli matnlar aks etgan taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;

➤ evfemizm mohiyatini yorituvchi matnlar ta‘lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;

➤ ta‘lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar:

- V – bilaman
- (-) – to‘g‘ri kelmadi
- (+) – yangi axborot
- (?) – tushunmadim

№	V	-	+	?
1.			<i>kam yuzlar</i>	
2.	<i>og‘rib qoldi</i>			
3.			<i>Yopiqliqda kun kechirish</i>	
4.				<i>yuraksiz</i>

5.	<i>bir yostiqa bosh qo'ydi</i>		
6.			<i>Ahliyatingizmi</i>
7.	<i>bo'yida bo'lgan</i>		
8.			<i>"ish"ni davom ettirdilar</i>
9.			<i>tentak suv</i>
10.			<i>maydalayman</i>

BU BIRLIKLAR IFODALAYDIGAN DENOTATLARNING ASL TUSHUNCHASINI TOPING

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalarni mavzu buyicha evfemik ko'chmlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, mavzu buyicha bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

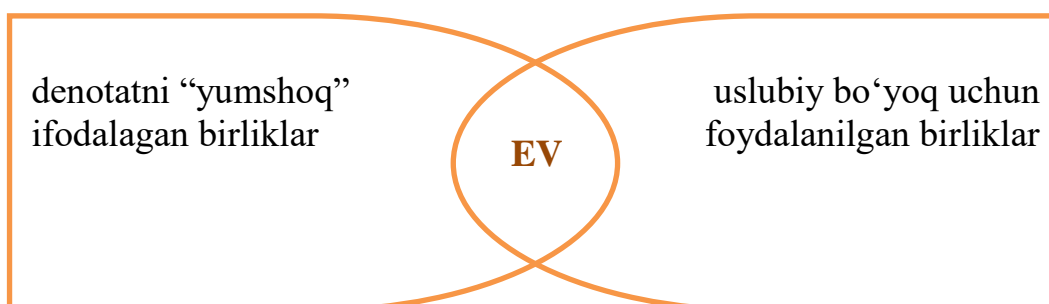
- talabalar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- talabalarga tushunchalar qatnashgan kichik matn tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- talabalar mazkur ko'chimlar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga etgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi;
- har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Evfemik ko'chimlar	Sizningcha uning asl ma'nosi nima?	Qo'shimcha ma'lumot
<i>bir kam yuzlar</i>	Yuzi yo'q	Yuz bo'lishga nimadir etmaydi
<i>og'rib qoldi</i>	Kasal bo'ldi	Kasal bo'lganda biror eri og'riydi
<i>Yopiqliqda kun kechirish</i>	Paranjida kun kechirish	Uning ham mashaqqati bor
<i>yuraksiz yigitlar</i>	Vijdonli, birovning dardini tushunadigan	
<i>bir yostiqa bosh</i>	Turmush qurdi	Turmush kurganda

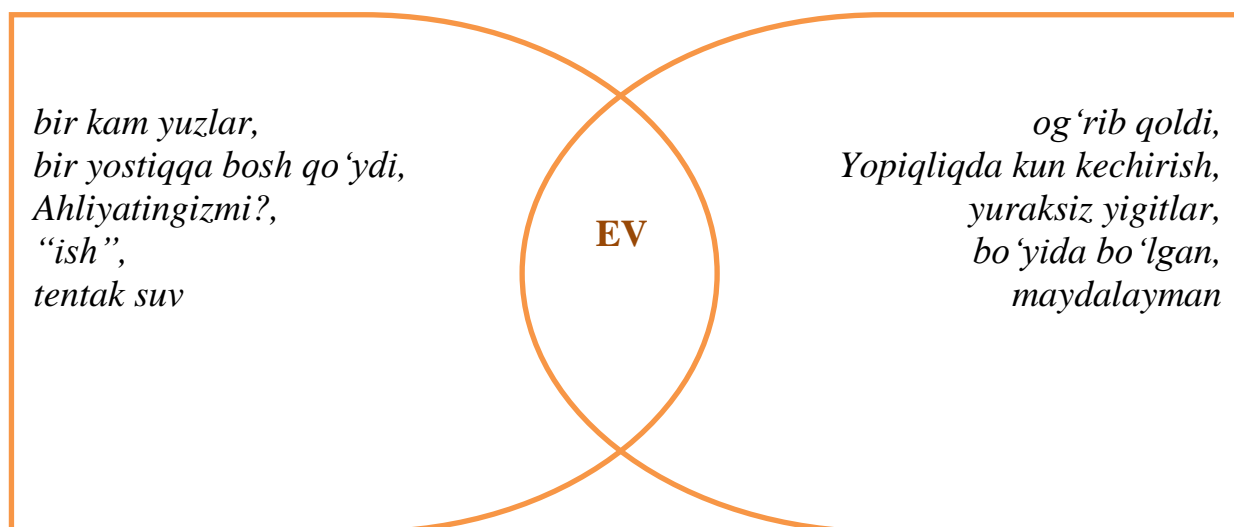
<i>qo'ydi</i>		birga yotishadi
<i>Ahliyatingizmi ?</i>	Xotingizmi	Ahli bo'lmoq
<i>bo'yida bo'lgan</i>	Ikkiqat, bo'g'oz	
<i>"ish"</i>	O'g'rilik	Bu ham bir yumush
<i>tentak suv</i>	Araq	Araq ichganda odam o'zini tentakdek tutadi
<i>maydalayman</i>	Araqni oz-ozdan ichaman	

KO'CHMA MA'NOLI BIRLIKLARNI IKKIGA AJRATING

"Venn" diagrammasi

Evfemizm nutqiy hodisa hisoblanib, individual xususiyatga ega. Ular tez-tez qo'llanilishi tufayli umumiy stilistik vosita sifatida ommalashadi, badiiy adabiytlarda o'z aksini topadi. Shunda, evfemiklik xususiyati sekin asta yo'qola boradi. Ayrim hollarda disfemizatsiyalashadi. Shunga ko'ra tushunchalar individuallik kasb etgandagina sof evfemik xususiyatga ega bo'ladi.

- 2-mashq. 1.** Soqoliga oq tushgan Dehqon ota minbarda. (H.Olim.)
2. O'tirganlarning hammasi oq ichishdi. (Mirm.) **3.** Xumsa semizing

keldi-kettini faqatla oqsoqol bilan sug'orar ekan. (A.Qod.) 4. Bugun yoshi oltmishning nari berisida bo'lgan yoki umri vafo qilmay hayotdan ko'z yumgan "ikkinchi avlod" deb atalmish oqsoqollarimiz haqida gapiramiz. (O'.Hosh.) 5. O'zingizga ma'lum, 6 yildan beri kelingiz bilan... Endi almashtiray desam, bir yog'i Shamsi akamlarga qarindosh. (N.Amin.) 6. Jo'n odamlar qatorida odam o'ldirib yurdim, degin? (A.Qod.) 7. Salimxonning yoniga cho'kkalab, – zanjirni shiqirlatsam ham, devorni yiqitib kirsam ham, erta-indin to'rta soladat oldiga tushamiz. (A.Qah.) 8. Ha, o'sha Shonazar aka besh yil olibdi. (N.Amin.) 9. Xonim, muborak bo'lsin, qizingiz o'ng'aygina qutildi, o'g'ilgina ekan. (M.Koz.) 10. Men seni halol yo'ldosh qilaman degan edi. (Cho'lp.)

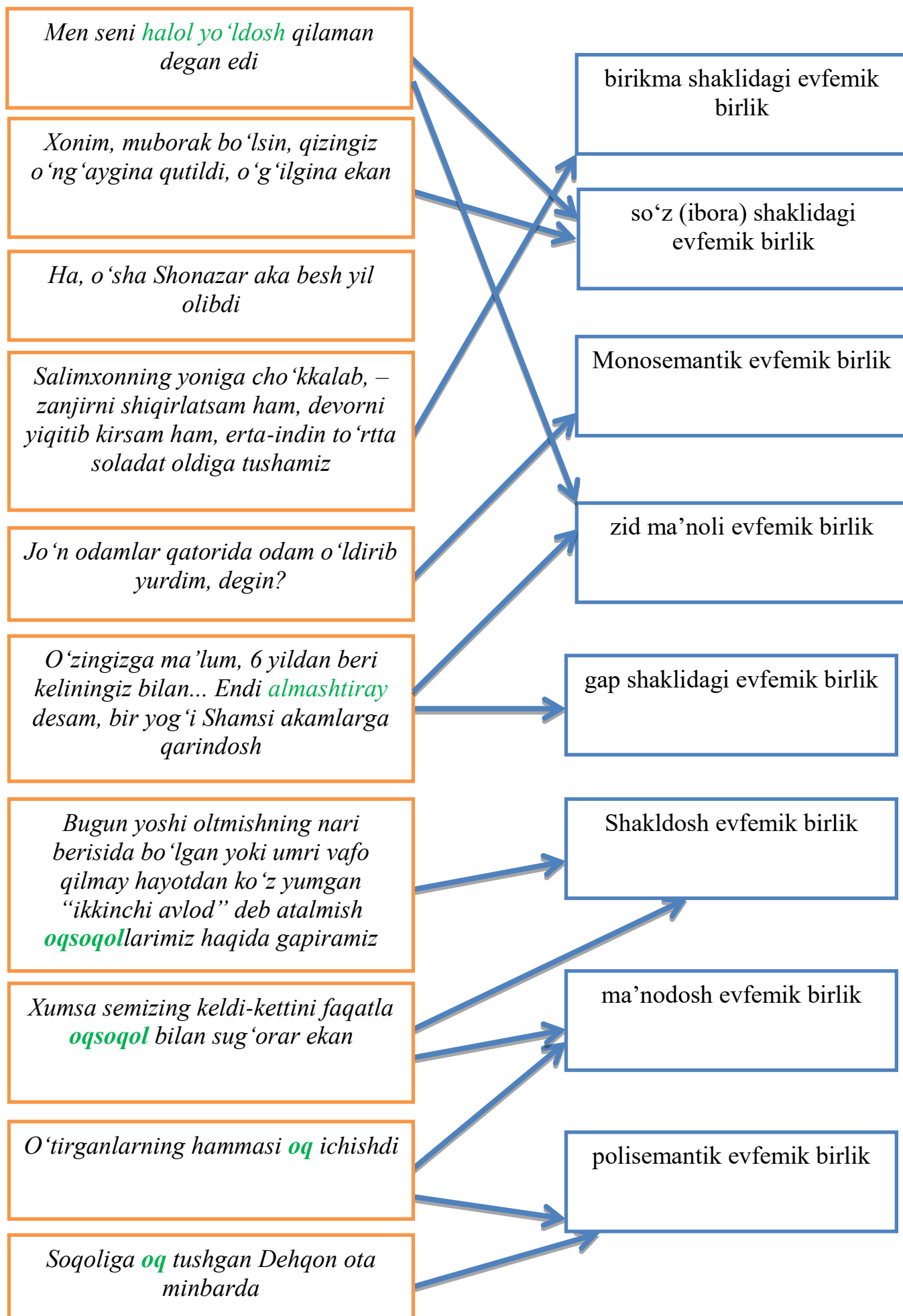
BERILGAN GAPLARDAGI EVFEMIK MA'NOLI BIRLIKLARNI
ANIQLANG. BU BIRLIKLARNI QUYIDAGI BELGILARI ASOSIDA
TASNIFLANG

“Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi” metodi

Metodning maqsadi: evfemik ko'chimlarning turlarini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, mavzu buyicha bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- talabalar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- talabalarga tushunchalar qatnashgan kichik matn tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- talabalar mazkur ko'chimlar turini aniqlab tegishli katakka strelka chizadilar.

**“Disfemizm” mavzusining amaliy mashg‘ulotini o‘tishda
pedagogik texnologiyalardan foydalanish**

2-AMALIY MASHG‘ULOT TEXNOLOGIK XARITASI

2-mavzu	Disfemizmlar	
Ta’lim berish texnologiyasi		
Mashg‘ulot vaqti 2 soat	Talabalar soni 25 ta gacha	
Mashg‘ulot shakli	Mavzu bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni kengaytirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish yuzasidan amaliy mashg‘uloti.	
Ma’ruza mashg‘ulot rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Disfemizm tushunchasini mustahkamlashda qo‘llaniladigan mashqlarni bajarish; 2. Mashqlarni bajarishda interaktiv matodlardan foydalanish; 3. Mashqlarni bajarish davomida talabalar faoliyatini baholash. 	
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: modul bo‘yicha bilim va ko‘nikma hosil qilish, disfemizmlar bilan ishlash natijasida ularning hususiy jihatlari bilan yaqindan tanishish, disfemik vaziyatlarning oldini olish, mazkur nutqiy hodisa bilan bog‘liq talabalarning nutqiy va madaniy savodxonligini oshirish.		
Pedagogik vazifalar: Disfemizm bilan talabalarni yaqindan tanishtirish; Nutq jarayonida sodir bo‘ladigan disfemizatsiya hodisasini farqlay olishiga erishish.	O‘quv faoliyati natijalari talabalarning nutq meyorlariga rioya qilish malakasini oshiradi; Disfemizmga oid misollar yordamida nutqiy savodxonligi oshadi; Disfemik hodisalarni tahlil qila oladi.	
Ta’lim berish usullari	Analiz, sintez, qiyoslash, tasniflash, erkin fikr bildirish	
Ta’lim berish metodlari	Ommaviy, guruhlarda ishlash	
Ta’lim berish vositalari	Elektron o‘quv-uslubiy qo‘llanma	
Ta’lim berish sharoiti	Texnik ta’minlangan, guruhlarda ishlash uchun mo‘ljallangan auditoriya	
Monitoring va baholash	Og‘zaki nazorat: yozma mashq natijalari va faolligi	

2-amaliy mashg‘ulot

1-mashq. 1. Masalan, “O‘rtoq Akmal Cho‘lponboyni... she‘ri bilan ziyolilarning aftiga tupurgani holda yana nima uchundir, “Hezlar tavba qilsa ularga firqaning qulog‘i ochiq”, deb qo‘yadir. (A.Qod.) **2.** So‘fi takbir tushirar ekan, maxdumning ko‘nglidan «Ra‘noga cho‘ri qo‘sha ko‘rmasinlar-da, tishlik hayvonning bo‘lg‘anidan bo‘lmag‘ani yaxshi» degan andisha kechti... (A.Qod.) **3.** Ammo bul joy tilovatxona ermas erkan, shaytonxona erkan! (A.Qod.) **4.** Bu kun kechasi Toshkand qon ichida, mahallalarda bo‘lg‘an hukumat kishilari xalq tomonidan o‘ldiriladilar, uylariga o‘t qo‘yilib mollari talong‘a tushadir. **5.** Oyimning bir qiziq odati bor: har qachon yangiroq kiyim kiyimakchi bo‘lsam, ko‘zini ola-kula qilib: «qaqshag‘ir, kir qilasan, to‘y-po‘yga borganda kiyarsan!» – deb qarg‘ay boshlaydi. (A.Qod.)

GAPLARDAGI KO‘CHMA MA’NOLI BIRLIKLARNI ANIQLANG.
BU BIRLIKLAR IFODALAYDIGAN DENOTATLARNING ASL
IFODALOVCHILARINI TOPING

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalarni mavzu buyicha disfemik ko‘chimlarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, mavzu buyicha bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- talabalar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- talabalarga tushunchalar qatnashgan kichik matn tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- talabalar mazkur ko‘chimlar qanday ma‘no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma‘lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga etgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi;
- har bir ishtirokchi berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

ko‘chimlar	Sizningcha uning asl ma‘nosi nima?	Qo‘shimcha ma‘lumot
<i>aftiga tupurgan</i>	Nafsoniyatiga tekkan, haqorat qilgan	
<i>Hezlar</i>	Biror narsani eplay olmaydigan	Haqorat so‘z
<i>firqaning qulog‘i ochiq</i>	G‘iybatni, yomonlikni jon dili bilan eshitadi	
<i>tishlik hayvon</i>	Cho‘ri	
<i>shaytonxona</i>	Yoomon io‘lar bajariladigan joy	Yomonlikka undovchi shaytonga ishora
<i>Toshkand qon ichida</i>	Odamlar vaxshiylarcha o‘ldirilmoqda	O‘lmning ko‘pligidan qonlar ko‘p, qonga to‘lgan ma‘nosida
<i>qaqshag‘ir</i>	O‘lgur (qarg‘ish)	Kasal bo‘lib, qaqshab o‘lishga ishora
<i>ko‘zini ola-kula qilib</i>	Hayron bo‘lib, soxta taajubda qodib	Odanning fizik holatiga ishora

KO‘CHMA MA‘NOLI BIRLIKLARNI IKKIGA AJRATING

“Qiyosiy tahlil” metodi

Denotatni qo‘pol ifodalagan birliklar	Salbiy bo‘rttirishga xizmat qiluvchi birliklar
<i>aftiga tupurgan</i>	<i>firqaning qulog‘i ochiq</i>
<i>Hezlar</i>	<i>Toshkand qon ichida</i>
<i>tishlik hayvon</i>	<i>ko‘zini ola-kula qilib</i>
<i>shaytonxona</i>	
<i>qaqshag‘ir</i>	

2-mashq. 1. *Kelin ko‘rib yurgan va kelin bo‘lg‘an «aqli qisqa» xotun-qizlarning o‘takasini yorib, nechtalarining bolalarini tushirdi. (A.Qod.) 2. Bu yerdagi bolalari ahvollaridan so‘rasalar, alhamdulillah, ular ham erkagu urg‘ochi, bo‘g‘ozu qisr degandek o‘ynab kulib yuriydirlar. (A.Qod.) 3. Gapka buncha chechan bu haromilar. (A.Qod.) 4. To‘vba, bu avlodning bir zuvolasi haromdan, Xamfabuvi, Norpochchani o‘zi qurib ketkurniyam shayton ali qoplag‘an. (A.Qod.) 5. Nekalay taxtdan yiqilg‘andan keyin oddiy xalq militsasiga ko‘ngilli*

bo‘lub yozildim. (A.Qod.) 6. Ammo charxi kajraftor davrasini teskaridan olib, shartta inqilob degan kasofat yuz ko‘rsatgan edi, shilq etib bizning Mahdixonimiz ham kursisidan qulab tushdi. (A.Qod.) 7. Agar ul sirringizni bilgan bo‘lg‘anda ham allaqachon kelaturgan ishka tushunib olib, Marg‘ilondan dumini xoda qildi, desangiz-chi! (A.Qod.)

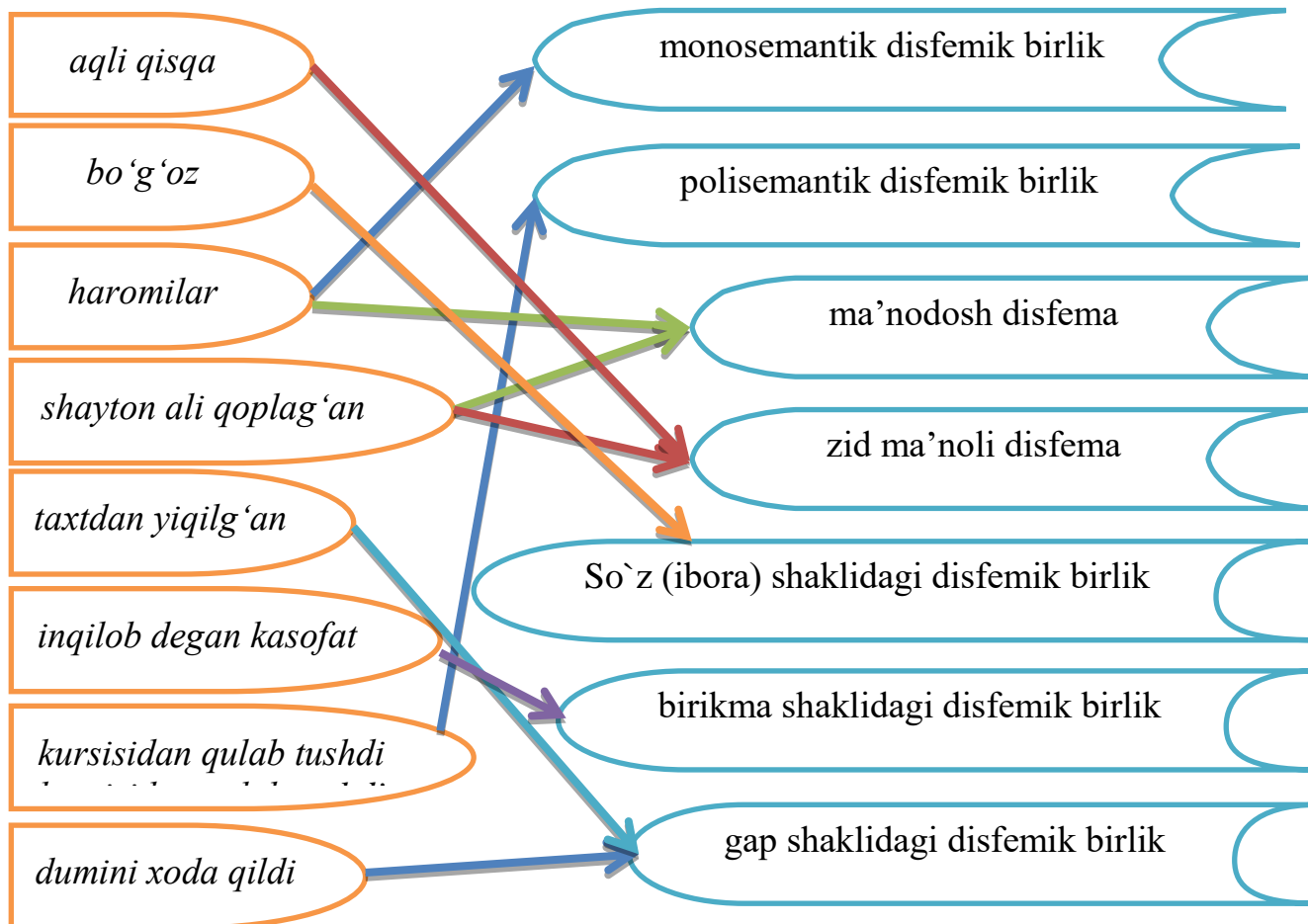
BERILGAN GAPLARDAGI DISFEMIK MA‘NOLI BIRLIKLARNI ANIQLANG. BU BIRLIKLARNI QUYIDAGI BELGILARI ASOSIDA TASNIFLANG

“Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi” metodi

Metodning maqsadi: disfemik ko‘chimlarning turlarini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, mavzu buyicha bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- talabalar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- talabalarga tushunchalar qatnashgan kichik matn tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- talabalar mazkur ko‘chimlar turini aniqlab tegishli katakka strelka chizadilar.

Modulning mustahkamlash hamda nazorat masalalarida interaktiv metodlarning o‘rni

Referat

Talabalarni muammoga oid ma’lumotlarni to‘plash, ularni tahlil qilish, umumlashtirish, mohiyatini yoritish, muammoni hal etish usul va vositalarini tavsiflash, ularning ahamiyatini asoslashga o‘rgatishning yaxshi usullaridan biri “referat”dir. U mustaqil o‘quv faoliyatining bir turi bo‘lib, bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi.¹

1. Referat mavzusini tanlash.
2. Mavzuga oid adabiyot va meyoriy manbalarni tanlash.
3. Tanlangan adabiyotlarni o‘rganish.
4. Referat rejasini tuzish.
5. Manbaa axborotlarini referat rejasiga maqsadli qayta taqsimlash.
6. Turli ma’lumotlarni to‘plagach, shaxsiy tahliliy fikrlar bilan mualliflar nuqtai nazaridagi tanqidiy baholarni bog‘lab mantiqiy matn tuzish.
7. Referatni o‘qib chiqish.
8. Matnni tahrirlash va referatning yozilish tartibiga tushurish.
9. Himoyaga olib chiqiladigan fikrlarni qoralash.
10. Referatning baholanishi.

Referatning yozilish tartibi

1. Titul varag`i(familiya, ismi, qabul qiluvchining ismi va familiyasi, o`quv yurt nomi va predmet nomi)
2. Referat mavzusi va rejasi
3. Kirish (1,5-2 bet)
4. Asosiy qism (1, 2, 3 paragraf – 12-15 bet)
5. Xulosa (1-2 bet)
6. Adabiyotlar ro`yxati (8-10 nomdagi)
7. Ilovalar (majburiy emas)

¹ Симакова С.И. Реферат как самостоятельной учебной деятельности (методика написания)// Челябинский гуманитарий. – 2010, № 10

Referat mavzulari:

1. Evfemizm va disfemizmlarning yondosh hodisalarga munosabati.
2. Evfemizm va disfemizmlarda darajalanish.
3. So‘zlashuv nutqiga xos evfemizm va disfemizmlar.
4. Evfemizm va disfemizmlarda milliy mentalitetning namoyon bo‘lishi.
5. Evfemizmlar va disfemizmlarning etnik va professional xoslanganligi.

Keys

Anvar qishloqdan Toshkentdagi Ko‘kcha mahallasiga ko‘chib keldi. Bu eski mahallada 60 ga yaqin xonadon bor. Anvar qo‘shnilar bilan tanishish maqsadida ko‘chaga chiqqanida Salim otani ko‘rib qoldi. Salom alikdan so‘ng:

– *Iya, uka, sizni tanimadim... yangi qo‘shni sizmisiz? – dedi Salim ota.*

– *Ha, ismim Anvar. Qishloqdan bu yerga ko‘chib keldik. Siz Salim otasiz-a? Nima uchun narigi eshikda odam to‘planib turibdi?*

– *Haa, Hadicha xolangizni berib qo‘ydik. Peshinga chiqarsiz?!*

– *Berib qo‘ydik....*

Bir muddat anglashmovchilikdan so‘ng:

– *Haa, qaytish bo‘b qoldimi?*

– *Yo‘o‘q, vafot etdi.*

Anvar endi to‘g‘ri tushunganini anglab yetdi.

– *Janoza peshinda, – dedi Salim ota.*

– *Peshinda... tushdan keyinmi?*

– *12 larda, bolam 12 larda.*

Anvar Salim ota bilan xayrlashgach, ikki qadam yurgandan keyin ko‘cha supurayotgan yosh kelinni ko‘rdi. Salom alikdan so‘ng Anvar bu yerda turar joy masalasida xujjatlar bilan kim shug‘ullanishini so‘radi.

– *Kechirasiz, mullaka, man bilmiman. Ukangizam yo‘g‘idilar.*

Anvar biroz anglayolmay qoldi. “Tavba, ukamning nima aloqasi bor...”

Anvar uyga kirdi-yu ayoliga qarab:

– *Xotin, bu yerning kishilarini tushunish uchun ancha vaqt ketadiganga o‘xshaydi, – dedi va divanga yonboshlab ko‘zini yumib oldi.*

Amaliy mashq

Kichik muammo va katta muammoni toping.

Kichik muammo	Katta muammo
Anvar hudud aholising nutqiy belgilarini tushunmadi.	Anvar va hudud ahli adabiy tilda so‘zlashmadi.

Savollar

1. Nima uchun Anvar qo‘shnilarni tushunmadi?
2. Anvar qanday yo‘l tutishi kerak? Qo‘shnilar-chi?
3. Tilning bu kabi vositalari haqida nimalarni bilasiz?

Topshiriq

Keys matnida uchragan evfemizm va disfemizmlarni ko‘chirib yozing va ularning o‘rniga adabiy nutq vositalarini qo‘llab ko‘ring. Munosabat bildiring.

UMUMIY XULOSALAR

O‘zbek tili lisoniy imkoniyatlari nutqiy voqelanishining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lgan evfemizm va disfemizmlarda til va ma’naviyat, til va ruh mushtarakligi yaqqol namoyon bo‘ladi. U milliy ma’naviyat muammosi global ahamiyat kasb etgan bugungi kunda milliy mentalitetni aks ettiradi. Ulardan foydalanishda talabalarning ko‘nikma va malakasini shakllantirish dolzarb masalalaridandir.

Umuman olganda, evfemik va disfemik birliklarning mohiyatini talabalarga yetkazish ehtiyoji borligi xususidagi fikr, ularning nutqidagi nuqsonlarni kuzatish bilan dunyoga keldi. Toki pedagog oldiga qo‘yilgan davlat va jamiyatning barkamol avlod hamda yetuk kadrlar yetkazib berish talabi yetarlicha qondirilmas ekan, dasturlarga zamon bilan hamnafas ishlov berish, mavzularni ko‘rib chiqish va qaysidir o‘rinlarda o‘zgartirish kiritish ham muayyan samaradorlikka ta’sir qiladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. *Zero, yer tishlamoq, to‘ng‘iz qo‘pmoq, asfalasofinga jo‘natmoq* kabi iltifotsiz, masxara, istehzo, qarg‘ish kabi qo‘pol vositalar dialektlarda o‘rnashib qolgan, so‘zlovchi nutqida odatiy ifoda sifatida «o‘tirib» qolgan so‘z va iboralar talay.¹ Ularni bartaraf etish uchun ta’lim-tarbiya jarayonida boshqa sohalar bilan integratsion tarzda o‘qitishni davr taqozo qilmoqda. Ehtimol, bu vositalarni o‘rganish talaba-yoshlarga mustaqil ta’lim sifatida berilar. Biroq, mavzu pedagog bilan birga nazariy va amaliy o‘rganilmas ekan, bilim bilimligicha qolib, ko‘nima va malaka shakllanmaydi. Shunday ekan, mazkur vositalar xususida nafaqat ko‘nikma va malakani, balki ijodiy tafakkur tajribasini ham yoshlar onggiga singdirib, dars mashg‘ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

---

¹ Disfemizm – denotatni salbiy baholovchi (u yoki bu darajada ma’lum bir bo‘yoq vositasida kamsituvchi, salbiylashtiruvchi) lisoniy ifoda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 30-maydagi “Kompyuterlashtirish yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-maydagi “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-4797-sonli Farmoni.

3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017.

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.

5. Ismatullayev N. Hozirgi o‘zbek tilida evfemizmlar // ToshDPI ilmiy asarlari. – T., 1963. 1-kitob. T.42. – B. 8, 19-28, 3-59;

6. Ismatullayev N. Evfemizmlarning lug‘at sostavini va so‘z ma’nolarini boyitishdagi ahamiyati // ToshDPI ilmiy asarlari. – T., 1964. 2- kitob. – B. 3-12.

7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 2-jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 582 b.

8. Omonturdiyev A. Bir so‘z lug‘ati. – Termiz: Jayxun, 1996. – 45 b.

9. Omonturdiyev A.J. Evfemik vositalarning funksional xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... diss. – T., 1997. – 176 b.

10. Omonturdiyev A.J. Professional nutq evfemikasi (Chorvadorlar nutqi misolida): Filol. fanlari d-ri... diss. avtoref. – T., 2009.

11. Yo‘ldoshev R.A. O‘zbek tili darslarida talabalarning og‘zaki nutqini ularni ko‘p gapirtirish orqali o‘stirish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 212 b.

12. Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте: дисс. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2008.

13. Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук. — Т., 1963.

14. Резанова А.Н. Дисфемия в английском языке: семантические механизмы и прагматические функции: Дисс... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2008.

15. Симакова С.И. Реферат как самостоятельной учебной деятельности (методика написания).//Челябинский гуманитарий. №10 – 2010,

MUNDARIJA

1. KIRISH	3
2. 1-ma'ruza.	5
2.1. EVFEMIZMLAR	5
2.2. Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar	31
2.3. AMALIY MASHG'ULOT UCHUN MASHQLAR	33
2.4. SEMINAR MASHG'ULOTI	34
2.5. Seminar mashg'ulotida qo'yilgan masalalarga tayyorlanish uchun uslubiy tavsiyalar	34
2.6. ADABIYOTLAR	36
3. 2-ma'ruza	38
3.1. DISFEMIZMLAR	38
3.2. Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar	52
3.3. AMALIY MASHG'ULOT	54
3.4. SEMINAR MASHG'ULOTI	55
3.5. Seminar mashg'ulotida qo'yilgan masalalarga tayyorlanish uchun uslubiy tavsiyalar	55
3.6. ADABIYOTLAR	57
4. Mustaqil ish mavzulari	58
5. Test	59
6. "EVFEMIZM VA DISFEMIZM" MODULINI O'TISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	81
6.1.1. Leksikologiya bo'limida evfemizm va disfemizm modulini joriy etishning ahamiyti	82
6.2. EVFEMIZM VA DISFEMIZM MODULINING O'QUV-USLUBIY TA'MINOTI	86
6.2.1. "Evfemizm va disfemizm" modulining o'quv-uslubiy qo'llanmasining metodik ishlanmasi	86
6.2.2. Modulning mustahkamlash hamda nazorat masalalarida interaktiv metodlarning o'rni.	113
6.3. UMUMIY XULOSALAR	116
7. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	117

Xurshida QODIROVA

O‘ZBEK TILIDA EVFEMIZM VA DISFEMIZM

(to‘ldirilgan qayta nashr)

uslubiy qo‘llanma

“Bookmany print” nashriyoti

Nashriyot tasdiqnoma raqami № 022246. 28.02.2022-y.

Bosishga ruxsat etildi: 11.04.2022.

“Times New Roman” garniturasini. Qog‘oz bichimi: 60x84 ¹/₁₆

Nashriyot bosma tabog‘i 7,2. Shartli bosma taboq 6,9.

Adadi 100 nusxa. ofset bosma usulida bosildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

“BOOKMANY PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

E-mail: bookmany_print@mail.ru

 t.me/ Bookmanyprint +998 99 180 97 10